Tartalom

L. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1996. ÁPRILIS

MARSALL LÁSZLÓ: Ajánlások és parainézisek (Fekete turisztika – eligazítás; Kujon-bá dünnyögi) 3

DOBAI PÉTER: Az áthatolás lehetetlensége régi fényképek idő-papírfalán; Rügen, 1980. augusztus 5

KÁLNAY ADÉL: Háborús történet (3. Fogságban) 7

DOBOZY HAJNALKA: Buborékok 20

VITÉZ GYÖRGY: Gőgös; Huszonkilenc 24

BOGDÁN LÁSZLÓ: Átiratok múzeuma 26

HORGAS BÉLA: Az ötezer éves ember I. 30

TÉGLÁSY IMRE: Vasárnap; Tattoo; Az ige testté lőn 37

VESZELKA ATTILA: A lenhajú lány; Még visszajársz; Szirmok hangja 40

VERESS MIKLÓS: Sorsszimfónia – egy hegedűre (Suki Béla emlékezetének); Metafizikai látlelet (1982 januárjából S. B. elmúlásáról) 42

ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „...mindaz, ami történelmünk során velünk történt, benne van szavainkban." (Beszélgetés Danyi Magdolnával); 50

„Van a gondolatnak egy olyan tömör állapota, amelyben kristálytisztán ragyog" (Beszélgetés Thomka Beátával) 53

TANULMÁNY

DANYI MAGDOLNA: A látomás Pilinszky János költészetében 58

UTASI CSILLA: A pokol pannon tengere (Tolnai Ottó árvacsáth című versciklusáról) 62

NÉZŐ

KÜRTÖSI KATALIN: Montreáli anziksz 68

KRITIKA

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Már nem sajog 73
BOMBITZ ATTILA: Bolyongások az Átváltozások kertjében (Sándor Iván új regénye) 76
H. NAGY PÉTER: Redundanciák retorikája (Darvasi László: A Borgognoni-féle szomorúság) 81

HAZAI TÜKÖR

ROMÁNY PÁL: A költözködő falu 85
BELÉNYI GYULA: Egy valósághű könyv (Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956) 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MOLNÁR C. PÁL metszetei a 6., 23., 25., 41. és a 84. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

LUKÁCSY SÁNDOR: A prédikáció mint irodalom

MARSALL LÁSZLÓ

Ajánlások és parainézisek

Fekete turisztika – eligazítás

Nincs „mutassátok meg", és efféle nyájaskodás.

A többes szám második személy esetünkben törlendő.

Megmutatni valahány országoló turista-csoportnak a kínzóeszközök múzeumait, a vallató cellákat, várbörtönök tárlóit.

Döbbenteni nézőket, fölidézni borzongást-borzasztást, pontosan tervezett fokozással orcájuk elé tárni-tenni – legyenek a szem-bogarak tágak és rettegésesek – a relikviák gondosan rendezett látványát.

Vezetni a csoportot, akár Vergilius, Dante Alighierit, a Gulag jó egynéhány, és a hitleráj deportáló táborai zömén, randa-bugyrokon által, kiváltképp reggel és ebéd után.

Az időpontot a fölvezetőkre bízni.

Hangszórók ügyelői szakadatlanul fújják a Csárdáskirálynő keringőit – vágás ad libitum –, beleüvöltetni a kínzók félholt nyihogását, kínzottak ordítását, a káromkodásokat.

Semmi álldogálás útközben – rövidke ürítkezés itt-ott.

A szállás-helyeken vas-sodrony, párna és takaró nélkül.

Reggelire-ebédre: csalánleves és balánda, dohányozni tilos!

Elfekvéskor óránként visíttatni házi szirénát, szobánként pásztáz két reflektor.

Reggel, pontosan 05 h-kor indulnak a légkalapácsok – fal alatt.

A kedves alt-hangú hölgy szólal: „Kérem vendégeinket, akiket netán sokkos állapotban leledzeni vélnek, segítsék az érkezett mentőautókhoz!"

„Ma a kolimai aranybányák túlélőihez kalauzoljuk önöket. A további utazást mellőzőktől-megtagadóktól vízum és bármely valuta elkoboztatik."

(A hazatérni szándékozók forduljanak mindenkor készséges nagykövetükhöz.)

Folyamodni a „Beatrice" és „Dante" utazási irodákhoz!

Elszállítás kényelmes rabomobilokban – ingyenesen.

Kiosztani az újabb turnus jelentkezőinek kód-lapjait.

Hegyek tölgy-rozsdás ősze, vagy zöld legelők látványa – meleg déli-szél hangulat – csak rácsos ablakokon át.

Ígérni jutalmakat, mellékelve a legkiválóbb tréfa-írók mellékletét.

Némi vidulás kell.

De savanyított uborka – meg patkány- és egérszag is.

Kujon-bá dünnyögi

Tiszteld meg ibolyacsokorral matrac-porondon a kezdő tizenéves nymfákat, kibozontosodott Vénuszdombjukat hódolat illeti.

Fogadd ajándékul az alig félbehasított őszibarackot, vén buja kecske, mintha legszebb nagyanyád homlokát simogatnád.

Ne feledd, ahol most kesze-kusza tigris-verejtékes parti bozótok áznak; ott majd acatos peremű omlatag meddő-bányák: „belépni tilos" tabulával.

Jelenkor őket ügyeld dúvad-királyosan, a bugyijukban órabillegetőket, ringó lófarukon felirat: piff: 500, paff: 1000, puff: 5000 USA dollár. Sejlik piramis a zakózsebben, a gatyádban lángoló útikaró.

Ha látod orruk gyökének bőre mögött a vadászó szalamandra szemét, adj nekik szállást con sentimento d'affetto, óriási kiflit, lazacot, húsfélét; ha koppanás – egy – az ajtógerezden, vadőr-strici érkezik nadrágszíján fenegetett bumeránggal.

Pénzed papírrepülő, s röpül mint a Luftwaffe kötelékben.

Ha van csipogód, csicsogtasd – meglehet bereccsen az ajtó, jönnek a vidám színekkel – kék-sárga-fehér-kifestett rabomobilos legények.

Ne feledd a lefogások nagyját, noteszodba jegyezd a káromkodások javarészét.

Kísérd, kísérned kell a lekopott farizomlázasokat a rácsos tisztaszobáig.

Győzködd a Törzset: „fenébe a pénzem!" (hiszen valahol amúgyis loptad) – ajánld: a zárka beton alapzatára te hordod a virágföldet zsákszám, magad ülteted a soksok szalvia-büdöske-petúnia palántát.

Hadd örüljenek, szóljanak megafonokból operettek csokorba szedett dalai.

Mindig akad legalább egy vigadozó boszorka – daloljon:

Majd ha nől egy kardvirág,
felfakadó kecskeláb,
éccaka az ágyamba bú,
oda lesz a bánat a bú,
rám mászik a Morkoláb.

Kihallgatásod után kérj kölcsön a törzszászlóstól ibolyacsokorra valót és fűzve aranyszalagra akaszd az első sarki kicsike nyakába.

DOBAI PÉTER

Az áthatolás lehetetlensége régi fényképek idő-papírfalán

Emléked emlékezetem előtt *jár,*
képpel, képzelettel el nem érem. Harminc évvel ezelőtti kimondott
szavaid-szavaim-szavaink, *mintha lennének*
része egy idegen nyelvnek,
amelynek nincs se szótára, se grammatikája.
Még egyszer, újra most: *megtanulhatatlanok.*
Néha megnézem merész-szép ifjúságunk fényképeit,
de nem néznek vissza rám a halványuló papírlapok,
pedig látom, nevetsz, látom a régi csongrádi kertet,
a Tisza-töltést, a sötét fasort, a messzibe soroló jegenyéket,
*látom egyszer-*akkori *tekintetedet,*
*és nem látom közben akkor-*egyszeri *nézésedet.*
A valóságon – a harminc-év-utánon – áthatol éber álmom.
Az álom nem idegen nyelven beszél, fényképarcaidról
ilyenkor élni kezd egy már élt mosoly
és lefényképezett tekintetedből élettel kérdő nézés riad felém.
Hív. Vissza hová? Mennem hogyan? Mikor odaérnem?
Hiszen ez az egész jelenés „történik" mindössze néhány fényképen.
Tudom, bármikor eltehetném, akár össze is téphetem
mind a fényképeket, hogy ne fájjanak,
hogy ne mutassák meg nekem, mint egy tárgyat:
az időt, az időket, a feléjük képzelt időtlenséget,
a bátor ifjúságot, sugaras mosolyod, nevető nézésed,
immár életfogytiglan múlttá „rögzített"
tökéletes Teségedet, *veled időző* énségemet,
hiszen nyilvánvalól, hogy mindkettő
csak káprázat lett mostra és végleges elváltozást – jövőtlenséget – szenvedett.

Rügen, 1980. augusztus

Gitivel

Balti fények. A felhők fehérek,
mint Kap Arkona zuhanó-meredek
falán a messzelátszó mészkőszirtek.
Szinte közeledni vélem Caspar David Friedrichet,
állvánnyal, vászonnal, palettával, ecsettel,

hogy rögzítse, sietve, ilyen látszólag békésnek
a zord rügeni partokat, a mezítlábas leányzókat,
mielőtt Gotland, Öland, Bornholm felől a támadó szélrohamoknak
fekete felhő-flottája színét ólomra váltja
a még most oly távlatos, sugaras égboltozaton.
Késik a rügeni festő... ó, hiszen Friedrich már rég halott.
Hirtelen alkonyodnak a balti hullámok,
de a lengésbe lőkött vizek már nem nyugszanak meg:
halászbárkák raja fordul vissza a partnak,
de a dünéket már elérte a bombázó vihar.
Nézd, Giti, egy rügeni leány mégsem
menekül, tűnődve ül a néptelen strand-szegélyen,
a dagályok-kihordta, tenger-formálta köveken,
ó, nagyon szeretnék tűnődésének emléke
lenni,
az a férfi szívesen lennék,
akit e vihar-megnyílásban
– bármily halványan –
mégis magában futólag felidéz.

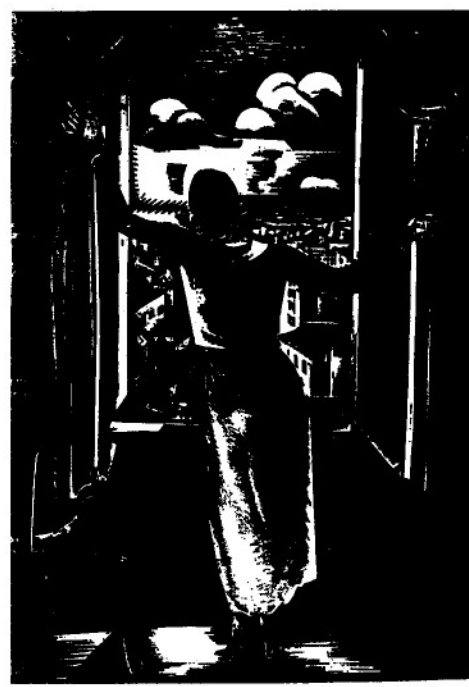

KÁLNAY ADÉL

Háborús történet

3. FOGSÁGBAN

Amilyen hirtelen jött a szabadság, olyan hirtelen véget is ért. Alig vackalódtak el éjszakára, alig bújtak össze amennyire csak lehetett, mert a gyorsan érkező sötéttel metsző hideg is érkezett, az erdő egy pontjából, talán éppen amerre másnap elindultak volna, ijesztő hangok hallatszottak, egyelőre még messziről, de a csend és a sötét közelebb hozta és felerősítette a hangokat. Emberek, mondta József, emberek, méghozzá úgy jönnek, ahogy vadászathoz szoktak felállni. Meg fognak találni minket, ijedezett Józsi. Szégyellte magát, hogy egy pillanatig is elhitte, ki lehet innen kerülni, meg lehet menekülni. Talán jobb is így, vigasztalta Márton, úgysem lett volna semmi esélyünk. Innen nem lehet csak úgy hazamenni! Azt se tudtuk volna, merre induljunk. Ha nem pusztítanak el azonnal minket, akkor élve kellünk nekik. Elvisznek majd, hadifoglyok leszünk. Ez mindjárt kiderül, intett a sötétség felé, ahonnan egyre élesebb, egyre durvább hangok közeledtek. József is csalódott volt, valamiért ő is reménykedett a megmenekülésben, de legalább pár szabad napban, ám most, ahogy egyre közelebb ért hozzájuk a nagy fekete semmiből a háború zaja, már képtelenségnek tűnt az egész. Ugyan hogyan is lehetett volna ennyivel megúszni, gondolta keserűen. Csak kucorgunk itt, mint árva alomban a rókakölykök, siránkozott tovább Józsi, valamit tenni kéne azért! Már teljesen sírós volt a hangja, el is csuklott, szipogott, de az is lehet, hogy csak a hidegtől, József legalábbis nem tudta elképzelni, hogy cimborája elsírja magát. Ő továbbra sem félt, de tudta, érezte, hogy társai félnek. Talán Márton nem, bár ő is nagyon csendes lett, gyanúsan csendes, mintha nem lennének szavai arra, ami nemsokára következni fog. Mit tehetnénk, felelt nagy sokára Józsinak, most nincs mit tenni. El nem futhatsz, el nem bújhatsz, ez nem a mi erdőnk, nincs benne helyünk. Ha hadifoglyok leszünk, enni is adnak rendesen, mondta a nyavalyatörős, mert másként nem lehet, így nyugtatta magát, és hogy nem válaszolt senki, még egyszer elismételte. Persze, sajnálta meg József, közben egyáltalán nem gondolta, hogy így lesz, de azt sem, hogy másként. Üres volt a feje, sötét és alaktalan lett a jövő is, mint az erdő körülöttük.

Amikor megtalálták őket, már hajnalodott. Valahogy először elkanyarodtak tőlük, mögéjük kerültek és csak visszafelé haladtukban akadtak rájuk. Lehettek vagy harmincan és eléggé dühösek voltak, mintha Józsefék direkt bújócskát játszottak volna, pedig ők szegények csak ott gubbasztottak egy kupacban, ahová repítették őket a megvadult lovak. Ezt próbálta is elmagyarázni Márton, ám senki nem figyelt rá, csak lóbálták a lámpát az orruk előtt és lökdösték őket a puskával, nagyot taszítottak rajtuk, vagy valakibe belerúgtak, látszólag csak úgy, ok nélkül. A háborúban nem kell ok, mondta jóval később Márton, már a táborban, amikor Józsi nyaggatta mindenféle kérdéssel. Józan esze szeretett volna mindenre valamiféle elfogadható magyarázatot kapni, úgy volt vele, ha tudja, mi miért van, akkor jobban el lehet viselni. A háború az egyetlen magyarázat, ismételgette Márton, de Józsi nem akarta megérteni, látszott rajta, ahogy konokul összeszorította a száját, hogy mást, okosabbat akart hallani. Az első tábor az erdő túlsó felén volt és nem is lehetett igazán tábornak nevezni. Egy falu köze-

pén, nagy udvaron taposták egymást az emberek, jobbára magyarok, legföljebb néhány német szót lehetett hallani. A kerítés körül őrök álltak szuronyos puskával, időnként be-bedöftek a lyukak között, bele a levegőbe, vagy megpiszkálták, aki túl közel került. Állandó pálinka- és fokhagymaszaguk volt és folyton röhögtek valamin. Az őrök mögött időnként falubeliek jelentek meg, gyakran gyerekestül, olykor az egész család és szájtátva néztek befelé a kerítésen túlra. Néha mutogattak, magyaráztak valamit egymásnak, vagy fintorogtak, némelyek feléjük rázták az öklüket, aztán elmentek. Egyszer egy öregasszony jött és kiabált befelé mindenféle szörnyűséget. Érteni még Márton sem értett semmit, de azt tudni lehetett, hogy átkokat szór rájuk valamiért. Ki tudja, kije halt meg, akit rajtunk kér számon, mondta Márton és magában József is megbocsájtott neki, messziről egészen olyan volt az alakja, mint az anyjának, meg is dobbant a szíve, amikor először meglátta. Az anyám pont ilyen, mondta egyszer Józsi, és József nem is csodálkozott. Régen rájött már, hogy valamiért az asszonyok egy idő után egyformák lesznek, valami egyformává gyúrja azt a sok különböző alakot, arcot. Nem tudta, miért van ez, s ha a szép erdésznére gondolt, még hihetetlenebbnek tűnt az egész. Mert ugyan micsoda erő kéne ahhoz, hogy egy olyan asszonyt is, mint ő, képes legyen mássá tenni? Ritkán gondolt az erdésznére, inkább nem is gondolt, csak egyszer-egyszer megjelent előtte a képe, de annyira elszomorodott tőle, hogy igyekezett elhessegetni. A legszörnyűbb az volt, amikor álmodott vele, olyan valóságos álom volt, amiből nem is akar az ember felébredni. Ráadásul gyönyörű is volt, akár egy mese. Az erdészné nevetett és forgott, mint annak idején a tánc közben, hajfonata minden fordulatnál az arcába csapódott Józsefnek, s ettől az asszony csak jobban kacagott és vele nevetett József is. Aztán hirtelen megemelkedett alattuk a föld és hegyek bújtak elő, magas, selymes füvű hegyek, s ők egyikről a másikra lépdeltek, talpukat végigsimította a fű, valami csodaszép épület felé tartottak, de hiába, az épületig sosem értek el, se közelebb, se távolabb nem került, mégis elérhetetlen maradt. József ekkor sírni kezdett, a szép erdészné pedig vigasztalta. Megsimogatta József fejét, s ugyanúgy a kötényéhez húzta, mint a gyerekekét szokta. József lassan megnyugodott, de nem volt hajlandó többet arra a gyönyörű palotára nézni, hanem azt mondta az asszonynak, haza akarok menni, és ez már nem az ő hangja volt, hanem valami kisgyereké, talán az asszony kisebbik fiáé, haza akarok menni, ismételgette, de a szép erdészné csak a fejét ingatta és a szájára tette az ujját. Amikor fölébredt ebből az álomból, igazi fájdalmat érzett a szívében, és azt kívánta, bárcsak sose álmodna többet, mert olyanok az álmok, mintha egy mély sebet tépdesnének folyton. Kiszolgáltatottnak érezte magát, nem a valóság, hanem az álom kiszolgáltatottjának, gyengévé tették a szép képek, pedig erősnek kellett lenni. Nem arra gondolt, hogy élni szeretne, hanem a félelemre, amit nem akart érezni többé.

A gyűjtőben kevés ideig voltak végül. Csak összevárnak egy szállítmányra való embert, aztán visznek is, mondta Márton, és igaza lett. Egy napon fölparancsolták őket a földről és hajtották őket az állomásra. Megyünk, mint a birkák, morogta Józsi, Márton meg bólogatott, náluk van a fegyver, pajtás, ez már csak így van. Józsi nem szólt többet, de József látta, hogyan nő benne az indulat, állkapcsa csak úgy rángatózott megállás nélkül, kezét is ökölbe szorította és egészen elkékült már a nagy szorítástól. József igyekezett mellette maradni, meg akarta védeni, érezte, bármelyik pillanatban megtörténhet, hogy vissza kell fogni, le kell csillapítani. Nem akarta elveszíteni, mint ahogy Mártont sem, összetartoztak ők már, mióta kilőtték a vonatot, vagy mióta ott álltak a szemüveges fiú élettelen testénél, vagy még sokkal régebbtől, mióta a sors egy

helyre terelte őket, hogy együtt vegyenek részt ebben a vándorlásban, amit mások háborúnak neveznek, de ők csak hányódnak benne ide-oda szándék és akarat nélkül, mint tollpihék a szélben, s nemsokára egyre messzebb lesznek, olyan messze, ahová gondolni se lehet. És velük volt már a nyavalyatörős is, amióta József karjaiba vette, benne bízott, a táborban is odafészkelte magát közéjük. A többiek eltűntek a tömegben, csak néha bukkantak fel, amikor sorban álltak a fekete kenyérért, meg a híg löttyért, amit naponta egyszer kiosztottak nekik. A disznóknak különbet vetettem, morgott Józsi, aztán csak megette. Azt mondod, ha ott leszünk, majd jobb ételt adnak, piszkálta Mártont, ő meg úgy nézett vissza rá, mint aki azt akarja megtudni, bolondoznak-e vele. Mikor mondtam én ilyet, méltatlankodott, aztán csak legyintett. Sok bajod lesz még, mondta máskor Józsinak, olyan vagy, mint egy betöretlen csikó. Ezt látta József is, ezért őrizte annyira cimboráját az állomásra menet is, nehogy valami eszébe jusson, amitől csak rosszabb lesz minden. Bele is kapaszkodott, mert elég nehezen tartotta a lépést. Amíg a gyűjtőben voltak úgy ahogy rendbe jött a lába, leszedték róla a fadarabokat, de menni csak sántítva tudott, s minden lépésnél egy furcsa nyilallást érzett a sípcsontjában. Az állomás messze volt a falutól. Egy kopár mezőn állt a bódé és egyetlen sínpár futott két irányba az ismeretlen messzeségbe. József meglepődve látta, hogy másfelől is terelnek embereket, s egyre többen lesznek. A vonat még nem volt sehol, amerről jönni kellett volna tompa dörgések hallatszottak, s időnként füstszagot hozott a szél. Néha végigsöpört rajtuk, beterítette őket porral, szeméttel. Ez már az ősz, mondta Józsi és mind bólogattak, érezni lehetett a levegő szagából. Nem korán van még ahhoz, kérdezte a nyavalyatörős, akit Tóninak hívtak és nagyon vallásos volt, minden este imádsággal zárta a napot és őket is erre biztatta. Tudtam egy-két imát, de elfelejtettem, vallotta be Józsi, Márton semmit se szólt, József meg arra gondolt, hogy amióta itt van a háborúban, valóban egyszer sem imádkozott, valamiért nem tud, csak az van állandóan a nyelvén, hogy jaj, istenem, segíts, ettől többet nem képes mondani. Azt se tudta, lehet-e ilyenkor bármit kérni, a tanító annak idején azt mondta, isten elfordítja onnan a szemét, ahol békétlenséget lát, akkor most nemcsak elfordul, hanem tenyerébe hajtva fejét zokogni kénytelen. Korán van még az őszhöz, ismételte Tóni, már a természet is megbolondult, úgy látszik. Otthon még biztos meleg van, mondta Márton, de ez már más vidék. Azt hiszem, lesz még hidegebb is, tette még hozzá, és elnézett messze, a végtelenbe vesző sínpár nyomán, és sokáig nem tért vissza a tekintete.

Nagyon sokáig vártak a vonatra, már úgy volt, hogy visszaterelik őket, amikor megjelent. Marhavagonokba lökdöstek mindenkit, s rájuk zárták az ajtót. Ettől kezdve többé-kevésbé titok volt, merre járnak. Az apró ablakon csupán az eget látták, néha a magas hegyeket, a fák koronáját, éjjelente meg pár fényes csillagot. Gyakran és sokat álltak, ilyenkor megnyitották az ajtót, de kimenni nem nagyon lehetett, csak kilesni az őr feje fölött, ám hiába, szinte semmit nem láttak, pontosabban mindannyiszor ugyanazt, egy-két kopott épületet, katonákat és pár embert, akik batyukon ülve nyilván egy másik vonatra vártak, türelmesen. Sokat szenvedtek az utazás alatt. Éhségtől, hidegtől, levegőtlenségtől, saját mocskuktól. Enni egyszer kaptak naponta, szükségüket is naponta egyszer végezhették. Lehajtották őket a vagonból és állandó ordibálás mellett végezték el a dolgukat. József ilyenkor teleszívta magát friss levegővel és tudta, hogy a többiek is ezt teszik. Volt, aki belemarkolt a fűbe és teletömte magát zölddel, mardoshatta az éhség nagyon, aztán benn a vagonban gyötörte a görcs, hányt, vagy éppen a hasa ment. Így járt, aki nem bírt uralkodni magán, ám József nem tett ilyesmit, ő csak a levegőből lopott, egy idegen ország levegőjéből, ami semmiben nem különbözött az

otthonitól, legföljebb egy kicsit élesebben hatolt a tüdőbe, egy kicsit szúrta az orrát, meg a torkát, mégis hihetetlenül jó volt, nemcsak belélegezte, hanem ette, sőt meg is fürdött benne, megrészegedett tőle. Mindig nyílt pályán álltak meg, s mindig lakatlan táj vette őket körül. Hát nagyobb a föld, mint hittem, mondta csodálkozva Józsi, hogy itt mekkora rétek vannak és úgy hordozta körbe a tekintetét, mintha örökre meg kéne jegyezni mindent, amit lát. Egyszer a szomszéd vagonból valaki nekifutott ennek a végtelenségnek, de nem sokáig érezhette boldognak magát, legalább öten lőttek rá, tisztára, mint a vadászaton, amikor a vad megugrik a bozótból, gondolta József, aztán elfordult, azt már nem akarta látni, amikor odaérnek a szerencsétlenhez és még néhányszor belelőnek. Megbolondult ez, vagy mi, ijedezett Józsi. Nagyon meg tudott ijedni attól, ha látta mások mire képesek, mintha attól félt volna folyton, hogy egyszer csak vele is megtörténik olyasmi, amit nem tud előre, hogy tőle is kitelik valami szörnyűség, amit nem gondolhatott magáról addig. Tóni többször rosszul lett, József azonban már tudta, mit kell tennie, s Tóni valahányszor magához tért a rohamból, mindig ugyanolyan hálás szemmel nézett rá, mint először. A vagonban nem sok szó esett. Nem tudtak már találgatni, elfogytak erről a szavaik, ugyanazt meg minek ismételgették volna. Minden kifürkészhetetlen és bizonytalan volt, egyetlen bizonyosság létezett, hogy még élnek, semmi más. Mindent meg lehet szokni, inkább kérdezte, mint mondta Józsi, levesszürcsölés közben. Éhes ember mindent megeszik, válaszolta Márton, aztán meg még nem is vagyunk igazán éhesek, s úgy nézett megint, mint aki tud valamit, valami többet, ami mindenki más előtt rejtve van. József nem szerette ezt a nézését, nem egyszer látta már, s mindannyiszor összeszorult tőle a szíve. Olyan érzés fogta el, mintha ilyenkor Márton a jövőből nézne vissza rájuk, a jövőből, ami valahol ugrásra készen vár, várja, hogy feltűnjenek valamelyik kanyarban, s akkor elébük álljon, s így kiáltson, megvagytok! József pedig nem akart a jövőről gondolkozni, sem a múltról, mert elgyengítette.

Lassan már azt sem figyelték, mennyi ideje vannak úton. Egykedvűek és üresek lettek, s ebben az volt a jó, hogy nem tudott igazán fájni semmi. Pedig egyszerre változni kezdett a táj, az út is elfordult, már nem azokat a csillagokat látták éjjelenként, a nap is másként sütött be a kis ablakon, máshová kellett állni annak, aki néhány percig oda akarta tartani arcát a fénynek, nagy és még nagyobb hegyek bújtak elő a semmiből, olykor erdőben mentek napokon át, megváltozott az emberek ruhája az állomásokon, s még az arcuk, az arcuk is más volt, már tényleg idegen, csupán a fáradtság rajtuk, az volt nagyon ismerős. Hatalmas folyókon dübörögtek át, itt-ott láttak belőle valamit, a felcsillanó óriásvizet, nem hitték volna, hogy ilyen létezik. Néha olyan helyeken álltak meg, ahol sós illatot hozott feléjük a szél, s ha megnyalták ajkukat még az is sós volt. A tengernél van így, mondta Tóni, én egyszer voltam ott, egy szép helyen. A vasútnál dolgoztam, onnan küldtek. Abbáziában, az tényleg egy szép hely, minden fehér, meg kék, hát szép nagyon, ismételgette, mint aki nem bírja most már sosem abbahagyni, de a többiek nem tudták, hol van az a hely, így magára maradva lassan elcsendesedett. Volt olyan, hogy napokig álltak egy helyen, távol az állomástól, valami vakvágányra tolva. Ha lezavarták őket a vagonból, nem nézhettek az állomás felé, pedig olyan messze volt, hogy semmit nem láthattak volna meg.

Aztán egyre zordabb lett az idő, különösen éjszaka, egy reggel meg minden hófehér lett. Ilyenkor otthon még szüret van, sóhajtott Józsi, ezen aztán vitatkoztak egy darabig, mindenki másként tartotta számon az időt. Számolni kéne a napokat, mondta valaki, más meg azt mondta, minek, végül nem jutottak semmire. József azonban ettől

kezdve egy vonást karcolt minden nap a bögréjére, és ilyenkor mindig eszébe jutott a tanítója. Ő olvasott egy emberről nekik, aki egy lakatlan szigetre vetődik, naplót ír, dolgozik és számon tartja az időt. Ez az ember nagyon érdekelte Józsefet, szerette a róla szóló történeteket, igazi nagy hősnek látta, s folyton róla faggatta a tanító urat. Szerette volna megtudni, hogy tudhat valaki annyi mindent. Ja, az élet mindenre megtanít, mondta erre a tanító úr, s nem lehetett tudni, hogy ez biztatás, vagy fenyegetés, mert a tanító úr mindig komoran, szigorúan nézett, amióta a felesége meghalt a negyedik gyerek szülésekor. József arról is sokat ábrándozott, hogy ő van annak az embernek a helyében, és még azt is el merte képzelni, mit csinálna másként ott, azon a lakatlan szigeten. Ezek jutottak eszébe, ahogy húzogatta a napokat, meg az, hogy vele most olyasmi történik, mint azzal az emberrel, és akkor el is mosolyodott. Márton, aki látta József hirtelen születő mosolyát, nem tudta mire vélni. Mi történt, firtatta, és aggodalom volt az arcán, valami baj van? El nem képzelhette, mitől lehet valakinek jókedve, hacsak egy pillanatra is. József intett a fejével, de nem szólt. Nem tudott beszélni, talán még gondolkodni sem igazán arról, amit megérzett. De később, egy éjszaka, amikor csak ketten voltak ébren, azt mondta Mártonnak, azért az jó, hogy nem vagyunk egyedül, előbb-utóbb csak kitalálunk valamit. Márton nem mondta, mit gondol erről, tompán, élet nélkül felelt, inkább csak hogy szóljon. Hát, majd valamit ki lehet találni, persze, de Józsefnek ennyi is elég volt, ígéretnek vette, úgy értette, hogy akkor most megegyeztek valamiben, és ettől kezdve egy kicsivel könnyebbnek érezte a szívét. Kellett is, hogy ő erősödjön, mert a többiek szemmel láthatóan gyengültek, még Márton is egyre szótlanabb és egykedvűbb lett. Szeméből eltűnt az az élénk szúrósság, ami először olyan ijesztő volt József számára. Vajon tart még a háború, szólalt meg egyszer Tóni, vagy már régen vége van és elment mindenki haza? Erről megint elbeszélgettek egy darabig. Márton úgy gondolta, hogy a háborúnak még nem lehet vége. Hosszabb ügy az annál, mondta, nem folyt még elég vér. Csak néztek Mártonra, nem mindenki értette, mit akar ezzel, de József tudta, mert eszébe jutott, mit mondott keresztapja, amikor a háborúról beszélgettek, meg az őzek az erdőben, látta azokat is, fénytelen szemüket, hát igen, vér kell az embereknek, sok vér, mire megnyugodnak.

A vagonban egyre hidegebb lett, úgy összebújtak, mint a juhok az akolban, de ez sem segített, egy fadarabbal befedték a kis ablakocskát, a réseken azonban dőlt be a hideg. Márton egy éjszaka fölparancsolt mindenkit és járni kellett fel-alá, meg csapkodni, dörzsölni a testüket. Másnap megpróbált beszélni az őrökkel, de azok elzavarták. Harmadnapra azért meglepetés várta őket, amikor leugráltak a vagonból. Egy dobkályhában tűz égett, vagononként terelték oda a foglyokat és odatarthatták kezüket, lábukat a tűzhöz. Az őrök néha nagy darab fákat dobáltak a kályhába, ilyenkor felcsapott a láng, s meg is pörkölte néhány óvatlan kezét. Olykor meg belekavart a szél, s úgy terítette szét a szikrákat, mint vetőember a magot, de nem ugráltak félre, jól esett ez is, meg a fény is, ami a szemükbe lobbant. Szerettek volna sokáig állni ott, de nem lehetett, jött a következő vagon, s mire a helyükre értek, már a tűz emlékét is lemarta bőrükről a jeges szél. Ettől kezdve ez minden nap megismétlődött, ha sokat nem is ért, mégis valamit. Nem tudták, mi indította az őröket erre a jótékonykodásra, s azt sem tudták, melyikre nézzenek ezután más szemmel. Még más is történt. Az egyik állomáson egy csomó szalmát hoztak és behányták hozzájuk. Ebbe vackolták be magukat, betömködték a résekbe, még a kabátjuk alá is dugtak, hátha melegít. Ha egyszer hazakerülök, csak bundában fogok járni még nyáron is, nyöszörgött Józsi. Meg fogunk fagyni, súgta Tóni Józsefnek, ez szörnyű, ennek soha nem lesz vége, s úgy markolászta József karját,

mint aki el sem akarja többé ereszteni. A fagyhalál szép halál, morogta Márton, nem fáj semmid, csak elalszol szépen. József bosszúsan nézett rá, miket beszél ez itten, egyéb sem hiányzik Tóninak, mint egy kis biztatás. Tudom én, mondta Tóni, láttam egyszer egy házaspárt, aki így halt meg. Egy hideg téli reggelen jöttem haza a munkából és ott ültek egy padon. Már messziről láttam őket, mert egy utcai lámpa világította meg a padot. Mondtam magamban, na ezek is megbolondultak, leülni ilyenkor. Emlékszem, minden lépésnél hatalmasakat csikordult a hó, és a lámpákról karnyi jégcsapok lógtak. Közelebb érve meg már azt is láttam, hogy mosolyognak. Ott mosolyogtak összedőlve békésen a dermesztő hidegben. Csak amikor szólni akartam, láttam, hogy nincs azokban már egy csepp élet se. Másra sem tudtam gondolni, csak hogy jó nekik, milyen jó. Elsírta magát, és nem is szégyellhette, mert egyre hangosabban zokogott, sírása betöltötte az egész vagont, és akkor valaki szintén sírni kezdett, aztán egy másik, harmadik, csupa esetlen hang, síráshoz nem szokott férfitorkok. József is érezte, hogy forrósodik a szeme, s akarata ellenére elindulnak a könnyei. Egyre többen zokogtak, egymáshoz szorult testük ugyanarra az ütemre rázkódott, csak sírtak bele az idegen, fagyos éjszakába, amin értelmetlen és ostoba módon vonszolta őket keresztül a vonat. Siratták azt az öreg házaspárt, és elsiratták magukat, eddigi nyomorúságukat, s az eljövendőt is, azt is jó előre, hisz ki tudja, később lesz-e még könnyük egyáltalán.

A következő nap iszonyú hóviharral köszöntött rájuk, a réseken mindenütt zúdult a hó, különös módon azonban nem fáztak, még a kedvük is jobb volt. Csak vége lesz már ennek az útnak, különben még lefutunk a földről, mondta Márton, József pedig örült, hogy megszólalt végre, s így beszél. Aztán, mintha minden Márton szavának engedelmeskedne, nagy csikorgással, zökkenéssel megálltak, és nemsokára mindenféle idegen zajokat hallottak kintről, autó hangját, meg lovak prüszkölését, lábdobogást és egy furcsa, éles, visító zúgást. Leszedték a kis ablakról a deszkát és felmásztak leskelődni, de a kavargó hó miatt alig láttak valamit. Fát fűrészelnek, ismerte fel József, sokat hallottam ilyet az erdésznél, motoros gép, magyarázta, lábbal kell gyorsan tekerni egy dobfélét, amire a gép beindul. Csúnya, fülsértő hang volt, de ők örültek ennek is, a hosszú napok némasága után jó volt hallani. Szerintem megérkeztünk, mondta Józsi és mindenki éppen így gondolta.

Amikorra kinyitották a vagon ajtaját, elállt a hó, és valami halvány derengést láttak az égen, ahol a nap készült áttörni a felhőket. Óriási hóba huppantak, néhol derékig ért, néhol térdig, ahogy a szél eligazgatta. Ide-oda ingadozva, hunyorogva álltak, nyújtózkodtak, leskelődtek. József is izgatottságot érzett a gyomrában, találgatni próbálta, milyen lesz a tábor, szeretett volna már ott lenni, megtudni, megérezni valamit abból, hogyan lesz ezután.

Úgy lett, hogy behajtották őket a táborba, ami egészen közel volt a vasúthoz, majd vagononként szétosztották a foglyokat. Ott toporogtak éhesen, reszketve, mert csoportonként mehettek be a fürdőbe. Márton megpróbált tájékozódni, odafordult egy őrhöz, aki fegyverére támaszkodva álldogált mellettük és időnként nagyokat köpött a hóba. A katona úgy tett, mint aki nem hallja, de nem is látja Mártont, egy messzebb álló társa azonban rákiáltott Mártonra, hogy takarodjon a helyére, aztán még mondott valamit, ugyanúgy ingerülten kiáltva. Márton gyorsan visszalépett. A fürdőben orvosi vizsgálat is van, meg fertőtlenítenek. Az tart ilyen sokáig. Próbálkozni kell, súgta Józsefnek, ki kell tapasztalni, melyik őr mennyit enged meg. Mindig tudni kell, mire számíthatunk, kinél mit tehetünk, mit nem. József bólogatott, persze ezt kell tenni, hiszen ki tudja, meddig fognak itt élni. Eszébe jutott Tóni. Odaaraszolt hozzá óvatosan,

készen arra, hogy bármikor helyére fusson, ha visszazavarják. Odabent orvos is van, mondjad a bajodat, hátha számít, mondta, és Tóni megint csak hálásan nézett rá, apjára néz így a kisgyerek, pedig Józsefnél jó pár évvel idősebb lehetett. Egyszer csak kinyílt a fürdő ajtaja, és nekik meg kellett indulni futólépésben az ajtó felé. Olyan volt, mintha a pokol kapuja várná őket, gomolygó gőz áradt ki, és ők belefutottak ebbe a gomolygásba, el-eltűntek benne, kaparta a torkukat és sokan köhögni kezdtek. A gőz forró volt és szúrós, s valahol bent a fürdő túlsó felén egyre többet és sűrűbbet okádott furcsa sistergéssel valami. Időnként vaskos lángok lobbantak elő a fehérségből, s amikor döngve becsapódott mögöttük az ajtó, egy pillanatra még inkább fogolynak érezték magukat, mint a vagonban, vagy kinn, a havon dideregve. Hármasával állították fel őket, mindent le kellett venni magukról és ledobálni egy halomba. Sárgásbarna szappandarabot nyomtak a kezükbe, úgy nézett ki, mint egy kő, s hozzá egy gyökérkefét. József látta, hogy hatalmas kövekre vizet öntenek, s azonnal gőz borít el mindent. Nekik egy vályúfélébe kellett állniuk és dörzsölni magukat a kefével, meg a szappannal. Aki korán abbahagyta, vagy gyengén csinálta, annak intettek, hogy jobban, erősebben. Józsefnek nagyon jól esett a dörzsölés, pedig a lúgos szappan marni kezdte a bőrét, addig sikálta magát, amíg vörös nem lett a teste. Itt-ott még a vére is kiserkent, de nem bánta. Örült, hogy végre megszabadulhat attól a sok mocsoktól, ami már hetek óta csak gyarapodik rajta. Látta, hogy Márton ugyanolyan elszántsággal dörzsöli magát, aztán szétnézett a többieken mind. Így meztelenül jól látszott, milyen elgyötört és gyenge mindenki. Soványak és szőrösek, görnyedten, sápadtan álltak. A szemük pedig olyan különös, mintha fényesebb, meg domborúbb lenne. Józsefnek elszorult a szíve ezektől a szemektől, látott már hasonlót, az eltaszított gyerekek és a kivert kutyák néznek így. Nem tudta, hogy ő pont ilyen szemekkel néz a többiekre, hogy ugyanolyan véznán és görnyedten áll, s azt sem, hogy ez csupán a kezdet, innentől minden csak rosszabb lesz. Furcsa módon inkább reménykedett. Ahogy a forró víz megtisztította testét, s kellemesen elkábította a gőz, olyan hangulat lepte meg, mint hideg otthoni teleken, amikor az erdőből hazatérve melegfürdőt vett. Mi is lehetne baj? Lesz fedél a fejük felett, csak meglesznek valahogy. A fürdés után egy másik helyiségben egy furcsa szerszámmal, ami legjobban hurkatöltőhöz hasonlított, fehér port szórtak rájuk. Tetőtől talpig ellepte őket, belement az orrukba is, szúrós szaga köhögésre ingerelt. Utána le kellett ülni egy székre és egy pillanat alatt leborotválták fejüket, arcukat. Ezután állhattak az orvos elé, aki egy nagyon kövér, apró ember volt, szár nélküli szemüveget viselt és elnézett mellettük valamerre a szoba homályába. Folyamatosan beszélt, teljesen monoton hangon, de igen gyorsan, úgyhogy Márton is minden harmadik mondatot ha értette. A vizsgálat abból állt, hogy a fogoly odaállt az orvos elé, terpeszbe rakta a lábát, aztán megfordult, lehajolt, s már mehetett is tovább. József azt hitte, kérdezni is fognak tőlük valamit, de senki nem volt kíváncsi semmire. Tóni előtte került sorra, hátrapislogott Józsefre és széttárta a karját, nincs itt kinek szólni, súgta, nem értik, mit mondok és kiállt az orvos elé. Márton ekkor előrelépett, egészen közel az orvoshoz, és mondott neki halkan pár mondatot. Az orvos, mintha darázs csípte volna meg, akkorát ugrott ültében, aztán segélykérőn nézett a katonákra, csinálna valaki már valamit, hogy ez az őrült, aki megzavarta a rendet eltűnjön. Az egyik katona máris lökdöste vissza Mártont és kiabált vele, Márton azonban visszakiabált. Mindenki elképedve nézett rá, József is, Tóni arca meg teljesen eltorzult a félelemtől. Márton azonban még mindig beszélt, József úgy értette, hogy mindig ugyanazt a három-négy mondatot ismételgeti. Akkor a homályból előlépett egy tiszt, odaintette magához Már-

tont, körbejárta, alaposan megnézte magának, aztán áz orvoshoz ment, s a fülébe súgott valamit. Az orvos idegesen felnevetett és ingatta a fejét. József látta, hogy a tisztnek ökölbe szorul a keze, egy darabig még ott görnyed az orvos fölött, aztán kiegyenesedik és int Márton és Tóni felé. Csak azon imádkoztam, mondta később Tóni, hogy Márton nehogy szóljon még. Az orvos egy kegyetlen dög, mondta Márton, úgy látszik, mindenki fél tőle. Legalább ez is kiderült, meg az, hogy ez a tiszt emberséges. Meg az is, hogy semmit sem tehet, szólt keserűen Józsi és a többiek bólogattak. Ott ültek a házban, ahol ettől kezdve élnek majd, mindenki igazgatta a fekhelyét, összehajtogatta azt a pár holmit, amit még a fürdőben kaptak. Márton elmagyarázta mit mire adtak, az őrök ugyanis egyáltalán nem törődtek azzal, érti-e valaki őket, saját nyelvükön adták az utasítást, osztották a parancsot. Két durva szövésű gatya és ing, egy fekete kabát, nadrág és két kapca, ez volt a rendes viselet. Ezenkívül adtak egy kabátot még, ami vastag volt és nehéz, hozzá egy füles sapkát, meg egy pár kesztyűt. A helyiségben harminc ágy volt, középen pedig egy asztal. Az ablak előtt állt a kályha, csövét az ablakon lógatták ki, ezért sosem lehetett teljesen becsukni. Mikor kapjuk vissza a ruháinkat, morgott Józsi, úgy érzem magam, mintha nem én lennék. Valóban furcsán néztek ki mindnyájan, kopaszon, csupasz képpel, idegen ruhában. Visszaadják hamar, csak azokat is fertőtleníteni kell, mondta Márton, a tetűtől nagyon félnek, azért is kopasztottak meg minket. Éppen elpakoltak, mire beadták a vacsorát. Fekete kenyeret, meg vizet tett az asztalra egy ferde szemű, kiismerhetetlen arcú katona. Elhadart pár mondatot, szeme közben úgy villogott, mint egy tőr pengéje a napfényben. Ha megettük, le kell feküdnünk, fordította Márton, a latrina kint van az épület mellett jobbra, na és senki ne próbáljon elmászkálni, mert azt agyonlövik. Ugyan, kinek lenne kedve elmászkálni, gondolta József és megpróbálta szétrágni valahogy a kenyeret. Igyál hozzá vizet, javasolta Márton, vagy mártogasd a bögrébe, attól felpuhul. Némán eszegettek, mindenki a kenyérrel birkózott. Aztán ugyanilyen csendben lefeküdtek. Elfújták a lámpát, de a kályha világított még sokáig. József nem tudott elaludni. Az ágy kemény volt, de jólesett ez a keménység, annyira más volt, mint a bokor alatt, a szekéren, meg a vonaton. A kályhában hamvadó tűz furcsa fényrajzokat firkált a falra, s József úgy bámulta azokat, mint valamikor gyerekkorában, gondolatok nélkül, megbűvölve. A szoba megtelt szuszogással, hortyogással, néha fel-felnyögött valaki és éppen, mikor elgondolta, hogy az egész éjszakát ébren tölti, észrevétlenül és hirtelen József is elaludt.

Álmában ismét a fürdőben járt, ahol a gőzből félelmetes alakok bukkantak fel, némelyik emberformájú volt, mások pedig ördögnek, vagy valamilyen állatnak látszottak. Józsefet akarták valahová elvonszolni, de ő kirángatta magát a karmaikból és futni kezdett körbe-körbe a szobában, majd ez a futás szédületes körforgássá változott. József úgy érezte, hogy úszik a levegőben és egyre gyorsul, végül zuhanni kezd. A zuhanás olyan sokáig tartott, mintha nagy magasságból történne, aztán a következő pillanatban már az orvos arcát látta közvetlen közelről. Az orvos valamiért nagyon haragudott, s úgy tátogott, mintha meg akarná harapni. Szemüvege mögött nem a szemét látta József, hanem égő farakást, olyat, mint amilyet az erdőben szoktak rakni, de ez a tűz nem volt barátságos, fenyegető volt és időnként gőz tört ki belőle, s elborította József arcát is. Szerette volna otthagyni az orvost, de valamiért nem tudta, így csak rémülten reszketett, forróságot érzett, az arcán sós izzadság csorgott és azt ismételgette, ne, ne, ne, de azt nem is tudta, mi az, amit nem akar. Aztán váltott a kép és egy vízparton járt egyedül. Gyönyörködött a vízben, de egyszerre valahonnan messziről óriási hullámok indultak meg, egyre magasabbak lettek, rohantak a part felé, s a parthoz érve

megtorpantak, magas falként megálltak, a hullám taréja József fölé hajolt, s ő félelemtől reszketve ment ez előtt a hullámfal előtt. Szaladni akart, vagy ellépni oldalra, de képtelen volt rá, hát csak félt tovább, s egyszer bekövetkezett, amitől rettegett, a fal ráomlott és elborította a jéghideg víz.

Amikor felébredt, nagyon elcsodálkozott. Egy üres szobában feküdt, nem abban, ahol elaludt, s fogalma sem volt arról hogyan került oda. Felülni nem tudott, egyszerűen nem volt ereje hozzá, még a kezét sem bírta megmozdítani. Szólni akart, de arra sem volt képes. Aztán bejött egy őr és bejött vele Márton. Nagyon örvendezett, hogy látja Józsefet, beszéltek valamiről az őrrel, majd az őr kiment a szobából. Akkor Márton leült az ágyára és elmondott sorban mindent. Hogy már azt hitte ő is, József nem áll többet lábra, hogy iszonyúan beteg volt, hogy az orvos semmit nem adott, felőle meg is halhatott volna, hogy rengeteg idő eltelt mostanig, hogy felváltva etették, itatták őt hárman, mert a tiszt, aki olyan emberséges volt, megengedte. József egyik ámulatból a másikba esett. Teljesen biztos volt benne, hogy mindössze két álomnyi időt aludt, mondta is mindjárt Mártonnak, vagy inkább suttogta, hogy nem tudja elhinni, amit mesél. Pedig igaz, bizonygatta Márton, hát semmire sem emlékszel? Pedig néha még beszéltél is valamit, eleinte különösen sokat, valami szörnyekről, aztán az orvosnak is kiáltottad, ne, ne, ne! Na ő aztán nem is csinált semmit, csak rád fogta, hogy meg fogsz halni, és fenyegetőzött, hogy kitör a járvány. A tiszthez szaladtam könyörögni, így raktak ide, és egy jó pár napig én is itt lakhattam. Mindenki annyira félt a járványtól, hogy megközelíteni sem mertek. Nekem sem volt szabad az ajtóig menni, csak ha már lerakták az ennivalót. Vödörszámra hoztam be a havat, meg a jeget és azzal kenegettelek, vigye már le a lázad, de semmi. Néha már a szemed is forgattad, ijesztő volt nézni. Aztán egyszer kétségbeesésemben levetkőztettelek és rád zúdítottam egy csomó havat, ki se látszottál alóla, és vártam. Ott olvadt el rajtad az összes, lecsordogált az ágy alá a víz, te csak feküdtél, mint akiből kiszállt a lélek. Na, mondtam, véged lett, csak hiába volt minden, hát egyszerre kezdesz nyöszörögni, vacogni, nyúlkálni a takaró után. A lázad sem tért többet vissza. Akkor megkönnyebbültem ám! Egyszer gyerekkoromban hűtötte így le a lázát nagyapámnak nagyanyám, gondoltam, ha neki segített... de azért nem voltam biztos benne, jót teszek, vagy nem. Hát így. Amikor látták, hogy én nem betegedtem meg, végre kimehettem, aztán Józsival, meg Tónival felváltva ápoltunk. Közben engem a tiszt magához vett, mert szüksége lett egy emberre, aki érti őket. Mindenkinek fölírta az adatait, honnan jött, hol esett fogságba, ilyesmi. Igazán rendes ember, például most megengedte, hogy megünnepeljük a karácsonyt, pedig náluk ez nem is ünnep. József csak itta Márton szavait, néha lehunyta a szemét, de ha Márton abba akarta hagyni, csak intett, hogy folytassa. Karácsony, gondolta, úristen, már karácsony van, de valahogy más nem jutott eszébe, nem tudott az időről gondolkozni és semmiről, csak csodálta Mártont, milyen szépen összefüggően beszél, jön-megy, pakolászik. Nemsokára meggyógyulsz, meglátod, biztatta Márton és odahajolt, hogy megigazítsa a matracot alatta. Kapaszkodj a nyakamba, mondta. József nagy nehezen felemelte a kezét, átkulcsolta a nyakát, és amennyire bírt, fölhúzódzkodott. Márton egyik kezével megtámasztotta a hátát, a másikkal meg helyére rántotta az elcsúszott matracot. József érezte, hogy akarata ellenére szétcsúsznak ujjai, s karjai lehullottak, mintha nem is hozzá tartoznának. Gyenge vagy még, vigasztalta Márton, aludj, majd később visszajövök. József boldogan fogadott szót, lehunyta a szemét, még érezte, hogy Márton óvatosan megtörli az arcát, homlokát, majd lassan elúszott megint, el a szobából, valami ismeretlen valóságon túli világba.

A következő ébredése már kellemesebb volt. Erősebbnek érezte magát, s meglepődve fedezte fel, hogy éhes. Látom, jobban vagy, örvendezett Márton, és valami ragadós, tésztára emlékeztető ételt tömött a szájába. Semmi íze nem volt, de József szó nélkül ette, aztán megitta a sárgás löttyöt is. Holnap megpróbálok többet hozni, mondta Márton, s valóban, ettől kezdve csodálatos dolgokat művelt. Volt úgy, hogy egy kis olvasztott zsírt hozott, abba mártogatta József a fekete kenyeret, máskor meg egy kis darab avas szalonnát. A többiek is jöttek, saját ennivalójukból kevéskét lecsippantottak, s odahordták neki. Ő meg nem győzött hálálkodni. Nagyon jó vagy hozzám, mondta egyszer Mártonnak, nagyon jó. Ugyan, motyogott Márton, egyszer én, egyszer te, így van ez már. József látta, mennyire zavarba jött, így nem is hálálkodott többet. Ismerte ezt a kényelmetlen érzést, a szép erdészné köszöngette egyszer neki, hogy megtalálta az elcsatangolt gyerekét, hát akkor érezte, jaj, hagyná már abba, megvolt és kész, mit kell arról annyit beszélni! Honnan tudsz te ennyire az ő nyelvükön, faggatta máskor Mártont. Ő meg elmesélte, hogy a nagyanyja orosz, ilyen egyszerű. Nagyapám általa menekült meg a haláltól, magyarázta, negyvenkilencben orosz fogságba esett, elvitték őt is valameddig, ott raboskodott. Nagyanyám pedig valami parancsnoknak, vagy kifene úrnak a lánya volt. Aztán ahogy lenni szokott. Meglátták egymást, megszerették, kis idő múlva nagyanyám már gyermeket is várt. Volt egy kis cirkusz, de aztán elsimult minden. Nagyanyám apja először kitagadta a lányát, aztán megszelídült. Néhány évig ott éltek, de nagyapám nem bírt megszokni, akkor felkerekedtek, hazaköltöztek. Volt egy kis birtok, azon gazdálkodtak. Apám már ott született. Nagyanyám szépen megtanította a nyelvére, aztán engem is, merthogy ő nevelt. Az anyámat nem is ismertem, meghalt, amikor megszülettem. Én már nem beszélek olyan jól, pedig ha hárman voltunk csak, mindig oroszul folyt a szó. De hát rég volt, csoda, hogy ennyi is eszembe jut. József szívesen hallgatta Mártont, ő pedig egyre többet mesélt. Hangjából lassan eltűnt az a keserűség, ami Józsefet eleinte úgy bosszantotta. Olyan más ember lettél, dicsérte egyszer Józsi, éppen mikor visszaköltöztették Józsefet a helyére. Mindnyájunkat megváltoztat a háború, válaszolta Márton, ti is mások lettetek és még nincs vége, tette hozzá, de nem hallatszott fenyegetésnek, inkább csak úgy megállapította. Mindenki bólogatott, de később Józsi megkérdezte, mit is jelent ez. Mi az, hogy nincs vége? Mi lehet még? Nemsokára vége a háborúnak, aztán hazaküldenek minket, jönnek a nagy békekötések, a fogolycserék, te mondtad, nem? Hát igen, felelte Márton, de mi az, hogy nemsokára, azt senki se tudja. Itt a hiba! Fél évvel ezelőtt semmit nem tudtunk még arról sem, hogy háború lesz, most meg itt vagyunk.

Amikor már József is tudott mozogni, neki is ott kellett állni naponta háromszor, de néha többször is az udvaron. Olykor több órát is igénybe vett ez az álldogálás. Reggel kihajtották őket, felsorakoztak, s vártak. Soha nem derült ki, hogy kire, mire. Őrök jöttek-mentek, rájuk ordibáltak, vagy éppen levegőnek nézték őket, aztán visszaküldtek mindenkit a házakba. Lehettek vagy kétszázan, mindnyájan magyarok. Senki nem lázadozott, még csak nem is panaszkodtak. Naponta egyszer kaptak meleg ételt, és az ácsorgáson kívül szinte semmi rossz nem történt velük. Márton hozta a híreket, de a háborúról semmit nem lehetett tudni. Messze van, intett neki mindig a tiszt, ha erről kérdezte. A tiszttel igen jó viszony alakult ki, megígérte Mártonnak, hogy elmondja, ha hall valamit a sorsukkal kapcsolatban. De úgy látszott, nemigen hall semmit, mert nem szólt egy szót sem. Egyszer azért azt mondta, mindenki írhat majd levelet. A tiszt magas volt és kék szemű, hegyes kis szakálla volt és bajusza. Mindig úgy nézett ki, mintha skatulyából húzták volna ki, mint aki éppen bálba készül. A tábor-

nak ő a parancsnoka, magyarázta Márton, de mégsem ő. Az orvos valamiért több hatalommal rendelkezik, de nem tudom, miért. Márton gyűlölte az orvost az első pillanat óta. Iszonyú ember, higgyétek el, semmi jó nem telik tőle. Azt se bánná, ha itt mindenki elpusztulna, csak a pálinkája meglegyen. Állandóan ellentmond a parancsnoknak, s még élvezi is, az meg fuldoklik dühében. Nagyon sokat vitatkoztak, egyre többet, ezt mindenki látta. Az orvos, ha csak tehette, megszégyenítette a parancsnokot a foglyok előtt is. Egy alkalommal, mikor összevitatkoztak és a tiszt ellépett tőle, az orvos megvetően utána köpött. Ki kell kerülni, amennyire csak lehet, mondta József és mindenki helyeselt. Közben készülődtek a karácsonyra. Egy fát kéne állítani a tér közepére, javasolta Tóni, de Márton úgy nézett rá, hogy menten elhallgatott. Te jó ég, mit képzelsz, hol vagyunk, cserkésztáborban? Végül úgy lett, hogy minden házba vittek be egy fenyőágat. Márton szerzett papírt, abból hajtogattak templomot, angyalt, ilyesmit. Barna színű, keményebb papír volt, be is tört ott, ahol meghajtották, nem sikerült olyanra, amilyenre szerették volna, de azért mindenkinek tetszett. Lakomára is készültek, már napok óta mindig meghagytak valami ételt, kenyeret, avas szalonnát, édességnek, meg a marhának való répából tettek félre. Ezt Józsi a konyháról hozta, ahová fát szokott hordani. Majd meglátjátok ebből mi lesz, biztatta őket. A karácsony mindenkit izgalomba hozott. Még azok is mozogni kezdtek, akik eddig csak ide-oda ténferegtek egykedvűen. Kitakarították a házakat, aztán bezsírozták a csizmákat. Szólni kéne a parancsnoknak, hogy fürdeni szeretnénk, mondta valaki, és Márton már indult is, hogy intézkedjen. Úgy két hetente vitték el őket a fürdőbe, és most nem volt még itt az ideje. Józsi éppen új szerzeményét mutogatta boldogan, egy nagyobbacska fazekat, amit a konyháról kunyerált, amikor Márton visszajött. Falfehéren állt az ajtóban, dühében a száját harapdálta, és ők csak döbbenten nézték, mi lehet a baja. A rohadt, tört ki belőle, a rohadt, ismételgette és nem tudott magához térni. Az történt, hogy éppen megbeszélték a fürdést a parancsnokkal, amikor belépett az orvos és egy pillanat alatt összekaptak ezen. Az orvos gúnyolódott, a tiszt pedig dühöngött. Válogatott sértéseket vágtak egymás fejéhez, volt ott már szó mindenről, mondta Márton, de leginkább fenyegetőztek. A felét se értettem, legszívesebben eltűntem volna, ha lehet. Végül a parancsnok adta fel, kirohant, talán, hogy lehűtse magát, mert a vita közben is állandóan a pisztolyához kapdosott. Akkor az orvos odajött hozzám, megmarkolt itt az államnál és úgy fenyegetett meg, hogy közben a nyála az arcomba fröcsögött. Vége lesz itt hamar a jó világnak, azt mondta, meg azt, hogy ha kell, az egész tábort lelöveti, úgyis fölösleges ennyi embert etetni, na és a kutya sem keres majd senkit, mert ez a világ vége és ő majd megmutatja, de ha elkezdődik végre valami, és nem ez a cári selyemfiú lesz a parancsnok, hát biztos, hogy rajtam, meg a hozzám hasonlókon kezdi. Márton úgy nézett szét, hogy megnézett mindenkit külön-külön, és csak nagyon lassan tért magához. Senki nem szólt, nem volt mit mondani. József arra gondolt, hogy az orvostól bármi kitellik, s hogy ezt Márton is tudhatta volna. Nem értette, mi az, ami enynyire kizökkentette cimboráját a nyugalmából. A tehetetlenség, érted, mondta később Márton, engem így még... mert jól van, amikor elfogtak, meg az úton végig az őrök, de azzal úgy voltam, hozzátartozik a háborúhoz. De ez, ahogy mondta, meg ahogy nézett, ez már nem a háború, valami más, még attól is szörnyűbb.

Hát fürdés nem lett, és ez mutatott valamit, a parancsnok megfutamodott, legalábbis így nézett ki a dolog. Viszont küldetett minden házba egy marék teafüvet, talán vigasztalásul. Tóni a kölcsönkért fazékba szedte a havat és rakta a kályhára. Nem fognak ki rajtunk, kiáltozta, mindjárt lehet fürödni! Ujjával méregette a víz hőmérsékle-

tét, és a vizet rápöccintgette a kályha oldalára. Tóni vidámsága mindenkire átragadt, sorban dobálták le ruháikat és várták a fürdőt. Józsi kiszaladt még hóért és megdörzsölte a csupasz hátakat. Pillanatok alatt nagy szaladgálás kezdődött, ott kergetőztek pucéran az ágyak között. Gyerekek vagytok ti még, nevetett Márton, fene nagy gyerekek. Amikor mindnyájan lefürödtek, akkor jött Józsi az apróra vágott marharépával. Kitartóan kavargatta egy fadarabbal, és a szobában egy idő múlva édeskés illatot lehetett érezni. A fadarabot föl-fölemelte és ilyenkor sűrű, barna lé csordogált. Akkor lesz kész, ha megáll benne a kanál, magyarázta Józsi, és ott állt késő éjjelig a hamvadó tűz mellett, kavargatta a szirupot.

Másnap volt a karácsony. Iszonyú hófúvásra ébredtek, és alig tértek magukhoz, már az udvarra kellett menni. Ott ácsorogtak vagy két órát, aztán már olyan sűrű lett a hóesés, hogy semmit nem láttak, behunyt szemmel toporogtak a hóban. Legalább ma ne kéne, mérgelődött Józsi, ezt a disznóságot, ráadásul széllel szemben állítanak! Végül letelt ez is, mehettek vissza a házakba és folytathatták a készülődést. Odakészítettek az asztalra mindent, amit összegyűjtöttek, Józsi kikaparta a barna masszát, kimosta a fazekat és teavizet tett föl. A bögrékbe mindenki tett a szirupból, s várták, hogy kész legyen a tea. Milyen kár, hogy nincs gyertya, mondta valaki, s akkor Tóni vett néhány vékonyabb fát és azt mondta, ezt fogjuk meggyújtani gyertya helyett. Józsefnek még eszébe jutott, hogy nagyanyja mindig szór a tűzhelyre fenyőtűket, s azok előbb megperdülnek a forróságtól, majd felizzanak és csodálatos illatot hagyva maguk után elfeketednek. Morzsolt a tenyerébe a faágról és a kályhára hajította. Hamarosan fenyőillat terült szét a szobában, és valaki elkezdte énekelni a Csendes éjt, meggyújtottak két fadarabot, a lámpát pedig elfújták. Aztán sokáig csak énekeltek, egyre több dal jutott az eszükbe, a lángok össze-vissza táncoltak a szobában, s jöttek az újabb dalok... Néha valaki abbahagyta és elment eszegetni, vagy belekortyolt a teába. József nagyokat szippantott a levegőből. Érezte, hogy olyan mámoros lesz a feje, mintha italozott volna, az arca égett és látta, hogy a többiek mind ugyanilyen kipirultak és mámorosak. Vajon otthon mi van, sóhajtott Józsi, és erre abbahagyták az éneklést, mindenki hazára gondolt, a családjára, meg a régi karácsonyokra, nagy csend lett a szobában, az égő fadarabokat a kályhába hajították, s csak bámultak utána. József arra gondolt, hogy pár hónapja van távol otthonról és olyan, mintha már hosszú évek teltek volna el, hogy aligalig emlékszik arra, milyen is volt, amikor még nem volt háború. El lehet felejteni az otthont, sajdult bele a szívébe, megtörténhet, hogy eltűnnek sorra a képek, amiket az agyában őriz, hogy elhalványulnak mind, ahogy a napszítta vászon kékje? Nagy csendességben voltak, semmi más nem hallatszott, mint a tűz pattogása és kintről a szél, amely hullámokban, visítva söpört végig a táboron, megdöngetve a ház oldalát. Senkinek nem volt kedve megszólalni, mintha a szó szilánkokra törhetné az emlékeket. Ebbe a némaságba csattant bele, mint tükörbe hajított kő egyetlenegy éles hang, hogy aztán egy időre még nagyobb csend legyen. Mindnyájan felismerték a pisztoly hangját, pár pillanat múlva katonák rohantak, kiabáltak, felbolydult a tábor. Józsefék is kimentek a ház elé, de már zavarták is vissza őket. Azt kiabálják, hogy meghalt a parancsnok, fordította sápadtan Márton. Fölöslegesen, valamiért mindenki értette. Egymás arcát fürkészték, mintha erőt meríthetnének ahhoz, ami lesz ezután. Márton intett, hogy mindjárt jön, és kisietett. József kétségbeesetten futott utána, féltette cimboráját, fogalma sem volt, hová megy, mit akar csinálni. Mire utolérte, már a parancsnoki épületnél ágaskodott. József is belesett az ablakon, látta, hogy az őrök mind bent állnak, előttük az orvos, és beszél, hadarva, ahogy mindig is szokott. Szinte minden mondatánál

széles vigyorba merevedik az arca, s ettől különösen félelmetesnek látszik. Hangja monoton, mégis fenyegető, Józsefnek a hideg futkosott tőle a hátán, s látta, hogy a katonák is egyik lábról a másikra állnak, meg vakaróznak zavarukban. Aztán egyszer csak hirtelen vége lett a beszédnek, az orvos intett, menjen mindenki a dolgára. Márton megrántotta Józsefet és rohantak vissza ész nélkül, kétszer is elzuhantak a hatalmas hóban. Mielőtt bementek volna házba, Márton megragadta József karját. Az orvos azt mondta, hogy a parancsnok öngyilkos lett. Elhiszed te ezt? Amíg nincs más rendelkezés, átveszi a parancsnokságot. Idegesen szorongatta Józsefet. Tudod mit jelent ez, faggatta tovább és József tudta. Meg akarta nyugtatni barátját, de képtelen volt rá. Végül Márton összeszedte magát. Pokoli lesz, meglátod, pokoli, mondta még és bement a házba. Bent azonnal nekiestek, vallatták mindenről. József pedig csak állt, nézte a szakadó havat. A parancsnoki házból részeg óbégatás és röhögés hallatszott. József arra gondolt, hogy a jövő, ki tudja, már hányadszor, megint olyan lett, mint a hófüggönyön túli világ, láthatatlan, de már létező, meg arra, hogy vajon ki lehet-e majd bírni, ami ezután jön. Nem tudott azonban választ erre a kérdésre, mert aki a választ egyedül tudta, az ott óbégatott, röhögött a láthatatlan oldalon. Ő tudta egyedül a jövőt, József legföljebb, ha sejtette. A többiek bent izgatottan tárgyalták az eseményeket. Megölte a parancsnokot a szemét, mondta Józsi, akkor ez tényleg mindent megtehet. Vigyázni kell most már az őrökkel is, ki tudja, melyik lett az ő embere. Leshetjük a levélpapírt is, sóhajtott Tóni, meg a híreket a sorsunkról. Egyre nőtt az elkeseredés, nem számított már a karácsony, a reménytelenség megint ott ólálkodott körülöttük, s csak percek kérdése volt, hogy mindenkit elborítson és megbénítson. József érezte, hogy most valami olyat, de olyat kéne mondania, amitől meghátrál ez a rém, amitől hajlandóak lesznek tovább élni. Amint lehet, meg fogunk szökni, szólalt meg magának is váratlanul és szeme azonnal Mártont kereste, ne hagyja már éppen most egyedül. Megszökni, kerekedett el Tóni, de hát hogyan is... be sem fejezte, csak legyintett lemondóan. Igenis, megszökünk, kapta fel a szót Márton, amint lehet, így van! Megtervezzük, van idő, kifigyeljük, meg minden, aztán... Egy pillanat múlva mindenki erről beszélt. Elalváskor József odasúgta Mártonnak: megcsináljuk, tényleg? Meg, mondta Márton, a szentségit, meg fogjuk csinálni.

Az álom nehezen jött megint. Hajnal felé járhatott már, mire abbamaradt a részeg kornyikálás. Addigra a hóesés is elállt, a súlyos fellegek is eltakarodtak az égről. Telihold volt, s ettől, meg a hótól akár olvasni is lehetett volna a szobában. Adja isten, hogy meglegyen, amit akarunk, mondta halkan József és összekulcsolta a kezét. Imádkozott. Talán itt, a világ végén közelebb vagyunk az éghez, gondolta még, és álomtalan, mély alvásba zuhant.

Dobozy Hajnalka

Buborékok

Olyan volt az a nyári reggel, mint egy túlérett sárgabarack. A Nap ágát eresztő, földre tottyanó gyümölcsként fröccsent fel az ég aljára, narancssárga karéja még alig látszott a házak mögött. Csend volt. Békés, ismerős neszezésekkel telített csend. Egy-egy kutyavakkantás, megnyikorduló kertajtók, locsolótömlők permet-hangja. Ide, a város szélére nem ért el a kisváros zaja. Álmos lüktetését felszívták a kertváros fakózöld foltjai.

Az asszony a nyitott ablaknál állt. Teste megfeszült, keze is megállt egy pillanatra a közeledő lépések zajára, de a magas, hosszú kerítés továbbhúzta az egyforma koppanásokat.

Még egyszer felrázta az ablakba kitett vánkosokat, majd az egészet magához ölelve megfordult, és elvitte az ágyhoz.

Régimódi hálószoba volt.

A tuskólábú éjjeliszekrények kétoldalról mozdíthatatlan, örökre egymásnak tolt ágyakat fogtak közre. A két nehéz ruhásszekrény tömör falként állt a szoba belső oldalán, diószínű fényük megcsillant a szemközt elhelyezett tükrösön. Az asszony csak így hívta. A háromszárnyú tükrös, alacsony szekrénykéjére csipkéket horgolt, kikeményített fodrai közt váza állt. Néhány fácán- és pávatollal.

Az asszony friss ágyneműt vett elő a szekrényből. Mindent gondosan elrendezett, majd a mindkét ágyat átérő csipketakaróval letakarta az ágyneműt. A takaró felét visszahajtva szabadon hagyta a maga fekhelyét.

*

Vendégségbe készülődtek, az ura leánytestvéreihez.

Egy városban laktak. Bíborka és Ilma a főtéren, az ősi házban, ahogyan ők nevezték. János és Mária a kertvárosban.

Bíborka nem ment férjhez, méltósággal száradt a négyszobás ház falai között. Ilma nemrég költözött hozzá, hogy most már ő igya Bíborka kamillateáit.

S bár éppen letelt a gyászév, de Bíborka mellett továbbra is maradt a fekete ruha.

S maradt az ablak mellé húzott öblös fotel, megkopott bársonyával, alul körbefutó rojtjaival, a kockás pléd, ami mögé oly buzgón töltögette valamikor Bíborka a kamillateákat, amíg az apja élt.

Csak a selyemgalléros, steppelt házikabát és az ezüstfogantyús bot került a szekrénybe, egyébként minden más megtartotta örökös, ősi helyét.

– Igyekezz János! Onnan nem késhetünk el! – szólt az asszony. Hangjában – ezeken a vasárnapokon – újra és újra felhorkant a sértettség és a harag, de az utóbbi években lassan mindkettő megcsendesült. Jánosig már csak a türelmetlen sürgetés jutott el.

Sietve készülődött ő is. Csípőjén, húsos combjain megfeszült a ritkán hordott fekete szoknya, ahogy a tükrös alacsony szekrénykéje fölé hajolt. A gyöngysorát kereste. Maga elé tartotta az opálosan csillogó láncot, nézte a kecses, selyemfényű, egyforma szemeket, a vaskos ujjakat, a gyomlálástól, kacsatöméstől tövig kopott, repedezett körmöket, és lassan visszaeresztette a gyöngysort a fiókba.

A látogatás olyan volt, mint mindig, mint az előző tíz év minden hónapjának első vasárnapján.

János nyomta meg a csengőt. A nehézkes nyikordulással megnyíló kapu Ilma gyászát sóhajtotta. János megrebbenő tekintettel nyomult át a vastag bánaton, nyomában Máriával, aki még gyorsan beszippantott egy mély, friss levegőjű lélegzetet, mielőtt bezárult mögötte az ajtó. Az ebédhez gyertyát gyújtottak. Bíborka konok fegyelemmel rendezte el a lassan zálogba vándorló porcelánok, ezüstök megmaradt darabjait, és közben soha nem mulasztotta el megjegyezni:

– Így pusztul körülöttünk minden, amit szegény jó Apuskánk ránkhagyott. Bizony ez az ára kedveseim, hogy Ilmának és nekem ne kelljen munkába állnunk.

János ilyenkor együttérzően bólintott, s a kávét már az ablak előtt álló fotelban várta.

Ezeken a halk szavú délutánokon a kockás pléd fölött, amely hűvös napokon Jánosnak kijárt, szivárványos tervek születtek. Bíborka és Ilma kigyúlt tekintettel húzódott egyre közelebb a megkopott bársonyhoz. Mária csendben, az ebédlőasztalnál várta a vizit végét.

Az asszony friss vizet öntött a vázába, szálanként igazgatta el benne a virágokat.

– Te, János! Egyszer azt mondta valaki: Mária, olyan szépek a rózsáid, hogy kinevetnek a kertből.

A férfi hangjára fordult meg. János indulásra készen állt, duplacsövű vadászpuskáját igazgatta a vállán.

– Mennék. Majd jövök estére.

– Megint ki a határba? – kérdezte az asszony. – Nem elég tágas neked itt?

– Ne kezd megint! Kinek mi a határ? Neked ágytól asztalig, tyúkóltól a kerítésig. Nekem az a kinti is szűk!

– Nem értem én ezt...

– Nem baj. Hát akkor, járok egyet.

Mária megigazította a zöld zubbony hajtókáját, aztán kikísérte férjét a kertajtóig.

*

– Az urad?

– Kiment a határba – válaszolt az asszony. – Nem vártam mára édesanyám.

– Bejöttem a városba, már kora reggel. De ma nem volt jó piac. Ami megmaradt, elhoztam – húzta elő az öregasszony a túrót, a tejfeles csuprot a fonott kosárból.

– Nem kellett volna. Ketten vagyunk, nem kell sok...

– Te csak ne beszélj! Ha már az urad nem... legalább te spórolj. Gyűjteni kell lányom. Gyarapítani.

Az öregasszony maga alá húzta a konyhaasztal melletti széket, egy darabig hallgatott.

– Szép házat kaptatok, jó darab földdel... és dolgos asszonyt is kapott vele a vőnk. Ő meg? Mit hozott?

– Urat akartak édesanyámék! Diplomás embert.

– Mi álltuk a magunkét! Az urad meg csak az úrhatnámságot hozta. A diplomából nem lett semmi. Pedig már csak egy év híja volt annak a főiskolának.

Mária nem szólt semmit.

– Megyek! – szólalt meg újra az öregasszony. El is felejtettem, apád is csókoltat. Jánost meg tiszteltelti.

*

Mária a dohányzóasztalon az újságokat rendezgette.

Legfelülre mindig a Nimród vadászújság került. Alatta napilapok, legalul néhány műszaki szaklap.

A sorrend és az olvasni való kedv sohasem változott. A legfelső az utolsó betűig, a következő két-három napilap felületesen átböngészve. A legalsókra valahogy sohasem került sor.

A dohányzóasztal mellett hatalmas bőrfotel állt. Szürkés-fekete, megrepedezett bőrrel, sárgaréz szegecseivel idegenül és egyedül a cserépkályha melletti sarokban. Párja nem volt. Csak egy apró zsámoly tartozott hozzá, ugyanolyan kopott fekete bőrrel, és fakósárga szegecsekkel. Amikor néha – ritkán – beszélgettek, Mária mindig erre kuporodott. A fotelba sohasem. Az csak Jánosé volt. Akkor is, ha újságot olvasott, ha ebéd után elszunyókált, s akkor is, ha hosszabb-rövidebb időre elutazott. János műszaki ellenőr volt. Ha munkája a közeli városba szólította, Mária helyére tette a friss újságokat, és letörölte a port a fotelről és a zsámolyról. A zsámolyról, ami neki jutott. Amin olyan jó volt ülni, felfelé nézni és hallgatni. Tervekről, vágyakról, álmokról. Amilyenek neki sohasem voltak. Hallgatni, ámulni és elhinni. Később már csak hallgatni. Mert ilyen mélyről nem lehetett szárnyalni. Ha nagy ritkán a magasat fürkészte, pillantása nem jutott tovább a fölé nehezedő tekintetnél.

*

Az asszony egyedül volt otthon.

A konyhában üldögélt, nézte a csapból zubogó vizet. Várta, hogy megteljen a mosogató, dinnyét akart hűteni vacsorához.

Mélyet sóhajtott. A vízről jutott eszébe az a bolond nyár, pár héttel az esküvő után, már itt, az új házban.

János lobogó üstökével ki-be szaladgált a konyha és az udvaron álló kút között. Egész délután mért, rajzolt, titokzatos képet vágott. Élvezte Mária tamáskodó pillantásait. Estére készen volt a nagy mű. Papíron.

– Látod! Csillagocskám! Befogjuk a szelet! Megdolgoztatjuk! Az egész asztalt beborító papír tele volt állványok, kerekek, furcsán dőlő lapátok, szivattyú, áttételek hevenyészett vázlatával.

János lelkesen magyarázott. Hogy ez milyen egyszerű, egy majdnem végzős műszakinak ez semmiség, csak néhány apróság kell hozzá, és nem kell többet Csillagocskámnak a kútból húzni a vizet.

Pár év múlva valóban nem kellett. A tyúkok, kacsák árából vízvezeték lett. A hatalmas vaskerék a furcsán dőlő lapátokkal lassan megrozsdásodott a szerszámoskamra mögött.

*

– Elmegyek. Végleg.

A férfi a fotelban ült. Komoran nézett maga elé.

Az asszony friss vizet hozott be, kezében megremegett a pohár.

– Pesten már lőnek. Felfordult minden. Közel a határ, könnyen fog menni... és én minden fát, bokrot ismerek.

Megfulladok itt. Ebben a poshadt porfészekben, meg ebben a palántás-tyúkólas zsírszagban. A vasárnapi ebédekben, Ilma, Bíborka sóhajtozásaiban.

Elegem van a havi apanázsért nyúlkáló fonnyadt kezeikből, a fakó-álmú kartársakból..., és elegem van belőled is, Mária. A vastag combjaidból, a kuporgatásodból...

Az asszony még mindig mozdulatlanul állt, kezében tartva a vizespoharat.

– Hát menj! – szólalt meg. – Menj, te felhőjáró!

Régen mondta ki hangosan ezt a szót. Először annak a lobogó üstökű fiúnak, aki csudákat mesélt, utoljára akkor, amikor végérvényesen rájött, hogy a hétköznapok a zsámolyon születnek és érnek véget. A fotelból csak csillogó buborékok szállnak felfelé.

– Menj! Legalább egyszer csinálj végig valamit! És ne gyere vissza! Akkor se gyere, ha saját magadtól fulladsz meg!

Letette a pohár vizet a dohányzóasztalra, és kiment.

*

Az első lap, néhány hét múlva Ausztriából jött meg. Csak ennyi állt rajta: „Sikerült. Isten veled. János." Az asszony tette a dolgát. Kapált, gyomlált, este megöntözte a rózsáit. Kéthetenként friss ágyneműt húzott mindkét ágyra, egyik felét a csipkés takaróval letakarta. Hetenként kicserélte az újságokat, és áttörölte a fekete, repedezett bőrt a fakósárga szegecsekkel.

*

A reggelek már fagyosak voltak. Mária a cserépkályha mellé húzta a zsámolyt, jólesett hátának a meleg.

Az óvatosan megnyíló ajtóban János állt.

– Hazajöttem.

– Jól van – mondta az asszony. Felállt, és a zsámolyra mutatott.

– Gyere, ülj ide... mesélj.

Az asszony a fotelhoz ment, beleült, kezével végigsimította a fekete, repedezett bőrt.

VITÉZ GYÖRGY

Gőgös

Hisz meghaltam volna már tegnap is
ha nem kötnének értelmetlenül
csodássá hazudott emberi szokások
mivel még mindig szégyellem bevallani
(és félek is mert ismeretlen ajtók
kilincsét kell majd megérintenem)
hogy minden jel arra mutat:
én nem vagyok közületek való
és láthatatlanul már egyre nőnek
az úszóhártyák ujjaim között.

Huszonkilenc

Most már a megkomolyodás éveinek
kellene jönni és szorosra kötött nyakkendőknek
meg késsel-villával való evésnek
és örökös ellenségeimmel (a felnőttekkel) való komázásnak.
Istenem oly nevetséges ez a világ
és félelemmel vegyes gyűlöletem
kiöltött nyelvvel ül a járdaszélre
Szent Katalin utcáján ahol ebédidőben
a titkárnőktől és kifutófiúktól
csak a fal mellett lehet közlekedni.
Hát nem bosszantó hogy ezek itt mind
élnek nyüzsögnek és mindegyikük
(két nyelven legalább) számot tart az ember névre sőt
a „civilizált" és „nyugati" jelzőt
is hozzábiggyesztik. – Ó ideje már
a megkomolyodásnak. – Kétheti nyiratkozások
és fapofával elviselhető
konferenciák vetik előre jólvasalt árnyékukat
bár legutóbb még megtörtént hogy az
elmeorvosok komoly gyűlésén (errefelé
fejzsugorítóknak is becézik őket)
tíz perc után már nem bírtam tovább

és balfülemmel félszeg köröket
írtam a levegővel töltött semmiségbe:
Az ápolónők diszkréten vihogtak
Huszonkilenc éves voltam aznap
menyasszonyom majdnem elcsábította
egyik barátom – aztán sírt és kis híján
kárt tett magában. Holnap horgászni megyek vele.
Ideje már a megkomolyodásnak.

Bogdán László

Átiratok múzeuma

HEBRENCS TESTAMENTUM

variációk Jack Cole Pótdal
picinyke testamentum című versére

1

ó sziú éjszakák
mohikán reggelek
nem az vagyok ki voltam
kiálts rám fölkelek
szemhéjam mögött kétség
villáma cikkan át
pörben állok a lelkem
nem adja meg magát

2

volt ami volt de éjjel
ha bandukol a hold
az égi fotballpályán
lelkem az a kobold
újra dalolni kezd
hancurpartikra vágyik
nem adja meg magát
elárul mert világít

3

elvesztett éveim
a fel-nem-támadásig
undorkodnak köröttem
és a mindenség ásít
tékozló délelőttök
napsütötte rétjein
a világ elforog
rámvár egy beduin

4

a ködös albionban
és én avagy egy másik
most meg is érkezünk
fölfegyverkezve állig
szúette metaforák
elfonnyadt kínrímek
még vívok velük egyet
mielőtt elmegyek

5

a hattyúk foga csattog
tigrisek csőre tátog
elhagynak virradatra
a fantáziálások
mindegy immár kakas
avagy ha kakukk is szól
akkor is jót áll értünk
szegény jó bolond jack cole

6

tátoghatnak sunyin
a belügyes esztéták
cenzorok följelentők
tébolyult egzegéták
mennyei eszkavátor
– és itt már vége van! –
a röggel elkever
föl- s megadom magam

7

hát ezért is készül itt
serte-pertén hamar
e hazug testamentum
még sok vihart kavar
az erdélyi tengeren
hol szempontok között
szisz kapitány hajója
sokszor megütközött

8

besúgók parti őrség
hát nem mindegy ma már?
lelkem a hű ebecske
már senkire se vár
bója szirt zátony akna
szentgyörgyi reggelek
halál! szisz kapitány!
ne várj még nem megyek!

9

hol délibábok fogytán
tilos az előzés
sziget a szárazföldön
vagy útkereszteződés
nem mindegy az tinektek
árapály vagy dagály?
képeskönyvként kinyílik
rátokmarad a táj

10

ha nem tetszik sajnálom
én szépnek láttam olykor
lehet be voltam szívva
mit vártok ily bolondtól?
vigasztalj pajkos lelkem
halál kurvája te!
vak dallam voltam senki
nem izgat semmi se

11

hogy láthassam jövőnket
korán tengerre szállva
hullámok dáridóját
követtem fennhéjazva
és mégis önfeledten
ahogy egymásból nőttek
felmagasodtak éltek
habozva összetörtek

12

akkor még hittem sorsunk
nem hullámmódra végzi
hittem hogy lesz még isten
ki szavunkat megérti
és reméltem is olykor
eljön értünk egy hajnal
botjával vállon üt és
elvarázsol az angyal

13

tudom már nincs kiút
e romló látomásból
eget földtől másoktól
ez minket elhatárol
és ma már nem hiszek
fényeim kihunytak
vagyonom s fegyvertáram
örököljék a holtak!

14

szisz captainre testálom
20 bartók lemezem
hallgassa míg hajózik
erdélyi tengeren
kísértethajója
zátonyra úgyse futhat
nála többet poéta
világról úgyse tudhat

15

jános úr örökli
– egyetlen utassa –
james frazer aranyágát
hogy utunk megmutassa
a szempontokra immár
örök tekintet nélkül
hol ég az álmainkkal
illúziótlan békül

16

hajósinasra hagyom
– barátom dániel –
félbeszakadt regényem
hisz úgyse hiszi el
és a maszogó költő
míg sikálja az ampát
átélheti megint
játszhatja a bambát

17

döglődő gyárak füstje
fojtogat nem ereszt
kálmán a másodtiszt jön
övé lesz a kereszt
egy lebontott templomról
– pokolsár malomárok –
nem vagyok én az isten
mégis telefonálok

18

vonalban kormos pista
dunántúl nagy kalóza
bökverseim örökli
ó mater dolorosa
hétfőig jól derűlhet
elszontyolodhat keddig
hátha kiderül végül
mi nem derült ki eddig

19

szemlér ferenc kaphatja
lerobbant kertmozink
hátha rájön miért oly
torzak az álmaink?
mért ötöltünk-hatoltunk
transzilvániába?
most nézze mégis végig
ellentengernagysága

20

merthát ez élet nem volt
csupáncsak a fonákja
egy félbemaradt dallam
veszett agóniája
néhány vad ócska strófám
bóér géza örökli
lesz ideje szolgálat
közben be is fejezni

21

és vásárhelyi géza
kisértet-orvosunk
megkapja majd düheim
mert meg nem alkuszunk
elhagyhatnak ezerszer
kényszer-rögeszmék álmok
úgyse hagyjuk mi cserben
e beteg lápvilágot

22

volt egy illuzióm
bandikóra hagyom
ő itt már altengernagy
rettegett hatalom
csiszolja kerekebbre
példaképe spinóza
hátha hatásosabb lesz
kerekebbre csiszolva

23

kereng külön kerékként
szabédon hol a part
szakad tengernagyunk
nem vezeti már a párt
örökölje tehát hogy
láthassa fejlődésünk
sárguló utunk és
igaz szó gyűjteményünk

24

és baász imre mit kapjon?
kitüntetést? kovászt?
talán szentkuthy miklós
mindszent orfeuszát?
mire mindig is vágyott
megtudhatja belőle
miért megy körülöttünk
minden egyszerre tönkre?

25

megmaradt könyveim
ötezer? hatezer?
hajónkra szállong majd
könyvtárosként ügyel
fel rájuk gellért sándor
így hátha elolvassa
végre már kosztolányit
és nem szól le miatta

26

a szent anna tavát
évekbe zárva őrzöm
majd zsiga bá örökli
ő lesz a kedvenc csőszöm
szellemként szálldos majd
a szülőföld felett
szavait szélbe szórja
megőrzik a szelek

27

volt egy délután régen
azt hiszem boldog voltam
mentem az utcán kábán
és néha megbotoltam
ezt az érzést is őrzöm
kapja meg darkó pista
ő nála jó helyen lesz
nem utasítja vissza

28

a sci fi gyűjteményem
az elsőtiszt örökli
tőle tanultam rímet
az éggel egybekötni
elvitatkozgatunk
ufók léteznek-e?
csillogbat majd erik
szellem szemürege

29

mert egymás nélkül józsef
attila is megírta
a sötétben vagyunk
ezt gróf rettegi sírta
el – mi egymással is
sokszor voltunk sötétbe
vigye át e sötétet
tháliás öröklétbe

30

mózes attilára
ím semmit se hagyok
hiszen még ő is él
meg még én se halok
meg mielőtt kihunyna
szellemünk összevillan
egy kocsma mélyén egyszer
elalszik majd a villany

31

ami még hátravan
írókéz nappalok
valahogy eltöltöm még
nem élek – csak írok
még megnézem velencét
madridot oszlót párizst
túlélek néhány regényt
szerelmet és majálist

32

még egy pár lomha évig
járok a promenádon
helyem a hajón megvár
kifogok a halálon
ha nem is látja senki
kísértethajónk itt van
köddudája harsog
csuszkál nincs-hullámokban

33

még várnak valakikre
– az is lehet hiába? –
azután szisz hajója
megindul ázsiába
ahová mindig küldtek
ahova visszavágyunk
hol fellegen akadt fel
néhány cseremisz álmunk

1994 május 29–31.

JEGYZET

A testamentumban szereplők, előfordulásuk sorrendjében: Szilágyi Domokos, Székely János, Sütő István, Szőcs Kálmán, Kormos István, Szemlér Ferenc, Boér Géza, Vásárhelyi Géza, Bajor Andor, Szabédi László, Baász Imre, Gellért Sándor, Palocsay Zsigmond, Darkó István, Majtényi Erik, Visky Árpád és Mózes Attila. A versekben pontosan vagy célzatosan torzítva Babits Mihály, Dsida Jenő, József Attila, Kassák Lajos, Kovács András Ferenc, Radnóti Miklós, Rónay György, Szabédi László, Székely János, Szilágyi Domokos és Szőcs Kálmán idézetek találhatók. A becsületes megtalálók jutalomban részesülnek: megkereshetik, elolvashatják a meglelt idézetek forrásait, a beidézett költők szóban forgó, élményszerű verseit. Béke velünk!...

HORGAS BÉLA

Az ötezer éves ember

I.

Horgas Ádámnak

Nyár volt, esett a hó. Ragadós, szürke hó, gyorsan olvadó csomókban, mintha marokkal dobálta volna föntről valaki. Elszíneződött tőle ház, haj, ing; a megalopolisz piszkát szétkente az üvegfalakon és a betonbordákon. Az Akastyán hegy felől úsztak megint a felhőkbe rejtett bombázó erődök, kövérkés hasuk világított a füstből. Onnan érkezett Fernutti is a cirkuszával; lenn jött, az alattomos, kátránnyal foltozott aszfalton. Ismertem őt és éhenkórász társulatát, a felpörgetett szövegét, mely persze hogy a régi ritmusra járt, mi másra, de ahogy hallottam: új szenzációval bővült: „Már ma este, nagyérdemű közönség, már ma este látható a világrengető Fernutti cirkusz; már ma este gyere el, Rumbolassaut látni kell, Rumbolassau, a Rém, az ötezer éves ember: megérkezett."

A félig olasz cirkuszos egy francia mágust szerződtetett, ez igazán tetszetős, állapítottam meg tárgyilagosan s némi sértettséggel is, hogy miért nem tudok erről, de aztán megvontam a vállam, és elismertem, hogy én sem figyeltem rájuk mostanában. Ősz volt például s holdballonkabátommal törődtem, az 1956-os ősszel és a 44-essel, az ismétlődések rémeivel, hogy barlang és sziget lesz az én otthonom is a társadalomban, s még az is veszélybe kerül, s közben az utcán teherautóról krumplit kínáltak, s közben meghalt Kraft az autópályán, Bécsből hazafelé jövet, közben föllángoltak a harcok egy ötszáz éves tölgyfa körül s a Vakegérben készültek a világkiállításra. Fernuttiék történetét szem elől tévesztettem, de ez teljes mértékben érthető, magyarázatra igazán nem szorul, bár pontosan, persze, nem tudom, hogy mi az a teljes mérték. Hol járhattak közben? Mit műveltek? Fényes sikereket – úgy tűnt – aligha arattak szegények. Koszlottságuk a réginek látszott s valahogy meggyőződés nélkül harsogott Fernutti hangja is, belehorpadt a délutáni csúcsforgalom tülkölő völgyébe, nem jutott el senkihez. Valakihez mégis. A tizenkét éves Ján szíve nagyot dobbant: Rém! És ötezer éves. Ezt látnia kell. Ment Fernutti után. Hagytam. Tudtam, ha egyszer rákapott, vissza még én sem tarthatom; tudtam, mert őt is jól ismertem, jobban, mint Fernuttit: sejtettem az érzéseit, olvastam a gondolatait. Ha úgy esne egyszer, még álmaiban is vele lehetnék, gondoltam nagyzolva talán –, de miért esne úgy? Észrevétlenül követtem. A három sávos, kopár Tündérvölgyi út sarkán csődület állta útjukat. Valaki csákányt vágott egy fekete Audi motorházának közepébe. A kifényesedett nyelű, vásott szerszámot szemüveges, kövér nő próbálta kirángatni a kocsiból. Sötétvörösre festett szája reszketett, nyakán kidagadt az ér. Háta fölpúposodott az erőlködéstől, bő és hosszú derekú, kanárisárga blúza kicsúszott fehér szoknyájából, egy hirdető tábla állt mögötte, égkék mezőben fekete nyíl és téglapiros betűk: VÁLLALUNK: ELŐRAJZOLÁST, CAKKOZÁST, BORSÓLYUKAZÁST, MADÉRIÁT, ÁTTÖRÉST, RISELIÖZÉST. Az autó riasztója vinnyogott, lámpái vele villantak föl és hunytak ki. Két első kereke közt sötét folyadék kígyózott a szürke betonon. Vér, gondolta Ján. Fernutti meg újra kezdte, cifrázta a mondókáját: „Már ma este, nagyérdemű közönség, már ma este látható a világrengető Fernutti cirkusz; már ma este gyere el, Zsenko bohóc világszámát látni kell!

Zsenko, a néma bohóc, a virtuóz nevettető, a szuper, sőt hiper... Taps!" Dübögött a forgalom: kő, vas, gumi, üveg. A felüljárón lomha zuhanással kamionok fehér árnyai tűntek át. Egész konvoj. Még följebb, a felhők alatt három fekete helikopter közeledett. „Már ma este gyere el! Tubardót és Almániót látni kell! Gumiember, izomcsoda, kettőn áll a világ sora... Jöjj!" Jövök, válaszolt Ján. „Már ma este gyere el, Mirandellát látni kell... Táncosnő ma nincs szebb nála, ó, a röpte, tündérlába... Nézz!" Tényleg, állapította meg a kisfiú, a cirkuszos igazat beszél; és szerette volna megállítani az utcát, hogy állj, mindenki nézze, ő igazán az. „Már ma este gyere el, Rumbolassaut látni kell!" Nem is hallják. „Rumbolassau, a Rém, az ötezer éves ember, és kísérője, Kalwansky úr, megérkezett..." Francia mágus, lengyel kísérő, ez igen, gondoltam, Ján meg azon töprengett, hogy hol vannak? Mintha neki mondta volna Fernutti: „Csend most, nagyérdemű, ők most nem láthatók! A döbbenet, hölgyek és urak, még rejtve van, a szenzációóó... Taps!" Kő, vas, gumi, üveg. „Taps és kíváncsiság: jöjjetek és lássatok, ajánlom kegyelmetekbe e díszes társulatot, és várom szíves adományaitokat is, igen, igen-igen várom." Egy szavát se hallják, aggodalmaskodott Ján, nem veszi észre? Hangszóróba beszélj, hallod-e, Fernutti; de nem hallotta. A fiú tenyerével tölcsért formált a szája elé, és teljes erejét megfeszítve kiáltott a cirkuszosnak, de nem jött ki hang a torkán, térdei elnehezedtek, cipője lehúzta, lépni se tudott, mint álomban, a menet távolodott tőle, egyre gyorsabban haladtak, félt, hogy szem elől veszíti őket, már akkorák voltak csak, mint a mákszem, de ekkor egy hatalmas rántással sikerült kiszabadítania a lábát s már ott is volt a nyomukban.

Nyugat felől jöttek, a sötét erdőn át. Fernuttit akkor még sehogy se hívták, a bohócot és a táncosnőt se; velük érkezett egy fehér elefánt, csak neki volt neve. Aida. A kockaformájú bakterház udvarára tűzött a lemenő nap. A templom melletti téren verték föl hatalmas sátrukat. A templom és az iskola közti téren; de az már évekkel később történt – a templom, az iskola és a sarki kultúrház közti téren, 1950 májusának végén. Már nyílott a hárs. Fernuttit Kovács Ferkónak ismerte az a kis fickó, aki voltam; s ő akkoriban szürke zakóján kihajtva hordta széles gallérú fehér ingét, simán hátra fésülte haját, éneket és rajzot tanított, a repülőgép-modellező szakkört vezette, széles karikagyűrű villogott az ujján, pedig nem volt felesége. A cirkuszi sátorban, még azon az első előadáson, 1944 nyarán, ott hahotáztak a pályamunkások is, az egész csapat. Az egész falu. A doktorék is, Hidegh Ottó, a felesége, két fia, és a tanítókisasszony: Rizácska. De akkor még Aida körül forgott minden. Késő éjszaka mozi volt: *A megfagyott gyermeket* adták.

A buszpályaudvar és a metrólejárat közt, a park tenyérnyi csücskénél állt meg a társulat: pár bódés kocsi. Ján csóválta a fejét. Baj lesz ebből. Már ma este baj lesz, és nem előadás. A hóesés megszűnt, latyakban cuppogott a város. Ján érezte a lábujjai közt, a szandálja talpa alatt, és látta, ahova csak nézett: kormos lé folyt csíkokban az ablakokon. Egy csipkefüggönyön csomagolópapírra festve méteres tábla hirdette: VARGBURG SZEMÉLYKOCSI ELADÓ LEJÁRT MŰSZAKIVAL EGYBEN VAGY ALKATRÉSZKÉNT 7000 FORINTÉRT. Szél támadt, gyors, irányát változtató, pörgő fuvallat, és szétszórta az Akastyán hegy fellegeit. Az alkonyi fényben a sziklák púpjai keményen meredeztek, mögöttük kigyulladtak az ég citromzöld és neonlila tüzei. Megkezdődött a városban az esti robogás.

– Fernutti, drága barátom! Hát látlak...

Ez Csilánio, a selyemnadrágos adószedő, a közterületek selyemkalapos ura. Ha ő barátja Fernuttinak, állapította meg Ján elégedetten, akkor mégsem lesz baj. Jöhet

a Rém! Ma este meglátja az ötezer éves embert. Közelebb somfordált, hallgatózott, bár az adószedő repeső, sipító hangját, tagolt beszédét – hideg selyem az is, hernyóselyem –, ahogy kifolyt a száján, a park másik felén is megértette volna, és Csilániónak ez is volt a szándéka: hallják, mindenütt hallják meg a szavát. Hallottuk.

– Megjöttél, Fernutti, no lám, ideértél. Kicsit késtél...

– Hidd el, Csilánio, nekem... – magyarázkodott a cirkuszos, ahogy elhúzódott a másik ölelő karjától, de nem jutott szóhoz.

– Elhiszem, Fernutti, én mindent elhiszek! Kicsit késtél, de nem maradtál el végleg, mégis csak befutottál, megvagy, itt vagy, és itt van veled jeles ármádiád!

– A társulat, Csilánio...

– Ármádiád, ha mondom! Lássam csak... De hiszen ezeket én ismerem!

Csilánio mindenkit ismer, vagy csak úgy csinál, mintha ismerné az illetőt; Ján lebiggyesztette a száját. Nem szerettem volna, hogy ezen töprengjen, de nem is volt rá ideje, mert figyelnie kellett a hangoskodót, ahogy a bohóc állát bökdöste föltartott ujjával:

– Na, mi az, bumszli? Tudsz már valamit? Mondd szépen, hogy „Géza kék az ég!" Mondd, hogy: „Meszelő." „Meszelő, reszelő!" Na? Nem? Na! Semmit se nem?

– De Csilánio! – szólt rá Fernutti. – Tudod, hogy Zsenko néma...

– Tudom! – rikoltott a felügyelő. – Csak vicceltem! És a kicsi tündi?! Ő is néma? Mi is a művészneve? Várj csak, Fernutti, várj, ne segíts, tudom... A memóriámban bízhatsz, fiam, én nem feledek... Mirandolina, mi?!

– Mirandella!

– Mindegy, papa, mindegy! A lényeg az, hogy itt vagytok, ez nagyon szép tőletek, ez a barátság kétségtelen jele, Fernutti. Jól esik nekem. Ebben a rideg, törtető világban, ebben a pokoli tolongásban ez az egyetlen érzés, Fernutti, ami önfeledt pillanatokat okoz még nekem. Köszönöm, hogy megajándékoztál vele.

– Csilánio! – válaszolt Fernutti fojtottan, és Ján nem értette, hogy miért nem örül. – Csilánio, kérek még egy lehetőséget.

– Lehetőséget!? – rikoltott Csilánio sértetten, és hátralökte, majd a szemébe húzta selyemkalapját. – Megáll az eszem!

Az adószedő intett, és kézmozdulatára, mintha madzagon rántanák, a háta mögül, ahol eddig rejtőzhetett, előlépett állandó testőre, egy földet söprő fekete köpeny. Karok nyúltak ki belőle oldalt és elől, négy vagy öt, fönn pedig, fönn, a füstös magasban két mulatságosan kicsi fej villogott, két öklömnyi koponya a sovány nyakon, két szőrös pofa sárga hajzattal. Ján halkan füttyentett. Ez valami új volt. Ilyennek még nem látta a testőrt. Kes jutott eszébe, a vörös-fehér, angóraszőrű műmacska, amit a Nyolcvankilences utca tenyérnyi parkjában olyan sokszor megfigyelt az ezüsthársról. Kedvenc tanyája volt a hárs. Egyszer végleg odaköltözik. Földig hajló ágán mászott fel, és nézte az alatta járkálókat. Így fedezte fel a két műlényt, akik műlányukkal és műmacskájukkal alkonyatkor rendszeresen ott levegőztek. Elöl a műmacska, mögötte a lány, egy lépéssel lemaradva a szülők. „Kes, kérlek, Kes! Lassíts, kérlek, Kes!" A műférfi vékony hangja alig csurrant, mégis Csilánióéhoz hasonlított. Ján figyelte a macskafejű testőrt, ahogy rengeteg karja közül az egyik széthajtja a bő köpenyt Fernutti előtt.

– Itt a lehetőséged, Fernutti! – mondta Csilánio. – Én az érzéseimről beszélek, és te eltereled a szavaimat. Kicsúfolsz! Hát legyen. Huszonnégy órát adok, hogy rendezd a számládat, drága barátom. És addig nincs előadás, se ma este, se holnap! Értve vagyok?

Fernutti nem nézett a fekete köpeny belsejébe, de látta, látnia kellett a botokat, késeket. Ján is látta. Besötétedett. A neonok poros, kék-rózsaszín fényében olyan volt a kép, mint egy reprodukció.

– Nincs pénzem... – nyögte a cirkuszos. – De előadást tartunk, és tudom, hogy most lesz közönségem, és támogatni is fognak. És akkor megfizetek a helyért. Utólag mindent megfizetek.

– Megfizetsz, Fernutti, ez nem vitás. Bejöttél a városba, és most megfizetsz. Utólag is, előleg is. Mert tartozol már, Fernutti, ha elfeledted volna. A múlt nyáron is leléptél.

– El kellett mennem szerencsét próbálni.

– És? Megtaláltad? Van pénzed? Fizess, Fernutti, fizess!

– Olyan műsort hoztam, hogy azt mindenki megnézi. Velünk van Rém Rumbolassau, az ötezer éves ember.

– Ne röhögtess Fernutti, mert dühbe gurulok! – mondta Csilánio, és mutatóujjával megfenyegette a cirkuszost; Ján csak most vette észre, hogy fényes, fehér kesztyűt hord a felügyelő, mintha pincér lenne, vagy bűvész talán, és ő is a társulatba tartozna.

– Komolyan beszélek! – most Fernutti is kiáltott, de ahogy folytatta, már le is engedte a hangját, és a karjával valami kaszáló, karoló mozdulatot tett a másik felé. – Te ismersz engem... Együtt jöttünk a városba egyszer... Emlékszel?

Érthető, gondolta Ján, így már minden érthető. A város rettegett ellenőre bűvész volt valamikor a vándorcirkuszban, igen, a neve is rávall. De Csilánio felcsattant:

– Nem emlékszem! – Ján szinte megijedt a fenyegető hangtól; ott repesztett a fülében, mintha egyenesen hozzá beszélt volna a lármás úr, egészen közelről kiabált volna a fülébe; érezte forró leheletét. – Rossz a memóriám, barátocskám! Vagy jó, és azért nem emlékszem. Ne próbálkozz, Fernutti! Nekem fikarcnyi közöm sincs hozzád, érted? Fikarcnyi se. Meszelő, reszelő, szart eszik a legelső! Egy csepűrágó különben sem akaszkodhat a nyakamba... S ha ismernénk is egymást! Drága barátom, én semmit sem tehetek érted, mert én a közterületeket védem, én a polgárok nyugalmát őrzöm, én állami ember vagyok, és nem banditavezér! Világos?

– Holnapra minden megváltozik! – próbálkozott a cirkuszos.

– Nem minden, csak te! Fizetni fogsz, drága barátom! – vetette oda Csilánio, s nyomatékul széles ívben lendítette a karját, aztán eltűnt, mintha ott sem lett volna; vele a testőre, meg a bámészkodók, a pályamunkások, a két Hidegh-fiú és a modellező szakkör tagjai. Elég ebből, gondoltam, de folytatódott.

A pályamunkások megengedték, hogy fölüljek a pályakocsira. Apámnak is kedvezni akartak ezzel, ő volt az előmunkás. Egyszer-egyszer hajthattam is az ormótlan járművet. A pályakocsi négy vaskeréken gurul, kisebb, mint egy vagon, de a vonathoz is kapcsolható, elöl két ütközője van, fékezhető, és erős, megvasalt raklapján mázsákat elbír; szerszámokat, a nyolc–tíz fős csapatot. Ketten hajtják a pályakocsit, két térdeplő deszka van rajta hátul, a sínek fölött. A két hajtó egyik-egyik lábával odatérdel, combját nekifeszíti a kocsinak, megkapaszkodik a fogóban, és a másik lábával, bakancsos talpával a sínre tapad, elrúgja magát. A formátlan pályakocsi nehezen mozdul, lassan gyorsul, emelkedőn fölhajtani még üresen is nehéz, de ha lendületbe jön vagy lejtőre ér, rettenetes iramban képes száguldani, s a hajtó, ahogy rúgja a sínt, a vas utat, egész testében érzi a sebességet, és egy idő után minden taszításnál azt képzelheti, hogy most, most a vastól, a földtől is megszabadul, most kirúgja maga alól a roppant golyóbist, most fölszáll a világűrbe – a saját erejéből.

Helyes, gondolta Ján, Fernuttinak időt kell nyernie, s ha ez megvan, akkor ő is beavatkozhat. Tudta, mit tegyen, kihez forduljon. Ha holnap, akkor jó. Elindult Renassa Káta házához. Át a fikarcnyi közön. Lassan haladt. Aznap este omlások és szakadások támadtak mindenfelé a városban. A házak kétoldalt kitolódtak, a Fillér utca és a Szentlélek utca sarkán egymásba rohant két teherautó. Mentők, tűzoltók, rendőrök, szirénák, autóriasztók vinnyogtak, a nézők eltömték a kereszteződést. Dugult a forgalom, dugult. Nyöszörögtek a sarokvasak, recsegett-ropogott a város minden eresztéke, készült összedőlni. Hallotta Ján. A meleg szél durva kőport fújt a megalopoliszra, vörös felhőket az Akastyán hegy kopasz csúcsairól. Félő volt, hogy egyszer csak elkopik szegény kő, de nem, inkább nőni látszott, sötétedni; a magányos sziklatömbök kigömbölyödtek, elterpeszkedtek, növényi takarójukat ledobták. Ján úgy érezte a tolongásban, mintha az Akastyán hegyen járna, de tudta, ha ott lenne, akkor már nem is lenne talán, s onnan csak lóbőrbe varrva szabadulhatna, ott nincs más mód a kibújásra; de hol találna lóbőrt? Egy táblát nézett a sarkon: IPARI TEPERTŐ ÉS TÁP-TAKARMÁNY BOLT DERÚ ÚT 19. Bőrdzsekis férfi bukkant föl a sárga neonfényben; haja csenevész varkocsba fogva verte széles hátát és arca nem arc volt, hanem borostás lópofa. „Jó fej, lófej", gondolta Ján, és a nyomába szegődve jutott át a tömegen. De Renassa Káta nem fogadta. Ez várható volt. Renassa senkit sem fogadott, mégis járt oda boldog, boldogtalan, mert Cynthia, aki kenyeret és tejet hordott az asszonynak, néha sorsdöntő félmondatokat tudott meg tőle, s ezeket készségesen továbbadta a kérdezőknek. Ha nem is mindenkinek. Cynthia az idők során annyira hasonult az asszonyhoz, hogy némelyek azt rebesgették: Renassa Káta nincs, nem is volt soha, csak Cynthia létezik a furcsa, füstszínű, ezüstkeretes szemüvegével, bandzsa nézésével, hosszú arcával, fehér kezével, melyet szaporán mozgatott beszéd közben; sokszor a szavak helyett is ujjainak, tenyerének, kézfejének és csuklójának forgatásával fejezte ki mondandóját: érted, ugye, érted? Ján jól ismerte őt. Jobban, mint én. Azt hiszem.

– Egy cirkusz érkezett a városba! – hadarta a kisfiú.

– Renassa Káta tudja – bólintott Cynthia. – Fernutti, ugye?

Ján csak hallgatott elismerően.

– Nincs pénze – folytatta Cynthia. – A hely meg, ugye, nagyon drága. De ha nem fizet, vége. Megfenyegették.

– Ha lesz közönsége, ha meghallgatják, akkor minden rendbe jön. Holnap este minden megváltozik.

– Nem változik – rázta a csuklóját Cynthia. – Tanuld meg, Ján, hogy semmi sem változik, és mindig minden ugyanúgy marad.

– De a Rém... – ellenkezett Ján, mert nem szerette a „Tanuld meg" kezdetű mondatokat. – Ez más, Cynthia, hidd el! És itt van Rumbolassau is, az ötezer éves ember.

– Egy halott?

– Dehogy!

– Egy múmia, mi? Üvegkoporsóban!

– Nem! Mondom, hogy rém... Egy rém-ember!

– Él?

– De mennyire! Ötezer éve él...

– Egy kínai talán?

– Miért lenne kínai? Rém! Képzeld el, Cynthia... Azt látni kell!

– Kinek? – kérdezte Cynthia, mert sejtett már valamit.

– Nekem – felelt a kisfiú somolyogva. – Jánosnak...

Cynthia csöndesen nevetni kezdett.

– Jó, hogy nem Jánoskának, Ján!

– Cynthia... nekem holnap lesz a... Vagy ezt is tudjátok?

– Mindent tudunk – hagyta helyben a másik, és sajnálkozva kifordította tenyerét. – Mit tegyünk, ha egyszer így van... Renassa Káta és én átlátunk a dolgokon. Érted?

Ezt kényelmetlen volt hallgatnom, ettől szerettem volna megszabadulni, ebből kivackolódni, elfutni, valahogy megrázni magam, hogy fölébredjek, de térdeim nehezek voltak, cipőm a padlóhoz tapadt; Ján pedig elmerülten nézte az indigókék, bandzsa szemgolyókat és a hatalmas rézkilincset az emeletre vezető, lépcsőt elzáró ajtón, a sötétzöld alapon ezüst kacskaringókat úsztató tapétát, a vörös szőnyeget, a gyertyát utánzó falikarokat. Úgy látta, hogy a helyén van minden. Mégis megkérdezte:

– De hogy holnap... mi lesz holnap?

– Péntek.

– De milyen péntek? – sóhajtott Ján. – A születésnapom.

– Igazán? – hökkent meg Cynthia. – No, ezt nem tudtuk. De ez, mondhatni, nem is fontos. Érted, ugye? És ha meggondolom, nem is biztos az a nap, Jánoska. Te nem tudhatod, hogy mikor születtél. Téged kitettek. Egy hársfa alatt találtak állítólag, és már több napos voltál. Igaz?

– Igaz – válaszolt Ján. – De tudom, hogy akkor születtem. Tizenkét éve. Renassa Kátánál is jobban tudom.

Hallgattak; Cynthia sértetten, mert nem tudott válaszolni, Ján meg elálmosodva hirtelen, és kedveszegetten, hogy mit is akar elérni Cynthiánál, ami mindenképpen reménytelen, akármi is az, és nem is kérte senki tőle, még szép, hogy nem... Szegény Ján, minden történésre kíváncsi kis fickó, mibe keveredtél! Oldalt húzódott, a bejárat melletti magas, keskeny tükörben szerette volna látni, megnézni azt, akinek nem fontos a születésnapja, de valahogy nem sikerült megpillantania, pedig már-már szembekerült a kékes, valószínűtlenül magas, díszes fémkeretbe foglalt lappal, amely olyan vakítóan csillogott, hogy Mirandella, a Fernutti cirkusz táncosnője is megjelenhetett volna benne, de nem, csak villogott üresen, mint egy mentőautó néma szirénája.

– Nos? – kérdezte Cynthia.

– Szeretném látni – mondta Ján, és fejével a lépcső felé intett. – A születésnapomon.

Ezt a Renassát egyszer én is megnézném, ezt a nagy szibillát egyszer én is kifaggatnám, pedig nincs is születésnapom. A francia már nem is érdekel, ő Fernutti gyártmánya, bár... Jó lesz vigyázni! Hogy ki kié... Cynthia bólogatott, a tükör villogott, az ezüst kacskaringók csobogva úsztak a tapétán. Ján úgy érezte, még mondania kell valamit, mielőtt álltában elalszik vagy belehátrál a tükörbe.

– Szeretnék kérdezni tőle valamit.

– Mit? – villant Cynthia szemüvege.

– Tőle! – mondta a fiú, s ez elég gorombán hangzott, de Cynthia csak megvonta a vállát:

– Holnap. Késő van már.

Ján ekkor elindult vissza, a Fernutti cirkusz bódéihoz. Alig ért le a keskeny lépcsőn a földszintre s tett néhány lépést a kukáktól bűzlő kapualjban, megtorpant. Most értette meg, hogy Cynthia lerázta őt, elküldte, bizonytalanságban hagyta. Mi lesz holnap? Mindegy, itt már nincs több keresnivalója. Az egyik földszinti lakásból fojtott tánczene szűrődött ki, a zöldes fényű ablak függönyén árnyak imbolyogtak, a szűk belső udvart egyetlen koszos lámpabura világította meg. A falnál kiszuperált gáztűz-

hely, rajta ajtó nélküli jégszekrény, a földön üres üvegek, düledező papírdobozok és egy emeletes ketrec, benne mintha bundás állatok mozogtak volna, nyulak vagy macskák, netán mókusok, a félhomályban Ján nem tudta megállapítani, hogy mifélék, és arra sem emlékezett, hogy látta-e már őket, pedig járt itt néhányszor; a liftajtóval szemben fehér tábla virított fekete betűkkel, közelebb lépett: BERTOLD GÉZA NON STOP KISÁLLATKERESKEDÉS; gyerünk innen. Az egyik kuka eléje állt.

– Nálad van?

– Micsoda? – kérdezte Ján, és nem tudta eldönteni, hogy nő szólította meg vagy férfi.

– Gézához jöttél?! – a hang türelmetlen volt, rekedtesen suttogó.

Ján a táblára pillantott, a hang faggatta tovább:

– A Joci öccse vagy?

– Milyen Joci?

A homályos alak visszahúzódott, a kukák közül suttogott:

– Tűnj el innen... Tűnj el!

Futásnak eredt, a kaput becsapta, és föllépett egy sárga, hosszan heverő villamosra. A fekete székek már várták. Becsattantak az ajtók, a motor búgott, a kocsi kattogva rohant a kivilágított házak között, a zöldes és sárgás függönyökön árnyak imbolyogtak – fojtott tánczenére. Renassa Káta most megmutathatná a tudományát. Ha ő nem segít, akkor ki? A cirkusz pedig a legjobbkor érkezett. Ha meggondolja: csakis miatta jöttek. Még szép. Az ő születésnapjára. Meg fogja nekik mondani. A fekete székeken át érezte a sínek lüktetését. Nagyon jó. Fernuttinak bizonyára vannak a városban társai. Üzen majd nekik. Tudja, hogy Csilániótól félni kell. De beindulnak-e a barátok? Sorra vette az ő ismerőseit, a neveket és arcokat. Rosszul esett, hogy én nem jutottam az eszébe, pedig a filmszalagon senkit sem talált, akitől a közterületek urával szemben védelmet kérhetne. El se hinnék. Géza kék az ég. Egy vándorcirkusz? Ugyan, Ján. Nem érdekelné őket. Marad Renassa Káta és közvetítője, Cynthia. A sárga most gyorsított és lassan, alig észrevehetően emelkedni kezdett, elrúgta magát a földtől. Súrolták a háztetőket.

TÉGLÁSY IMRE

Vasárnap

Hangyák hada máklik,
konyhánk kövén vadásznak,
bálint fiam vitézül
vitatva védi őket:
védőszent, gyermek isten.

Járdánkon sünmalackák
szöszölnek álmos este,
s a kőmellvédű, déli kert ölében
kőmű ék a zöld izzású gyík.

De csitt, de csitt, ne szólj,
csak érezd, mint beszél,
majd mit beszél a csönd!
Nem csönd ez itt:
rigócska-szélfi csetteg
bő lombszoknyád alól,
s a szomszéd ház kutyája
mosott ruhát csahol.

Még csitt, még csitt,
ne szólj, csak nézz,
meghallod-é a fényt,
a Napnak húrjait,
és azt, hogy most a Város
– e részeg óriás –,
terülve Dunán innen,
Budánk erdős hegyén,
lábával túlra ér,
nadrágszíján is át,
a piszkos, nagy folyón,
nem fal be holnapig,
s nem rág, amíg emészt...

Csak kis mozgások, neszek délutánja.
Meggyfa szirma hull az írógépre,
omló karót karoltok, ti édes orgonák,
és torkot táttok minden tulipánok
a nárcisz közti, szőrös méhikékre
így csúfolódva rímmel, „a cicerélő pánok".

Kisiskolás vagy, nyelves,
itt nyeld le nyelvedet!
Csak így tanulhatsz csöndül, nembeszédül.
S ha megtanultál mindent már, megérted,
miért nem mondja katica
akkor sem, hogyha kéred:
– Ne fuss, ne száguldj, kedves,
halálod utóléred!

Budapest, 1995. április 27.

Tattoo

Ad notam: „Szűvedben fölmetsztve kophatatlanképpen"

Nem horgony, nem galamb,
nem sárkány, nem kaland,
de láng és még harang,
(ott rángatják alant)
és penge a torkon!

Nem olaj, nem kereszt,
nem tövis, nem szegek,
nem szív és nem vér,
de ver, bár nem ér
az ujjad hegyén!

Nem vércsepp a tőrön,
nem kívül a bőrön,
de tűzfolyó, mélyen,
gyökérfészek-éjben,
bár nem láthatod.

Hetedből hatod asszonyságon túl
a kurtafarkú, kicsi Reményke kúrt
alája lyukat.
Hűségem ugatja
benne a Semmit?!

Te léprement tolvaj,
ez tinta, nem olaj,
ki nem rághatod,
már fáklyázhatod,
nem égeted föl!

Nem ökli ököl,
az ösztön ölén
írül írott kép:
böfiú, bölény,
hajolva te és tebenned én...

Tessék,
leírta,
idáig bírta
a bötű,
a föstékl

Budapest, 1995. június 5.

Az ige testté lőn

– Gondoskodtam gumiról – búgtam fülébe
bódultan búvva hajzuhatagába.
Csók után kezemmel fürtjét összefogtam,
s a befőttes gumit
(ITJ száma 56-72-1, fogyasztói ára 13 forint)
a hajára húztam.
– Most gyerünk fürödni! – súgtam.
– S ha belsőnk után
kívül is tiszták leszünk, áldozhatunk majd
– Isten koncelebrál –
az öröklét, ágyékunk mennyei oltárán.

Budapest, 1995. június 5.

VESZELKA ATTILA

A lenhajú lány

Barbarának

Az átszűrt fényben lépkedsz könnyedén,
hajadba tűzik fák árnyékaik,
szemedben táncot jár a kert,
tűztáncuk lejtik bordó kardvirágok,
a lenge szélben izzó táncukat.

S te, karcsú testű, lenhajú, közöttük hajló,
e kéköporos reggelbe szőve szállsz,
és messzi, vén harangok hangjain
hullsz át, csepegsz a lombokon.

Nem hagysz nyomot, semmit sem hoztál,
el sem viszel, öröktől itt éltél velünk,
áttörve minden dolgokon, akárha friss kötés
szinén a vér, csupán azoknak láthatón,
akiknek régtől fogva nincsen már szavuk.

Még visszajársz

Ágotának

Még visszajársz. Ilyenkor
meghal fönn a lombok közt
barangoló, hazátlan, esti szél,
a rémült Hold arcára rántja
fátylait, Salome, s meghallhatatlan
lépteid nyomán sötét sziromzatú,
törött virágok, széttiport füvek
lapulnak, és a tücskök kórusát
a félelem némítja el, s a hűvös
csöndben borzongó kutak tükrén
a Szíriusz csapdába esve fuldokol,
s az ég lakói dermedt szárnnyal
földre hullanak, és fájdalmukban
sírni sem tudnak, Salome, sírni sem.

Szirmok hangja

Mártának

Tudod, hogy lenge pára vagy?
Tűnékeny lepke-álom,
madártoll súlyú semmiség,
átlátszó, kristály-fényű jég
a mélységek felett,
az ég, s a föld között
törékeny hártyaként feszülsz,
játékul dobva mindeneknek.
Arasznyi, árnyéktestű lény
a vég, s a végtelen között.
Szitáló, halk léptű eső. Záródó,
s megnyíló szirmok hangja vagy.
Szellő kavarta könnyű por.

VERESS MIKLÓS

Sorsszimfónia – egy hegedűre

SUKI BÉLA EMLÉKEZETÉNEK

Beleborzongok ma is, amikor azokra a gyertyákra emlékszem, amelyek egy szegedi, Marx tér sarki kocsma asztalain lobogtak 1982 januárjában, talántán azért, hogy a lángok is dideregve hajladoztak, ha nyílt az ajtó, mert betoppant egy újabb vendég, ugyanonnét jövet, ahonnét mindnyájan: temetőből. Igen, mindenki tudta, hogy azért vagyunk együtt, mert valaki hiányzik: de amúgy igazi tor volt, nem keserves. A tanár úrnak voltak ott tanítványai, rokonai: írók is meg egyetemisták stb. A hiányérzet – melyet ilyenkor a földi étkek és italok sem tudnak betölteni – azokban, akik az elhunytra emelték poharukat, kettős volt. Nem csupán Suki Béla hiányzott, hanem a hegedűje is onnét. Pedig Suki Béla már régóta – egyébként sem volt jellemzője a hangicsálás – nem prímáskodott sehol sem: a régi-régi társaság, mellyel otthonában összejövögetett, szerteszéledt, s utolsó könyvét, mely Hegel filozófiai rendszerének alapkérdéseiről szól, már Bécitől, ifj. Suki Bélától kapta meg e sorok írója: barát, rokon és asztaltárs jóval a didergő gyertyalobogások előtt. Mindebből kitűnik, hogy Suki Béla, ki életének ötvenkettedik évében meghalt, filozófia-történész volt. De akkor meg miként kerül bele e képbe ama nevezetes hegedű, amit édesapjától örökölt? Talán azért, hogy egy sorsszimfóniát el lehessen játszani olyan korokban, amikor üveghangokon sikoltozott – bár legbelül – a lélek.

Violinkulcs

A hegedű miatt vágjunk bele a történet közepébe: 1956 októberének végén, azaz talán 28-án, a városi pártbizottság menekülőben lévő vezetői kiküldtek egy fiatalembert a forrongó egyetemi ifjúság közé: hogy csillapítsa le az indulatokat. Belejátszott mindebbe még az is, hogy az illető nemrégiben került vissza Hódmezővásárhelyről Szeged városába, családjához az ottani pártiskolából. Jóképű volt, szerették sokan: megvolt benne az a lezserség is, ami később olyan bölcs szomorúsággá változott (a „Csak könnyedén, épp hogy csak érintsd" – így kell élni filozófiája), hithű kommunista volt, nem csupán párttag, mint ama bujkálni induló főnökei, és: mégiscsak olyan, akit azért öleltek kebelükre, mert jó volt a statisztikákban kimutatni, hogy van egy, azaz egy db cigány értelmiségi is, hiszen Suki Béla édesapja izsáki prímás volt, mígnem egyszer, ha jól emlékszem, valahogy negyvennégy éves korában, a szívéhez kapott a vonó helyett, s attól fogva fia lett a családfő: anyja és három húga sorsát igazgatandó. Később, mikor vörös diplomával elvégezte az egyetemet, bekerülhetett volna a filozófia tanszékre is, de volt más lehetőség: ha vállalja a vásárhelyi pártiskola igazgatóhelyettesi állását, kap egy akkora lakást, melybe a rendes kis izsáki, de mégiscsak izsáki egyszobásból a vágyak városába telepítheti családját. Ravasz csapda volt ám ez is, ki ne tudta volna, hogy ilyenkor az ember, aki sorsközösséget vállalt testvéreivel, elözvegyült anyjával, nem választhat mást, csak az utóbbit, még akkor is, ha ezért aztán karrieristának tartják,

holott, ha van betyárbecsület, akkor ez meg a cigány becsület dolga. De mindezért fizetni kell. Például azzal is, hogy ki kell menni a kipusztult pártházból az egyetemisták közé egyedül. A legendák arról nem szólnak, hogy Suki Bélának akkor ama bibliai Dávid jutott volna eszébe, de magával vitte a hegedűjét, eljátszotta azon a Himnuszt, ami könny és imádság annyira, hogy utána már csitt a törésnek-zúzásnak, anarchiának ha magyar az ember. Így vélte a fiatalember, akinek édesanyja egyébként tót volt, s négy gyermeket szült a világra. A hegedűt visszatéve a tokjába, kicsit meg is nyugodott – gondoltam én is mindig utólag – főhősünk, hiszen ugyanúgy várt legbelül erre a pillanatra, mint a többi tízmillió, de nem kelletett több izgalom: ott volt a család, felesége is várandósan, méhében a majdani ifj. Suki Bélával, aki most (ha jól tudom) Amerikában ösztöndíjaskodik, mint egyik legtehetségesebb fizikusunk, s aki meg akik együtt s külön sem tudták volna elképzelni: mi bűnt követett el ama hegedű olyannyira, hogy csak bedörömbölnek napok múltán a visszatért hatalomra vágyók, és Suki Béla már csak arra ocsúdik, hogy az akasztófa árnyékában fekszik egy priccsen: éppenséggel a szomszédban, mert lakásából a Csillag börtöne úgy két-háromszáz lépés, bizám: szemben azzal a sarokkal, ahol a Négylámpásos címzetű kocsma, melyben majd huszonöt évvel később dideregnek egy halottért a gyertyák.

Az árnyék kisebbedett aztán, de a vörös diplomás Suki Bélától elvették évekre tanári diplomáját, előbb kubikolt is, aztán eszébe jutott hegedűje: vállalt mindent, tort, lakodalmat, mert otthon már a gyerek is, a három ijedt húgocska: mindenbe beleőszült anyja – az ajándék lakásban. Lassacskán megengedték, hogy taníthasson, de kívül Csongrád megyén: Kiskunfélegyházán, kegyelemből, mígnem amolyan lelkiismeretfurdalásosan nyikorogva ismét kinyílt Suki Béla előtt az a gőgös szegedi városkapu: csakhogy addigra már nem párttörténelemben gondolkozott. Amikor 1962-ben megismertem: a szellemi kiátkozottak társasága gyűlt össze nála, hogy nagy filozófiai és egyéb viták után előkerüljön a bűnös hegedű, amivel akkor már és azért is – ahogy ezt mondták-mondtuk – halálra kereshette volna magát. Amikor ez szóba került, ácsit intett irodalomtörténészeknek és egyéb vendégeknek, azt idézvén, hogy a filozófia még a zenén is túli tartomány, melynek titkait akkor tanulmányozta, amikor Filekegyházára utazott hajnalonta tanárkodni, kitiltva Szegedről, s ahonnét nem mindig került haza aznap, mert éppen akadt egy kis mellékes, azaz: lagzi, tor hajnalig, hogy másnap kialvatlan, macskabajosan, de mégis: történelmet tanítson – mert különben kevés lett volna a pénz a hat emberre, aki otthon várja. De oda és vissza (lassabbak voltak akkoriban a vonatok) Hegelt olvasott, meg Kierkegaardot, ki utóbbit alig-alig ismert az akkori olvasó, ti. az egzisztencializmus tana igencsak tiltott filozófiának számított. Csak annyit volt szabad belőle idézni, hogy cáfolni is lehessen. Ha emlékezetem nem csal, vörösborozások közepette e hasztalan ügyek is szóba kerültek, míg végül azért előkerült e hegedű, s Béla – húzta a prímet a Pápai himnuszhoz, az Eladom a rezeskardomhoz, meg végül a Kikikukorékol már a kakashoz. A Pacsirtát csak az üveghangokért játszotta el mindig, ellenőrizve belül magában, hogy nem kopott-e tudása, valami Mendelsohnt a felesége kedvéért, s olykor a Sorsszimfóniát.

De ez már azután történt, hogy eltemette legszeretettebb, tizennyolc éves húgát, férjhez adta a másikat, majd elsiratta édesanyját is, aki ugyanúgy fordult le hirtelen az asztaltól, mint apja valamikor Izsákon, lakodalomból hazatartva. Amikor aztán később ő is, emlékezésem főhőse tehát, meghalt, az derült ki boncoláskor, hogy egész szíve csupa heg és mész volt. Már csak Isten keze tartotta egybe, s ahogy – a halál után – emberi kéz érintette – porrá omolt.

A választás kérdőjelei

Suki Béláról – ha úgy tetszik, mint a rezignáció furcsa szegedi ködlovagjáról, aki azért volt különösen érdekes, mert ugyebár volt hegedűje, amit cigány apjától örökölt – sokan írtak, írogattak volt tanítványai közül, akikre nagy hatással bírt. Mert odáig azért fölvitte Isten a dolgát, hogy szakvezető tanár lehetett – ez volt a maximum – az egyetem gyakorló gimnáziumában (a Ságvári Endrében), s igen jó történelmi tanárként, mélyérzésű emberként tisztelték kollegái is. Előtörténetét tudva, megbocsájtólag viszonyultak ahhoz, hogy átborozik, mulat éjszakákat, mert voltaképpen irigyelték azért, ha végigélheti sorsát, amit vállalt. Igen így: egészen addig, de tovább már nem tudták mindazt tolerálni, ami magatartásukká leledzett, mikor is már doktorátusról meg kandidatúráról volt szó, ráadásul olyaskikről (a kiejthetetlen Kierkegaard, vagy az érthetetlen Heidegger) és olyasmikről (egzisztencializmus, fenomenológia), melyek a tiltott szavak bűvkörébe tartoztak. Csak rövid élete végefelé jutott osztályrészéül, hogy már filozófiatörténész tanítványai is akadtak, mert hiába volt Szegeden az egyik legjobb elme, az egyetemi katedra oly távol volt tőle, mint amilyen közel, vele szemben lakott az etika szakértője, netalántán az univerzitás docenseként munkásőrséges múltjának is köszönhetően. Egyszóval: írtak Suki Béláról néhányan, pl. Temesi Ferenc és Ördögh Szilveszter, de mindidáig jómagam csak egy versben, a halála után, mert mindig féltem, hogy (latin mondat: „Noli me tangere" – „ne érints engem", s közben mindig bennem, hogy: „csak könnyedén, épp, hogy csak érintsd") túlontúl elfogultnak fognak majd nyilvánítani a távolabb és nagyon profánnak a hozzá közelebb állók, vagy akik magukat emilyennek s amolyannak tudni vélték. Mindez azért, mert hozzám adta a húgát, ki végül is árván maradt az édesanya halála után: magyarán, mindazoknak utána, hogy szellemi és boros társaságának tagjai közé fogadott, még rokona is voltam: barátja és sógora, olyan ember tehát, aki kulcslyukon is belát. Csak egyrészt: nem teszi, másrészt: ki nem fecsegi. Ezt a szabályt pedig csak az szegheti meg, aki megalkotta! Belső kötelessége is van azonban az embernek: most, amikor a cigányság példaképeket keres, merthogy identitásához szükséges ez is, talántán nem szabadna elfeledkezni olyan életsorsokról, mint amilyenek az első, voltaképpen még a Rákosi rendszer káderpolitikájának köszönhetően akár filmre is érdekes szellemi karrierek.

Mert ezek a legritkábbak. Én csak őt ismertem ebből az első nemzedékből, aki – amikor később már – hovatartozásáról faggatták, nyíltan bevallotta asszimilálódását, mely azonban (nohát: itt a bökkenő) sohasem mehetett végbe, legalábbis lelkileg teljességgel nem. Mégis-mégsem: nagy dilemmája ez a magyar romaságnak, mely ebben a fölbolydult világban csak azért feledkezik meg valódi értékeiről, mert szellemi kincsei olyan távoliak, mint a Szezám barlangjaié. Mégis-mégsem: volt azért valaki, akinek az édesapja izsáki cigány prímás volt, s akiből olyan eszmék sugározhatnak ki, mint pl. az 1976-ban megjelent könyvből, mely Martin Heidegger filozófiájának alapkérdéseiről szól.

Suki Béla (mennyire jellemző ez), amikor ismeretségünk kezdetén megkérdeztem egy dilemmámról, a filozófus Sartre egyik gondolatmenetét kezdte fölidézni, de mivel ismertem már, csak vitatkoztunk. A mese, mert ez is az, arról szól, hogy a francia ellenállás idején az írót fölkeresi egy fiatal, a baloldali eszmékkel együttérző honfitársa, s megkérdi, mit tegyen: álljon-e be a földalatti mozgalomba, avagy sem? Hiszen, van egy szerelme, akit elveszít, ha dicső halált hal a nemzetért (mellesleg az is elveszíti őt), ám akkor is veszítenek mindketten, ha nem áll be: mert akkor a lány kiábrándul

belőle, ő pedig inkább a halált választja. A válasz, ugyebár, hogy nincsen válasz, illetve, amit ilyenkor nem szabad ajánlani, az benne az e századi egzisztencializmusban – ti., hogy a végső szabadság, ha az ember megszabadul a lététől. Csak sejtem, miért volt tehát kétszeresen is fontos e nagyszerű embernek, nevezzük Suki Bélának, aki egyszerre hős – mert ki is akarták végezni 56 után – másrészt antihős –, mert lecsillapítani ment az egyetemistákat stb. –, aki nem tartja szükségesnek cigány gyökereit, másrészt úgy kapaszkodik azokba, hogy magával vonszolja föl és egyre följebb, amíg csak ereje bírja, egész családját (nota bene: még azoknak is szerez állást, feleséget, lakást, akik távoli hozzátartozók); aki egyik pillanatban velünk együtt hegelizző, kantizó szellemtárs, a következő pillanatban amolyan háziprímás; akiért bolondulnak a nők, de ő a legszebbeket akarná, ezért – alkalmanként beéri a nahátmitnemondjakkal –, akire aztán azt mondják, persze, hogy ha nem iszik, meg stb.; akkor még mit produkálhatott volna; egyszóval akkor, ha nem veregeti hátba az embert hajnalfele, hogy ne búsuljunk, nekünk van annyi agysejtünk, hogy maradjon elég – nohát, ha valaki csak annyit fogna föl: a lét alapkérdéseit túlélve ötvenkét éves koráig, az előbbinek filozófiáját tanulmányozta, miközben kissé élni is akart, amennyire helyzete megengedte, ráadásul az említett kérdésekre korai halálával felelt – akkor már valamit tudhat abból, hogy ki volt ez a Suki Béla, legföljebb – vagy így, vagy úgy – valamiért nem hajlandó fölfogni: mennyire volt és mennyire nem cigány! Sorsa hiszen tipikusan az ötvenes évek nemzedékéé. Sorsa mégis példázatos lehet: Izsáktól Hegelig. Sőt: Heideggerig.

Dr. Suki

Megint csak a legendák: szeretője ágyában halt meg. Legenda, mondom, mert már életében is az volt. Csakhogy néha éppen ez a mese a valóság: ez a századunk, sőt századvégünk skizofréniája: tessenek csak ránézni a tévére, amely – amúgyosan átstilizálva – visszajátssza mindazt, ami vagyunk, vagy lehetnénk, esetleg néhány ötlettel is megtoldva mindezt. Épp olyan igazság lehetne egy másik filmen – hollywoodilag –, hogy felesége borogatta szívét, ámde eljött a halál. Hazugság volna az is, hogy egyengette volna fia karrierjét, mert – segített ő bárkinek, bármiért is – nem értett egyet azzal, hogy az ifjabb kísérleti laboratóriumot szerel be a szenespincébe, ráadásul, bár ujjai erre a legalkalmasabbak, nem arra a hegedőbillegetésre kívánja használni, legalábbis egy Sorsszimfónia erejéig, hanem számítógépekhez: valami olyasmihez, amitől apja még távol, pedig közeles a filozófiához. Sokan tartották róla, hogy többre vihette volna, ha – s itt ugyebár kis szünetet iktattak be: nem a saját életét éli, hanem a másokét, tehát se ivás, se éjszakázás, hanem konzekvens tudósi munka van csak –, nohát: igen sok *ha* hangzott el már róla ahhoz, hogy elhiggyük – ez és ennyi volt vele a célja Istennek, akiben nem hitt.

Rövid életének furcsaságai közül, ha csak egyet is fölidézek, közelebb látjuk magunkhoz. Már maga az a tény is groteszk volt, hogy ugyanabban a házban lakott – náluk egy ideig jómagam is –, ahol az 1956-os (annak idején sebbel-lobbal ledoktoráltatott, kineveztetett) vészügyész is, ki utóbbi jó néhány értelmiségit szeretett volna akasztófára juttatni, ha le nem váltják időben, bizonyos visszaélései miatt. Dr. Dobos érdemeire való tekintettel mégiscsak maradt valaki, s így lőn a szalámigyár párttitkára néhány évig, mely állása meglehetősen sokféle előnnyel járt. Például: olcsón fért hozzá mindenféle kitűnő húsokhoz. Addigra, mikor végül odáig jutottak, hogy már az asszonyok is elfeledték a hajdani akasztófális árnyékot, még közös disznótorra is sor ke-

rült ama nevezetes lépcsőházban, ahonnét Suki Bélát egykoron átcipelték a Csillag börtönbe. Persze nem volt disznóvisítás, mert a derék párttitkár beszerzett mindent: csak meg kellett főzni az orjalevest, tölteni a hurkát, kolbászt, mely munkálathoz szükség volt itókára is. A tanár úr (egyébként tréfásan mindig főtanárnak hívták) ez utóbbihoz vonzódott: saját maga egy rántottát sem tudott volna elkészíteni. Vagy a bor volt sok már estéig, amikor megérkeztek a szokásos vendégek is, vagy mégsem felejtődött el minden, de megtörtént bizony, hogy a hajdani vészügyészből kitört a gyűlölet, s gőgösen kijelentette, körbemutatva a meghökkent társaságon: „Ha majd újra mi jövünk, mindnyájan lógni fogtok, de te, de te – ezt már a házigazdához intézte – elsőként." A fáradt, de még mindig szinte fénylően kreol arcot olyan dühsápadtnak se előtte, se utána nem láttam – s mindnyájan megértettünk valamit megint abból a korból, mely előbb jóságosan kiemelte, majd a tragédiákig zuhantatta az egyik legkitűnőbb és tisztességesebb értelmiségit, akit volt szerencsénk megismerni. Miután azonban sikerült ajtón kívül tudni a fenyegetődzőt, lassan visszatért a szín az arcára, elővette a hegedűt, s *csakazértis* dalokat játszott az egész háznak, az egész világnak. S miközben azért kilihegte magából a haragot, a homlokára szédült hajtincseit helyére igazította, az a pillanat idéződött föl benne, hiszen már mondta is, amikor még az ötvenes években DISZ-es barátai bezárták a vécébe, hogy addig ki ne jöjjön, amíg ki nem talál egy árulót a bölcsészkaron. Még ezt is csak azért tehették vele, mert a lányt – későbbi feleségét – osztályidegennek titulálták, apjának ugyanis volt valami cséplőgépe is Tiszakécskén. Mondott akkor valami nevet, nem mondott – ez sosem derült ki, mint az sem, hogy miért maradt mindvégig toleráns azokkal szemben, akikre nem számíthatott nehéz éveiben.

Már maga az is rejtély: hány ember halt meg körülötte! Az asztaltársaságnak – melynek ő adott otthont – tagja volt például egy, a fővárosból Szegedre leebrudalt klasszikafilológus-fordító, röviden HIK, hosszabban Horváth István Károly nagyhatású előadó, aki harmincöt éves korában, 1966-ban mondott búcsút a kurucdalosozásnak és társaságbéli epéskedéseknek. Sírjánál a búcsúztatók közt ott volt Suki Béla is, de más ismerős sem maradt távol. Dr. Gazdapusztai Gyula történész, aki szintúgy nem várt sokáig halálával. Pedig utóbbi csak egy ideig volt vendége a társaságnak, melynek feje és főnöke így a másik élő legenda: Halász Előd, a német tanszék professzora, s egyik oszlopos tagja, rajta kívül az egyetemi könyvtár igazgatója, Havasi Zoltán. Futóvendégek, persze mindig akadtak. Meg a szakemberek, akiknek segítségével először fordíttatott le magyar nyelvre a filozófia egyik alapműve, melyet Szeged és Kiskunfélegyháza, vagy fordítva épp, de a kettő közt tanulmányozott egy Szegedről kiutasított tanár. A bevezetőt Suki Béla – tán nem véletlen – ezzel kezdte: „Ellentmondásokkal terhes századunk kultúrájának egyik központi problémája a személyiség, az emberi individuum önmagában, illetve helye, szerepe a világban." Ebben is – még mindig igaza van, habár maga a gondolat banalitásnak is tűnhet: azért mert ellentmondásokkal terhes kora miatt kényszerült – sok más nagyszerű emberrel együtt – túl gyorsan (netán ellentmondásosan is) a nemléthez segíteni a maga személyiségét.

Utóhang

Életének utolsó éveiben – 1974-től haláláig – nemigen találkoztunk: ebbe belejátszott az a tény is, hogy elváltam húgától, magától a várostól is, ahol élt, viszonylag gyorsan és kegyetlenül kényszeredetten. Tanítványai akkor azonban már az egyetemen is lehettek: igazi katedrát nem kapott, de adhatott órákat, tarthatott előadásokat. A szo-

kásos iskolai tablókon még mindig az a fiatalkori képe volt, melyet sosem cserélt ki másikra, habár – bizony megőszült, és mindig is lassú bandukolása egyre rosszabbat sejtetett. Legnagyobb munkája, mely Martin Heidegger filozófiájának alapkérdéseiről szól, 1976-ban jelent meg. Annak előszavában sem tagadja meg önmagát a főtanárúr, nem mond le arról, hogy mégis csak marxista módon (mert mindig hű maradt filozófiai eszményeihez) bírálja a polgári valóságot, melyet valahogy mindig is utált; ám ezt egy neves fizikus szavaival teszi, Heisenbergével, s mintha így kiábrándultabban láttatná ezt a mi jövőnket, melynek már nem asztalvendége: „Az emberiség, anyagi hatalmának látszólagos kiterjesztésével, egy olyan hajóskapitány helyzetébe kerül, akinek hajója oly mértékben csak vasból és acélból épült, hogy iránytűje az északi irány helyett már csak a hajó vastömegére mutat. Ilyen hajóval többé semmi úticélt sem lehet elérni, a hajó már csak körben forog..."

1981-ben jelent meg a Gyorsuló idő sorozatban Hegel-könyve, de akkor már szinte nem is maradt *idő.*

Aztán az új év januárjában már gyertyák imbolyogtak egy szegedi kocsmában, hol sokan voltak két hiánnyal lelkükben. Eltemették Suki Bélát, a hegedűje pedig egy távoli tokban hallgatott. Volt és mégsem volt: életének paradoxonját hagyta a túlélőkre az egzisztencializmus egyik első hazai filozófiatörténésze. Prímásnak se lett volna utolsó.

Metafizikai látlelet

1982 JANUÁRJÁBÓL S. B. ELMÚLÁSÁRÓL

A szabadság tartalma intellektuálisan az igazság, és az igazság szabaddá teszi az embert. De éppen ezért az igazság a szabadság műve, a szabadság állandóan az igazságot szüli.

(Sören Kierkegaard)

1.

Nyolcvankettő lesz Mindörökké
Rozsdás csatornán hó zuhan
akár szívekből ez a haza
ha fagy se fogja össze többé
gyökerek közül fű kirothad:
szilveszter őrjöngő tavasza
suhintja szíven az álmodókat-
aludjanak álomtalan

Alvadjon végre vérük röggé
melyet majd koporsóra vet
ki inkább ragadna követ
bezúzni azt az ablakot:
lezárt szemed lezárt szemed
s hinni mégiscsak ott lakott
ki csak addig létezhetett
míg meghalt önmaga helyett

2.

Mert más okért – legalább ősi
és szentesített megszokás
mert másokért – legalább hősi
és mentesítő kifogás:
az ember végül így talál is
nyugodalmat ha túl vitális
vagy kikutat egy kiutat:
családigát politikát
és olcsón vedelget piát
amíg a gyomra kilyukad
netán – sóhajt is – tüdeje

Csakhogy a halál sem a régi
igen hatványozottan hitvány
értelmetlen értelmiségi:
míg körbegyűl nehány tanítvány
megáldani a fiukat
a kéznek sincs már ereje

3.

A létbe még belefötör:
síkságba olajfáklya-láng
amely sírodig elvezet
ahogyan eszméid iránt
a bordák közé tervezett
modernizált meszesgödör
a szív
múltja már nem hazánk:
a gumipitypang-ipari
kulák-szigeti béketáj-front
helyetted férgeken hízunk:
megannyi forradalmi fájront
és forradalmár á Paris
ki bűzlik bár az éj vak odva
mélyén nem vigasztalja vodka
de kéznél van a campari

Neked sikolt sztrádákon át
az autóroncs bádoghusa
mögül imát hazát mamát
a marizsuzsák kórusa:
visszhangul ittmaradt nehány
tucat honfiú és -leány
ki mégis azoknak üvölt
hazug ábécét hazug kottát
akik csaknem analfabéták
mert nem kultúra s ráció –
vajudta őket: csak e föld

4.

Mondd hit és rezignáció
lovagja: milyen kergekór
hajszolja ezt a furcsa népet
hogy boldog békebelien
s hiába inti Kierkegaard –
nem meditál hegelien:
elébb fabrikálja a széket
s nem fordítva miként gondolnád –
aztán ráül és nem evégett
találja föl a szék fogalmát –
vagy csak sejti hogy rég kiveszne
ha népet pótolhatna: eszme

5.

Vagy hát: mit érne az egész
mi lenne velünk és veled:
ereket fölemészt a mész –
nem is lehetnél kövület
mit egy régész-automata
föltár megszámoz besorol
és csak sejti hogy valahol
megvan lelked lenyomata
melyet úgy őriz felszinén
ez az utolsó nagy vita
mint lényeit a miocén

Honnét s mifajta erezet
mely összetartja a meszet
mintha csak ennyi volna dolga:
hány negatív anyagú alga
és korallcsipke vagy fura
csigaház-architektura
tanúsága amit a lét
szervezetlensége tartogat:
figyeld Isten bűvös kezét
s benne a galaxisokat
köztük a mozgást és erőt
a mindenség erezetét
Lám csak a halál kényszerít
hogy elfogadd az egyszerit
– végtelenséged tépve szét –
s törvénnyé tedd az emberit
a szervetlen fölött

6.

A semmi nincs nincs mindörökre:
ringhat vérrög az ér falán
míg azt álmodjuk menedékül
végül végül végül végül
hogy régi ágy ringat talán
s párolog létünk mint a bögre
ahogyan anyánk közelít
csöndjével egy madárnak
elébünk rakva reggelit
egy hajdani vasárnap
míg tüdőnkben a lázmeleg

emel nyirkos falat
és szobánkban a por lazán
a téli napfényben lebeg –
nyúlnánk a teáért holott
sejthető: az a kéz halott –
lehull törik a porcelán

7.

Nem vesszük észre és kicsusszan
kezünkből múltunk lényege
csörömpölés lesz minden tettünk:
hogyha kocsmát és olyan asszonyt
olyan hazát és olyan eszmét
mely nélkül a daseinbe vesznénk
az ittlétünkké nem szerettünk –
csak himnuszol a hegedünk
csak a csillagunk jézusol
fölöttünk kik még lehetünk
ennenmagunkká valahol
az anyagban mely elfelejt
néhány millió milliárd évre
és megalkot ha újra sejt
magában: hangsort az ige

8.

Addig azonban szívből szívbe
sodródik sorsunk vérröge
ha tapadna is a reményre
mint méhfalra a petesejt
míg értelmére rátalál:
a lét a halál veteménye
csakhogy a nemlét nem halál

Súgd meg mi az és úgy vigasztal
mint részeget fröccsenő pohár
narkóst Nirvána és spiont
magnóra rögzített haza
mely mindent dadogva kimond
s nem más mint sírok halmaza:
e koszorúval téli gazzal
birkózó szegedi temető –
foltostérképű kocsmaasztal
hol a jelent még összetartja
borosüveg ha sorra jár
poharakat a fény körül
süvöltő angyal-alkonyunk

9.

Lelke csonkjáig ég a gyertya
míg újra magunkká fagyunk:
jégcsapokba a fénysugár

Valahol őrjöng a Tisza
vizek válnak éggé szelekké
és tudjuk: ráhull nemsokára
e fekete kompániára
a csontdermesztő január
patyolatfehér abrosza

S nyolcvankettő lesz mindörökké

„...mindaz, ami történelmünk során velünk történt, benne van szavainkban."

BESZÉLGETÉS DANYI MAGDOLNÁVAL

Azt írja Danyi Magdolna költőtársa emlékének szánt hosszabb versében – Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez –, *hogy az almafák, a fák „Mióta vagyok, a példaképeim." A gyermekkor emlékei mellett milyen rokonszenv fűzi a természethez, különösen a fákhoz?*

Nemes Nagy Ágnest én költői eszményképemnek tartom húszéves korom óta. A halála utáni megrendülés tette lehetővé, hogy meg merhessem őt szólítani, és úgy próbáljak magamról beszélni, hogy őt, az ő verssorait hívom segítségül, kapaszkodóul. A fák gyermekkorom óta meghatározóak számomra. Palicson születtem. Gyümölcsös és szőlőskert vette körül a házunkat, de ott van a közelünkben a gyönyörű palicsi park is a százéves fáival, és három-négy kilométerre a magyar és jugoszláv határt összekötő akácos és fenyves erdő, iskolai kirándulásaink színhelye. Tudtuk a madarak nevét, ismertük az életüket, télen gondoztuk őket. De mi ápoltuk a gombáktól megtámadott fákat is. Számunkra hatalmas élmény volt, hogy hasznosak lehettünk. Gyermekkori kedvenc foglalatosságom volt, hogy napokig tudtam ülni a kertben, bámészkodni, és jól éreztem magam. Fiatalkori versemben is írtam a fákról. Ilyen például az *Egy vakmerő felszolgálólány mondta a bölcseknek* című is, amelyben – egy idős diófánkra gondolva – próbálom megírni azt az élményt, azt a csodát, amit számomra a természet jelent.

Az ún. „filosz" értelmiségi pályának szinte minden kockakövét bejárta: volt főszerkesztő, irodalomtörténész, költő, egyetemi tanár. Van-e ezek között kitüntetett területe működésének?

Számomra minden szerepvállalás egyformán fontos volt. A gimnázium befejezése után Tolnai Ottóék azonnal felvettek a Symposion szerkesztőinek sorába. Ez számomra hatalmas öröm és megtiszteltetés volt. Köztük nőttem fel, és az újvidéki magyar tanszéken. 1972 után az Új Symposion első nemzedéke politikai okokból nem szerkeszthette tovább a lapot, de sikerült elérniük, hogy átadhatták a folyóiratot nekünk, fiataloknak, és így 1974-ben én lettem a főszerkesztő. Lehet, ott maradhattam volna az újvidéki magyar tanszéken tanársegédnek, és ez alkatilag közelebb is állt volna hozzám. Viszont a főszerkesztői feladatot vállalnom kellett, a feladatvállalás súlya és a munkatársak bizalma is erre kötelezett. Nem voltunk könnyű helyzetben, hiszen olyan nevek, mint Tolnai Ottó, Domonkos István, Ladik Katalin, Bányai János stb. majd egy évig nem közölhettek a lapban, ezért ők a Híd-ban jelentek meg, és csak később publikálhattak újra az Új Symposionban is. Állandóan kerestük a nálunk fiatalabbakat is, hiszen mi is így kerültünk be a lapba. Sikerült elérnünk, hogy kialakult egy jelentős munkatársi közösség, és felnőtt egy újabb nemzedék, Sziveri Jánoséké, akiknek át tudtuk adni 1980-tól a lap irányítását.

Az Új Symposiont az Ön főszerkesztősége idején is a Tolnaiék-féle avantgárd szellemiség hatotta át?

Mi, akkori fiatalok soha nem voltunk úgy avantgárdok, ahogyan Tolnaiék, bár az ő költészetükön nőttünk fel, de a magunk kifejezési formáit kerestük. De ez soha nem eredményezett a két nemzedék között konfrontálódást. A mi nemzedékünk költészete egy alakváltozata a modern költészetnek.

Danyi Magdolna számos verselemzése között szerepel Kosztolányi Késő ősz a ludasi pusztán *című lírai pillanatképének értelmezése. A közös szülőföld tette rokonszenvessé ezt a költeményt?*

Tizenkét évesen kaptam először Kosztolányi-verskötetet. Már voltam annyira érett, hogy érzékelni tudtam: nagy költő verseit olvasom, ha nem is értettem meg teljesen. Dallamával, hatalmas nyelvi kultúrájával megragadott. Külön öröm volt számomra, hogy tudhattam: ő is szabadkai, Palicsot, Palics környékét ismerte és szerette. Tudatosan választottam ezt a verset a Híd Kosztolányi-emlékszámában Bori Imre felkérésére, mert a mi vidékünkről szól, a Palicstól négy kilométerre lévő ludasi tóról, ludasi pusztáról. De azért is, mert szövegnyelvészként egy ilyen rövid verset tudhattam komplex módon elemezni.

Igen korán foglalkozott az agrammatikus költői nyelvvel, mint például Domonkos István Kormányeltörésben című költeményével. A nyelvi törvények által meg nem szervezett szöveg miért tekinthető mégis versnek?

Domonkos István 1971-ben írta ezt a verset. Hatalmas élmény volt számunkra. Többek között én is írtam róla. Ő a Rátka-versek költői képekben és metaforákban gazdag nyelvétől jutott el a lecsupaszított agrammatikus nyelvig. Azt mutatja meg, és azt állítja, hogy mind a személyiség, tehát az *én*, aki beszélhet a világról, és aki hatással lehet a világ alakulására, mind a költői nyelv, amely kifejezheti a világot, és megmentheti bennünket katartikus erejével, mindez vereségre ítéltetett, és nemcsak a Vajdaságban, hanem az egész Európában. A 60-as évek vereségéről van itt szó, s éppúgy beszélhetünk Prágáról, mint a nyugat-európai és a jugoszláviai egyetemista mozgalmakról. Az értelmiséginek, a személyiségnek a tehetetlenségét fogalmazza meg ez a vers.

Esszéi, tanulmányai között szép számmal szerepelnek a német konkrét költészetről írt elemzések is. A két évig tartó bielefeldi tartózkodása alatt ismerte meg közelebbről ezt a modern irodalmi módszert?

Valóban ott jöttem rá arra, hogy a 60-as években osztrák és nyugat-német költők már tudatosan konkrét költészetet műveltek. A legnagyobb egyéniség közöttük Helmut Heissenbüttel, aki a konkrét költészet teoretikusa is. Ő nagyon elmélyülten, átgondoltan fogalmazta meg tanulmányaiban, hogy miért nem lehetséges már hagyományos módon írni. Helyette meg kell találni a nyelv belső lehetőségeit. Heissenbüttelnek van egy nagyon jó tudatregénye, az a címe, hogy D'Alemberts Ede. Ebben egyetlen Heissenbüttel-mondat sincs, mind idézet. De egy másik szövegkollázsát is említhetnénk, a Németország 1944 című versét. Ebben sincs az írónak saját mondata, hanem a Gestapo titkos levéltárából vett mondatokat: fasiszta vezérek szájából elhangzó, áldozatok, írók szövegeit montázsolja egybe. Ez a megrendítő mű rendkívül keményen mutatja meg a német fasizmust. Én lefordítottam, és a Híd-ban közöltem is, de a német tanárom felhívta a figyelmemet arra, hogy ezt a szöveg-kollázst nem lehet lefordítani. Itt nyelvek ütköznek, egyazon ember csak az értelmi tartalmat adhatja vissza, holott a fasiszta ugat, az áldozat beszél, és megint másként nyilatkozik meg az író. A költőnek tudatában kell lennie, hogy nem ártatlanul használja a nyelvet, mert a szavakban elraktározódott az emberi történelem. A szavak úgy fejeznek ki bennünket, hogy mindaz, ami történelmünk során velünk történt, benne van szavainkban.

Napjainkban egyre több szonett születik, sőt szonettkoszorúk is, például Finta Éva, Markó Béla költészetében. Csupán divat ez, vagy tünet, vagy a klasszicitás iránti vonzódás kifejeződése?

Azt hiszem, ez utóbbi. Úgy látom, hogy akik foglalkoznak ezzel a kérdéssel, a posztmodern lehetőségei és törekvései közé sorolják. Valószínűleg jogosan. A mai költő úgy keresi meg ezt az igen szigorú klasszikus formát, hogy közben megújítja, belülről rombolja, azaz nem tartja be a szonettformát, miközben mégis szonettet ír, mint például Bertók László, Tandori Dezső vagy Faludy György. Tehát nem hagyományos költőként bánik a leghagyományosabb és legzártabb versformával, hanem modern költőként, aki a maga mai létproblémáit, létszemléletét zárja be a szonettbe, és nyitja meg ezáltal a szonettet. Talán pszichológiai kényszer is ez: megőrizni a költészet lehetőségeibe vetett hitet.

Az érzékiség és értelem kapcsolatát kutatja Weöres Sándor költészetében a Psyché *elemzése kapcsán. Ezek a „lepkeszárnyak" megférnek egymás mellett a költészetben?*

Ezt az írást az Új Symposion általam szerkesztett egyik utolsó számába készítettem, ezzel az erotikus számmal akartam elbúcsúzni a laptól. Akkoriban tünet volt az erotikával foglalkozni. Abban az időben jelent meg Vuk Karadžićnak, a nagy szerb irodalomtudósnak és néprajzgyűjtőnek, a szerb nyelv megújítójának az a kötete, amelyben az erotikus népdalokat gyűjtötte össze. Ezt a kötetet százötven évig nem adták ki Szerbiában. Az erotika Nyugat-Európában is hangsúlyos témává vált, és ez oppozíciót jelentett keleten és nyugaton egyaránt, persze más-más okokból. Ez ugyan nem volt közvetlen politizálás, tehát lehetett róla nálunk is beszélni, holott mi arról az éroszról beszéltünk, ami hiányzik a XX. századi társadalmakból, másként a kapitalistából, másként a szocialistából. Az én témám a Psyché volt, amely azokban az években jelent meg, és nekem hatalmas élményem volt. Az én olvasatomban Psyché, másként Weöres Sándor, aki mindent tudott, egy XIX. századi nő hangját meg tudta teremteni, és az érosznak, az életörömnek a jogosultságát követelte a mindenkori patriarchális társadalomban. Az írásom címe valamely Psyché-verssor parafrázisa, de ugyanúgy parafrázisa a nyugat-német filozófus, Marcuse egyik tanulmányának is. Marcuset, aki a 68-as egyetemista mozgalmak szellemi atyja volt, Jugoszláviában a 70-es években már nem lehetett kiadni és beszélni sem róla. Én idézem Marcuse egyik írását, amelyben az ideális szocializmusról beszél, mint utópiáról. Arról, hogy az ideális szocializmusban a nőiesség elvei fognak dominálni, így elveszítik partikularitásukat, és ebből eredő agresszivitásukat, az érzékiség, ész, érzelem jellemzi majd ezeket a társadalmakat, szemben a férfiasság elveivel: az erővel, illetve az erőszakkal, amivé váltak a reáltársadalmakban. Mi ugyan az ideális szocializmusban már nem hittünk, de amiről még ma is azt gondolom, hogy nem ártana, ha lenne.

Milyen kapcsolatban van egymással a szövegnyelvészet és az irodalomtudomány? Segíti-e „együttélésük" az irodalmi alkotások értelmezését?

A műközpontú értelmezés igénye századunk elején vált uralkodóvá. Az irodalomelmélet, melynek megalapozásához magyar nyelvterületen kétségkívül jelentősen hozzájárult Arany János is a maga műelemzéseivel és esztétikai, irodalomelméleti megállapításaival, s voltaképpen a polgári magyar irodalomtudományos gondolkodás megteremtőjévé lett, jelzi azt az igényt, mely majd az orosz formalisták s majd a strukturalisták – külön hangsúlyozva Roman Jakobson nyelvészeti beállítottságú poétikáját – kutatásaiban teljesedik ki, akik a figyelmet egyértelműen a műalkotásra mint nyelvi konstrukcióra/kompozícióra irányítják. Nem szabad eközben megfeledkeznünk az antik szövegtani tudósokról sem, az antik retorikusokról és szövegfilológusokról. Az ő irodalmi nyelvelméleteiknek a meglátásait a szövegelmélet – és én itt elsősorban professzorom, Petőfi S. János világhírű szövegtani tudós szemiotikai szövegtanára gondolok

– beépíti a maga szemléleti rendszerébe, elhelyezve – átgondolva/átfogalmazva – őket az elsősorban szövegnyelvészeti interpretáció elméleti rendszerébe. A nyelvi műalkotások – Lotman megállapítása szerint – olyan struktúrák, amelyeknek alapját a természetes nyelv képezi, a nyelvi elemekből létrejövő rendszer azonban kiegészítő, másodlagos – ideológiai, etikai, poétikai és más jellegű – struktúrák hordozója is lesz. Miközben tehát a szövegelméleti műértelmezésnek az adott nyelvi szöveg (irodalmi alkotás) nyelvi strukturáltságának leíró, értelmező és értékelő elemzését kell adnia, magával a jelentésalakulás összetett folyamatával kell foglalkoznia a szövegben mint nyelvi műalkotásban, s eközben a retorika, a stilisztika, a poétika, a pszicholingvisztika, a kognitív pszichológia, a kommunikációelmélet, a filozófia stb. eredményeit is fel kell tudnia használni, illetőleg be kell építenie a szemiotikai szövegtan kutatási rendszerébe, elméletébe. A szövegelmélet tehát interdiszciplináris elmélet.

Művei jegyzékét olvasva kitűnik, hogy tudományos pályafutását végigkísérik szövegnyelvészeti kutatásai.

Engem kora ifjúságom óta a költészet, a költői nyelv, a vers kérdései foglalkoztattak. Ezt példázza számos fiatalkori strukturalista versértelmezésem is. A szövegelmélet, a szemiotikai szövegtan tág elméleti keretet és támpontot biztosít számomra, hogy a költői nyelv, illetőleg egy adott vers teljes értékű elemzését elvégezhessem. E kutatáson belül külön foglalkoztat a költői eszköztár, a költői alakzatok stilisztikai-szövegnyelvészeti leírása s újrafogalmazása is – ezt teszem most készülő *Pilinszky János költői nyelve* című tanulmánykötetemben is.

A költőt nem szorítja háttérbe a nyelvész?

Ősszel vagy télen jelenik meg az újvidéki Forum Könyvkiadónál harmadik verseskötetem *Palicsi versek* címmel. Jóllehet viszonylag ritkán írok verset, a versírás folyamatos nálam, s a tudatos önkifejezés formája.

Budapest, 1995. június 15.

„Van a gondolatnak egy olyan tömör állapota, amelyben kristálytisztán ragyog"

BESZÉLGETÉS THOMKA BEÁTÁVAL

Thomka Beáta több művében értelmezi az esszét mint műfajt. Miért érzi szükségét ennek, hiszen rendszeresen műveli?

Mindig érdekelt ez a műfaj. Többek között a két háború közötti magyar esszéirodalom tette számomra vonzóvá. Németh László, Babits, Szerb Antal, Hamvas Béla, Kerényi Károly nemzedékét nem véletlenül nevezik az esszéírók nemzedékének. Ők az irodalmi, filozófiai vagy egyéb művelődéstörténeti kérdésekre is esszészerű kritikai megnyilatkozással reagáltak. De irodalomtörténetet is az esszé jegyében írtak. Ez a mi korunknak is meghatározó vonása. Még a filozófiai művek sem föltétlenül mindig rendszeralkotóak, elvontak és szisztematikusak, hanem sok esetben egészen különös, oldottabb, személyes jellegű megnyilatkozások.

Az esszé magában hordoz tehát egyfajta szubjektivitást. Ez a tárgyválasztásban is érvényesül?

Föltétlenül. A témák kijelölésében csakugyan megmutatkozik problémaérzékenységünk, fogékonyságunk. A közléssel a személyesség is együtt jár, de ez nem azt jelenti, hogy föltétlenül el kell távolodnunk a fogalmi nyelvhasználattól. Ha színvonalasan művelik, lehetséges egy olyan köztes terület, ahol nagyon komoly kérdések, szellemi problémák, akár egy átfogó szemléletmód nyilatkozik meg az ellenőrizhető, tisztességes fogalmi nyelvhasználat keretében. Az esszére tehát a követhető gondolatmenet, a logikus kifejtés, a poétikus formálás éppen úgy jellemző lehet: érvelő alátámasztás, de szaknyelvi keménység, szigorúság nélkül.

Egyik méltatója ezt írja Thomka Beátáról: „...a modern magyar prózáról való kritikai gondolkodás egyik jeles szellemét tisztelhetjük benne...", valamint: „... elméleti, teoretikus igénnyel értelmezi az epika változásait és formáit." Emellett azonban igen sok írást szentel a költészetnek is. Sziveri Jánosról például négy tanulmánya is megjelent az Áttetsző könyvtár *című 1993-as kötetében. Külön is ír a Bábel című Sziveri-versről. Mi ragadta meg ebben a költészetben?*

Sziveri János költészetével kapcsolatban nem is leplezem, hogy van bennem elfogultság. Barátjaként, kortársaként, nemzedéktársaként közös vállalkozásokat mondhattunk magunkénak: az Új Symposion körüli együttműködést. Az emberi közelség, a körülmények hasonlósága kétségtelenül elfogulttá tehet. Nem hiszem, hogy irodalmi értékelésében én fogom az utolsó szót kimondani. Vállalom a személyes kötődést, még akkor is, ha esetleg annak idején túlértékeltem írásaimban ezt a költészetet. Nyilván hatott rám sorsának tragikus alakulása és lezárulása. Ettől az érintettségtől nem kívántam eltávolodni valamiféle kritikai szigor nevében. Most, minthogy az egész életmű hozzáférhető, már pontosabban ki lehet jelölni ennek a különös költői beszédmódnak és világnak helyét, jelentőségét. A Bábelt föltétlenül szintézisnek érzem. A haláltudat nyomása alatt páratlanul kiélesedett Sziveri János költői látása, és megnövekedtek elvárásai önmagával és a költészettel szemben.,

Danyi Magdolna Rigólesen *című kötetéről ezt írja Thomka Beáta egy tanulmányában: „Szikárságához fel kell nőnünk, és ez olvasói feladatnak sem kevés." Hogyan fér meg egymással a szikárság és a poézis, és hogyan lehet ehhez felnőni az olvasónak?*

Nemcsak a költészet területén, de a prózában is van mestere a fegyelmezett közlésmódnak, bár igaz, hogy különösen a magyar elbeszélő irodalomban egy oldottabb, lazább beszédmód az elterjedtebb. Magán a költészeten belül sem voltak egyenrangúak a lírai formák. A magyar irodalmi gondolkodás inkább az epikusabb karaktert erősítette, mint a szűkszavúbbat. Még Aranynál is fennáll a dilemma, hogy epikus vagy lírai költő-e. Századunk egyik alapvonásaként jelent meg a reprodukáltabb, szűkszavúbb, fegyelmezettebb közlésmód mind a költészetben, mint a prózában. Már József Attila költészetében is megfigyelhető az eltávolodás a képszerű, trópusokat alkalmazó nyelvtől s a közeledés egy fogalmibb, puritánabb, kevesebb hagyományos költői eszközzel működő nyelv felé. Nem költői hatásából veszített ezáltal a nyelv, csak jellege, karaktere változott. A költői képek, alakzatok helyét egy funkcionálisabb beszédmód foglalja el. Az irodalmi nyelvnek a köznyelvhez való közeledését más téren is tapasztaljuk.

És hogyan lehet a befogadó számára ezt élvezhetővé tenni, hiszen az a lírától elsősorban líraiságot vár?

A kihagyás, az elhagyás és bármilyen sűrítő, koncentráló eljárásmód nagyon személyes, tehát „lírai" tud lenni. A legtörékenyebb tudattartalmakról, érzésekről, benső állapotokról is lehet ilyen módon beszélni. Egy beidegződés és a régebbi irodalomfelfogás következtében azt hittük, hogy a lírai közlendő eleve metaforikus nyelvvel jár együtt. De mára a metafora is alaposan átértékelődött. A gondolati és az érzéki, a képszerű elem nem egyenlő mértékben működik együtt. József Attila metaforáiban is sokkal inkább a fogalmi, szemléleti mozzanat a jellegzetes.

Ehhez az újfajta lírai nyelvhez segít felnőni az olvasónak az iskolai oktatás?

A közvetítésnek mindig rendkívül nagy volt a szerepe. A tanár az, aki elsőként áll a befogadó és a szöveg közé. Az ő feladata tehát, hogy minden tudását és érzékenységét mozgósítva próbálja közvetíteni és értelemmel telítetté tenni a verset a tanuló, a hallgató számára. Ez felelősségteljes feladat. Ugyanakkor a fiatalok sokkal közvetlenebbül tudnak reagálni, mint ahogyan ezt feltételezzük. Több bennük a fogékonyság, érzékenység, különös imaginációval viszonyulnak a költészethez, mi viszont gyakran beidegződésekkel próbáljuk orientálni a megértést. Így szinte lehetetlenné tesszük a szabad reagálást és a naiv, ösztönös értelmezést, melyet a nevelés és a stúdiumok során kellene a tudatosság és a fogalmiság szintjével teljesíteni.

Manapság gyakori a „szöveg" és a „próza" közötti különbség hangsúlyozása. Talán a nyelvészet lopakodik be saját fogalomrendszerével és szakszavaival a poétikába?

Maga az irodalmi gyakorlat is kíván valamiféle átértelmezést. Tudniillik mind kevésbé ismerjük fel a hagyományos műfaji jegyeket, formákat, kereteket, alakzatokat. Olvasunk egy történetszerű szöveget, és látva a terjedelmet, méretet, novellára gondolunk. De egyáltalán nem biztos, hogy a novella hagyományos, drámai szerkezetét is fölismerhetjük benne. Nem ismerjük föl. A történet által átfogott idő, tér és eseménysor mégis egy hagyományos novellának felel meg. Ugyanakkor semmi szerepe többé a feszültség fokozásának, a lezárásnak, a hirtelen fordulatoknak. Mindezeknek a hiánya tapasztalható. Ezeknek az átalakulásoknak a következtében a meglévő fogalmak nem fedik a jelenséget, és újak után kellene nézni. Lehet, éppen a szöveg vagy a próza kínálkozik alkalmasnak az alternatív történetszerkezetek meghatározására.

Van-e értékrangsor a „rövidtörténet", az elbeszélés és novella esetében? A „pillanat formái" mennyire divatosak manapság?

A fiatal elbeszélők művei arra utalnak, hogy határozottan korszerű és elterjedt formáról van szó. A „rövidtörténet" nem honosodott meg a magyar szaknyelvben, pedig minden egyes nyelvben van megfelelője. A fogalomnak megfelelő jelenségekkel azonban igen gyakran találkozunk, tehát van a kis formáknak aktualitása. Nem hiszem, hogy értékszempontból szembe lehetne állítani az említett formákat, szerkezeteket, inkább leíró céllal, a jelenségek számbavételének szándékával használjuk. Ezek a formák egy bizonyos hagyomány ívét is kirajzolják: az elbeszélés felől haladt a történetmondás a novella irányába, és a novellától távolodva vált ilyen sokszínűvé, változatossá, töredékessé.

Ha már a formánál tartunk: sokáig szinte kötelező volt tartalom és forma vizsgálatának kapcsolata a műelemzés során. Időszerű-e ma még ez a szemlélet?

Mindenkor lesznek az irodalmi műveknek sajátos formakérdései és tematikus, motivikus elemei, emblémái, toposzai. Ez azt jelenti, hogy bizonyos kis tartalmi egységek a különböző kultúrákból, különféle korokon át vándorolnak, és válnak az átvétel eszközévé. A mitológiai elem vagy akár a bibliai szimbólumok esetében nem le-

het elvitatni, hogy hoznak magukkal egy bizonyos történetmagot, vagy egy állandósult képi, érzéki, értelmi jelentéstartalmat. Ezek tehát tartalmi elemek. Az ikonográfiai értelmezés éppen e műalkotás-mozzanatokra irányul. A másik vonulat pedig, a formáknak, műfajoknak, alakzatoknak a kérdései változatlanul poétikaiaknak mondhatók. Más szóval létezik műfaji emlékezet, formai hagyomány. A műelemzésnek mindkét réteggel foglalkoznia kell, illetve a következő szinten arra kellene összpontosítania, hogy azonosítsa a tartalmi mozzanatban a formaképző lehetőséget, és nyomon kövesse a formálás, fikcionálás szakaszait. A műegész összképe sajátos szintézisben mutatja föl a tematikus elem, a formanyelv és a formáló eljárás együttesét.

Fogarassy Miklós „egyperces esszékről" beszél Thomka Beáta írásait elemezve. Ez is a „pillanatok formáinak" egyike?

Szellemes megfogalmazás, de nem hiszem, hogy eljutottam egy olyan gondolati tömörségig, ami ennek a fogalomnak megfelelhetne. Hogy vannak inspiráló példaképeim, az tény. Nem lehet különválasztani azt a különös hatást, amit egy-egy Kosztolányi prózai miniatűr, töredék, esszészerű kis följegyzés kivált attól a hatástól, amit esetleg egy-egy versének rezonanciája jelenthet a befogadó tudat számára. Van a gondolatnak egy olyan tömör állapota, amelyben kristálytisztán ragyog. Nem feltétlenül kell, hogy az aforizma vagy a bölcseleti töredék felé mozduljon ki az a fajta tömörség, szikárság, ami számomra imponáló. Tehát lehet az élménynek és mindenféle esztétikai, intellektuális tartalomnak is egy olyan különös, frappáns kifejeződése, ami formailag csakugyan közelíthet a metszett prózai töredékhez vagy lírai sűrítéshez. Ez tehát egy virtuális, lehetséges műfaj, forma. Jó lenne eljutni az ilyen tökéletesség szűkszavúságáig.

Novellaállapotok *című esszéjében állapítja meg az elmúlt évtized csehszlovákiai magyar elbeszélőiről írva, hogy nem érzik a kisformák kihívását. Mi lehet az oka e tartózkodásnak?*

Ez az észrevételem nem általánosítható. Az említett kötet írásait olvasva tűnt föl, hogy még mindig eléggé hagyományosan, ráérősen viszonyulnak a történetmondáshoz, s nem az alakítás, megformálás gazdaságossága a jellemző vonás. Ma már, azt hiszem, differenciáltabb a kép a magyar prózában.

Magyar Napló-beli interjújában a 10-es és 20-as éveket az avantgárd, a 60-as, 70-es évek időszakát pedig a posztmodern korszakaként említi. A kettő között van a modern? És mi van ma?

A kérdés aktualitását bizonyítja az, hogy az idei debreceni irodalmi napok témája is az volt, hogy merre tart az irodalom, az irodalomtudomány. Nem hálás dolog jóslásba bocsátkozni, hogy mi következik a posztmodern után. Egyébként ritkán érintem a korszaktagolás problémáját, és nem véletlenül. A tapasztalat azt tanúsítja, hogy az európai kultúrában viszonylag pontosan jelölhetők meg az átmenetek, korszakhatárok, ugyanakkor más kultúrákban ez nem követhető nyomon. Tehát például nem lehet az előmodern, modern, posztmodern sorrendet ily feltételezett tagoltságban fölismerni. A fogalomsor érvényessége tehát korlátozott. Az irodalom, a művészet és folyamataik világa oly mértékben rendhagyó, hogy sok esetben lehetetlen és fölösleges is a korszakolás igénye. Az átfogóbb korszakokat, nagyobb művészeti- és stílusirányokat, -irányzatokat körülíró fogalmakra nyilván szükség van, bár tudni kell, ezek nem meríthetik ki a felölelt jelenségek sokszínűségét. A 20. században annyira átszövik egymást a különböző tendenciák, hogy ma már végképp felismerhetetlenek azok a tömbök, amelyeket a századfordulón, századelőn a kiáltványokkal induló, majd kifáradó, lezáruló irányzatok modellje jelentett.

Tolnai Ottóról 1994-ben megjelent könyvében említi Tolnainak Domonkos Istvánnal írt „négykezes" poémáját, a MAO-POE-t. Manapság divatba jött ez a forma, gondoljunk csak az erdélyi magyar irodalom olyan alkotópárosaira, mint Szilágyi Domokos – Palocsay Zsigmond, Tompa Gábor – Visky András vagy Kovács András Ferenc – Tompa Gábor. Mi lehet az oka ennek a „divatnak", és meddig őrizheti meg költői szuverenitását a közösen írt költemény egy-egy alkotója?

Én ebben mindig játékosságot sejtettem. Két közel álló törekvésnek, szellemnek vagy másfajta emberi kapcsolatnak mindenkoron volt igénye arra, hogy ily módon juttassa kifejezésre kapcsolatát. Rokonszenves jelenség ez, de nem hiszem, hogy divatszerűnek nevezhetnénk. Talán mint az egymás szellemisége vállalásának és támogatásának megnyilvánulásaként kellene értelmeznünk.

A vajdasági magyar írók a 60-as évektől a magyar irodalom „élcsapatát" jelentették. Ma, a délszláv háború ötödik évében a múzsák milyen viszonyban vannak a vajdasági magyar írókkal?

Nagyon komoly próbatételnek van kitéve a vajdasági irodalom. A nemzeti és egyéni megmaradás kérdése egyaránt kockán forog. Ilyen esetben a szellemi, művészeti kérdések háttérbe szorulnak. Ez a nagy töréspont hozta magával azt, hogy nagy szóródásra, elvándorlásra került sor. De remélhető, hogy ez csak átmeneti állapot, és erre a térségre is várhat majd egy olyan időszak, amikor szabadon lehet jönni-menni, visszatérni és eltávozni, s a döntéseket nem befolyásolják kényszerhelyzetek. A mostani évek mindenképpen nagy érvágást jelentenek, a sok fiatal értelmiségi eltávozása a Vajdaságból az ott maradottakat is a helyzet átértékelésére és az értékek átrendezésére kell késztesse.

Lehetséges, hogy ez a tragédia motiváló tényezővé válhat?

Szerintem igen. Az egyéni sorsokat tekintve is nagy kihívás a jelen talajmozgása. Én sem foglalkoztam korábban a gondolattal, hogy ez a térség ki-be vándorlásoknak és szüntelenül nyugtalan történelmi változásoknak, nagy népi migrációknak a területe, holott a családtörténetem is ebből áll. Visszamenőleg sem maradt egyetlen nemzedék sem békességben a helyén. De nem szabad, hogy ez a szükségszerűségnek látszó adottság elkedvetlenítsen. Ellenkezőleg: arra gondolok, hogy mindezt egyfajta próbatételnek és a megmérettetés alkalmának kellene felfognunk.

Budapest, 1995. november 16.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván

TANULMÁNY

DANYI MAGDOLNA

A látomás Pilinszky János költészetében

A képi kifejezésmód retorikai alakzatait vizsgálva Pilinszky költői nyelvében foglalkozni kell a *látomásos* képi leírással, a látomásos megjelenítéssel, magával a látomással, mely költészete első korszakában viszonylag gyakran jelentkezik versei szervezőelveként. A *Stigma, Trapéz és korlát, Senkiföldjén, Harbach 1944, Frankfurt, Aranykori töredék, Impromtu, Jelenések* és az *Apokrif* versekre gondolok, melyek jelentős részleteikben látomásos nyelvi struktúrákként, a költői képekben gondolkodás sajátos nyelvi alakzataiként állnak előttünk.

A *látomás* retorikai alakzatának stilisztikai szakirodalma igen kicsiny, szövegelméleti, szövegnyelvészeti megközelítése pedig teljességgel hiányzik. Lausberg retorika-könyvében egyetlen helyen említi, az „eleven részletezés" („die lebhafte Detaillierung")* egyik lehetőségének látja a „fantázia-élményt" („Phantasie-Erlebnis"), más néven *víziót*, mely „felidézi a jelen nem levő tárgyakat". *A magyar stilisztika útja* könyv szerzői sem foglalkoznak vele elemzően, csupán elhelyezik a retorikai alakzatok között, miszerint „A látomás vagy vízió a túlzással rokon stíluseszköz. A költő nagyméretű, láncolatosan kapcsolódó képekben idézi fel a múlt eseményeit vagy bemutatja, elképzelteti a jövőt."** A *Rečnik književnih termina* irodalomelméleti szótár *látomás* szócikkének a szerzője szerint „a látomás azokban a korszakokban és irodalmi irányzatokban tűnik ki, amelyekben a szubjektivizmus és az irracionalizmus dominál", így a 20. században az expresszionisták költészetében, akik „hogy kifejezzék azt, ami „kívüle" vagy „alatta" van a logikai megismerésnek, „lényegi képekben" és az álomhoz hasonlítható metaforikus látomásossággal fogalmaznak."***

Pilinszky látomásos képi struktúráit elemezve mind e megállapítások kapcsolatba hozhatók egymással, elfogadhatóak kiindulópontként a 20. század második felében alakuló költői nyelv, költői nyelvi struktúrák értelmezésekor is. Más szavakkal, Pilinszky ezekben a verseiben a hagyományos retorikák értelmében is látomásokban fogalmaz, azaz „láncolatosan kapcsolódó fantázia képekben" idézi meg a „logikai megismerésen kívül eső" valóságot, melyre verseinek lényegi tematikája szerint apellál, s amelynek megfogalmazására törekszik.

Pilinszky látomásos fogalmazásmódját értelmezve látomásainak *dinamikus, dramatizáló* jellemzőiről kell elsőként szólni, melyből következnek látomásai képi formáinak a jellegzetességei is, maga a sajátos látomásos megidézés jellegzetességei. Látomásainak legtöbbje kifejezetten dinamikus struktúra, s nem leíró, ez alatt leginkább azt értem, hogy a képi leírást felváltja egy legtöbbször drámai eseménysor redukált képi

* Lausberg, Heinrich: *Elemente der literarischen Rhetorik*. Max Hueber, München, 1979. 118.
** Szathmári István (szerk.): *A magyar stilisztika útja*. Gondolat, Budapest, 1961. 477.
*** Dragiša Živković (szerk.): *Rečnik književnih termina*. Nolit, Beograd, 1985. 870–871.

jelzésekben való felidézése, melyben az érzékletesség és vizualitás megvalósításának az igénye helyett a *történések komplexitására*, illetőleg a *történések egyediségére, különösségére* esik a hangsúly, s nem a látványra mint statikus minőségre. A látvány mint statikus minőség csupán egy-egy tagmondatot tölthet ki Pilinszky látomás-struktúráiban, azaz csupán redukált jelzésként van jelen, miáltal azonban a látomásban a történések részeként tudatosul. Vonatkozik ez azokra a látomásokra is, melyeket a *fragmentárisoknak* vagy kifejtetleneknek nevezek, minthogy a bennük kialakuló/megfogalmazott történések egymáshoz lazán kapcsolódva vagy épp izolált egyediségük határai közé zárva jelennek meg, anélkül, hogy lineárisan egymásba kapcsolódva hierarchikus egészet alkotnának. Pilinszky egész verset alkot ilyen fragmentáris látomásokból, ilyen például az *Impromtu* című is, melyben eltekintve az első versszak vallomásos jellegű, a látomásokat bevezető versmondataitól, minden versmondat egy-egy redukált költői képben fogalmazó látomás. A *redukált képben* a látványnak nem festményszerű, hanem inkább filmjelenethez hasonlíthatóan, mozgalmasságában való megörökítésére kerül sor: a látvány *történik*, s mint ilyen résztörténések kisebb-nagyobb számú sorából áll.

Honnét e sok-sok látomás?
A víz felől kifordul éppen,
tündökletesen fiatal,
lebeg a hirtelen sötétben,

a part fele csap mosolya.
Tüzet fog messze pár vitorla.
Merőleges déli meleg
zuhog a szétszórt kabinokra.

A metaforikus-látomás közlésekben felidézett látvány(ok) a történések dinamikáját is jelölik, enélkül nem létezhetnének. Elmozdulásukban vannak jelen, úgy is mondhatnám, a látvány elemei *aktív jelenlétük* által megnevezhetők s megnevezettek. Aktív jelenlétük azonban mindig a szubjektív értelmezés, a „belső látás" függvénye. A nehezen megragadható dinamikus látvány megfogalmazására ezért gyakran csupán a metaforikus nyelvhasználat vállalkozhat, mint az idézett versrészlet mondataiban is. Pilinszky látomás-struktúráiról szólva, nyelvi szerveződésüket vizsgálva szó szerint kell érteni a lausbergi meghatározást, miszerint a látomás a „fantázia-élmény" kifejezője. Pilinszky nem bízik a részletező költői leírásban, amikor a szubjektív tudomásulvételről van szó; ő az elemek dinamikus szerveződését akarja rögzíteni a létjelenséget vagy valamely gondolati létminőséget megfogalmazó versmondataiban. „Fantázia-élményként" értelmezni Pilinszky dinamikus költői képeit annyit jelent, mint tudatosítani, hogy a *történő látvány* a szubjektív értelmezés eredménye, amikor is az értelmezés voltaképpen a történés(ek) megnevezése.

Látomásban fogalmazni Pilinszky számára a létszituációnak a maga egyszeri alakváltozatában való megidézését jelenti, annak a befogadása vagy az emlékezés „pillanatában", esetleg a képzelet távlatából való újrateremtését, s erre az itt elemzett „élő kép" nyújt lehetőséget. Figyeljük meg ezt a *Harbach 1944* vers első két versszakában:

Újra és újra őket látom,
a hold süt és egy rúd mered,
s a rúd elé emberek fogva
húznak egy roppant szekeret.

Vonják a növő éjszakával
növekvő óriás kocsit,
a testükön a por, az éhség
és reszketésük osztozik.

A látomásban, akár az álomképben, a felidézett látvány minden eleme aktivitásában megnevezett, ezáltal lesz kifejtett, nem pedig tulajdonságjegyeinek megnevezése által. A versnyelvi felépítésben az igei-állítmányi szerkezetek dominálnak, még azokhoz a főnevekhez is cselekvést jelölő igei-állítmányi predikáció járul, melyek jelentésüknél fogva nem lehetnek cselekvő alanyok („egy rúd *mered*", „testükön a por, az éhség / és reszketésük *osztozik*"). A jelzői predikációk közül csupán a „szekeret", illetve a „kocsit" minősítő, szinonima értékű „roppant" és „óriás" jelzők tekinthetők a főnevek jelöltje tulajdonságjegyei hordozójának, melyek jellemző módon nem a leírás, hanem a *túlzás*, a felnagyítás eszközei, s a „kocsira" vonatkozó igei eredetű jelzői predikációval („növekvő") együtt az irrealitás irányába hajlítják el az állítást.

A látomásos leírás kivételesen megrázó példaverse a *Frankfurt* című vers, melyet terjedelme miatt nem írhatok fel s nem is végezhetem el komplex elemzését, csupán néhány elemi megjegyzést/megfigyelést tehetek a vers, s ezen belül a látomás nyelvi megszervezettségére vonatkozóan. A vers nyolc nyolc soros versszakból áll, s az első versszak versmondatai az emlékező *elbeszélői* magatartását revelálják („A folyóparton üres homokbánya / oda hordtuk nyáron a szemetet." stb.), mégpedig annak az emlékezőnek az elbeszélői magatartását, aki a helyszínt, majd a történést alkotó elemek pontos, hiánytalan megnevezésére törekszik. Az első versszak többszörösen összetett második versmondatának utolsó tagmondatában („az első éhség máris támadott!") ezért hat a váratlan váltás erejével az „éhséget" megszemélyesítő metaforikus állítás, mely egyben a verset alkotó látásmód témaszavaként tudatosul. A második versszakban az emlékező magatartás az elbeszélő *reflexív* magatartásával egészül ki, amikor is az emlékezés hitelességét többé már nem a hiánytalan megnevezés, hanem a megnevezett dolgok értelmezése biztosítja, s az éhség megnyilvánulására vonatkozó paradoxális és metaforikusan megszemélyesítő költői állítások, melyek lexikájukban a létszituáció felfokozottságát és fokozhatatlan kiélezettségét jellemzik.

Míg az első versszakban az emlékező magatartást hitelesítő nyelvi struktúrák többes szám első személyben íródtak, a második versszakban a reflexív magatartás az elidegenített, többes szám harmadik személyben megidézett dolgokra vonatkozik. Szándékosan használom a dolgok kifejezést, minthogy az emberi résztvevők megnevezése helyett a kiélezett szituáció („osztozkodás a hulladék kövérjén") elevenedik meg a szituációt alkotó elemi dolgok felsorolásában s a történések értelmezésében. Az emberi résztvevők jelzésszerűen, metonimikusan megnevezettek („a helyezkedő hátak terrora"), merőben személytelenül vannak jelen, az éhség megtestesítőiként. Ez a személytelenség a továbbiakban megszűnik, a harmadik, negyedik és ötödik versszakban ők lesznek, többes szám harmadik személyben fogalmazva, a versmondatok alanyai. A versmondatok (mindhárom versszak két-két összetett mondatból áll) az ő léthelyzetüket világosítják meg – mégpedig a *látomásos* megnevezés eszközeivel. A Pilinszky költészetére jellemző látomásosság egyszerre idézi a dinamikus, a történő látványt, s párosítja azt a reflexióval, az értelmezéssel, nem a képi érzékletességre, hanem a létszituáció teljes megfogalmazására törekedve.

Belevesztek a porba és piszokba;
az egész kocsi bőgve reszketett,

a szívüket a moslék elkeverte
és összemosta eszméletüket.
A tele kannák mélyire kotorva,
hogy szemük-szájuk elborult vele,
belehaltak az eleven lucsokba,
és föltámadtak fejjel lefele.

A történő látványt megfogalmazó állítások s a reflexív közlések egyenértékű részei a látomásnak, együtt alkotják a látomásos leírást. A költői állítások, mind a történéseket megfogalmazóak, mind a reflexívek, a belső látásmódot hitelesítik, s mint ilyenek teljesen szabadon alakulnak, a költői énnek a létszituációra való rálátását, felfogását kell kifejezniök. A kifejezés pontosítása, hitelesítése érdekében a költő nem riad vissza a túlzás nyelvi eszközeitől sem, paradoxális, sőt abszurd tényállások, történések megnevezésével kísérelve meg kifejezni azt az elmondhatatlan iszonyatot, ami a kiéhezett emberrel megtörténhetett, megtörtént: egyéniségükről, már-már ember-voltukról kellett lemondaniok ahhoz, hogy életben maradjanak, mi több, kényszerű „üdvösségüket" leljék a mocsokban, amit már-már állati éhségükben s már-már állatmódra felfaltak. A három versszak látomásos nyelvi struktúrái ennek az elállatiasító éhségnek a megjelenítései, pontosabban az éhség kitöltésének, a szervezet kielégülésének egymásba kapcsolódó, folyamatként bemutatott látomásos megjelenítései.

A hatodik, hetedik és nyolcadik versszak versmondataiban a többes szám első személyű közlésmód tér vissza, ám az emlékező elbeszélői magatartását továbbra is a belső látásmód irányítja, melynek tárgya a többes szám első személyben fogalmazó költői énnek a látomásosan megidézett látvány s eseménysor döbbenetétől való szabadulni akarása. Ez a szabadulni akarás, mint érzelmi magatartás közvetlen idézetekben is megnyilvánul („akárhová, csak szabadulni innét!" stb.), melyek ugyanakkor az emlékező magatartásnak ellentmondva a múlt tényei közt elhelyezett emlékkép (az egész versen végigvonuló következetes múlt idő használat) jelen idejű érvényességét hitelesítik, s közvetve az alkotás, az újra átélés pillanatát is revelálják, minthogy az idézetként értelmezett érzelmi töltésű felkiáltások formálisan nem idézetek, hanem csupán a látomásosan megjelenített szituációra vonatkozó expresszív állásfoglalások. Míg a harmadik, negyedik és ötödik versszakban a látomásos megjelenítést a belső látásmód nagyfokú s fegyelmező erejű koncentráltsága valósította meg, s mintegy megidézte a „falás" egzaltált állapotát, addig az utolsó három versszakban a felidézett létszituációtól, létvalóságtól való szabadulni akarás az expresszív közlések mellett egzaltált fragmentáris látomásokban nyer alakot, melyek a tényleges szabadulás, mint emlékkép, útját, irányát, módját fogalmazzák meg. E fragmentáris látomások az emlékező elbeszélői magatartását helyettesítik, s kifejtetlen képiségükben annak zaklatott állapotára utalnak. A megállapodni nem tudó belső látás emlékképeinek a regisztrációi, oly módon, akárha a felfokozott érzelmi magatartás, jelenlét jelen idejű történésvonatkozásairól lenne szó. A többszörösen összetett, négy-négy verssoron át húzódó versmondatokat egy-egy verssornyi terjedelmű, illetőleg két, esetleg három verssort kitevő, legtöbbször két tagmondatból álló versmondatok váltják fel. A reflexív magatartás a történő látvány elemeinek a megnevezésére korlátozódik („Köröskörül a mozdulatlan bánya." stb.), s a történés(ek) értelmezése egy-egy paradoxális és metaforikusan megszemélyesítő állításban („s a deszkaközök sortüze után/a kertek alól kiájuló hőség...") következik be.

Az utolsó versszak versmondataiban megfogalmazódó fragmentáris látomások annyiban különböznek az előző két versszak közléseitől, hogy ezek már nem a szabadulás útját jelenítik, hanem az előző versszak utolsó sorában bevezetett új létminőséget, „a hirtelenül ránkszakadt magány" képzetét s létszituációját értelmezik. Az érzelmi magatartás egzaltált közlései helyett akárha az emlékező elbeszélői magatartása formálná a versmondatokat, ám azok változatlanul a belső látásmódot hitelesítik, leírások helyett a belső látással reflektált látvány fragmentáris látomásait hozzák létre: a szabadulás extenzív életvágya után a teljes elsötétülésként megidézett kiégettség, kiürültség egzisztenciális élményét fogalmazzák meg.

A vers komplex elemzésekor külön kellene foglalkozni az egymással szembeállított látomásstruktúráknak a verskompozíció egészét illető szervező szerepével, vagyis azzal a kohéziós jelenséggel, ahogyan az emlékező elbeszélői magatartása versszakonként, illetőleg versszakokat tömbösítve átalakul, s létrehozza a látomásos megjelenítés újabb és újabb alakváltozatait. A látomásos megjelenítés vizsgálata ugyanakkor egy a nyelvi mikrostruktúrák felépítését s kapcsolódását leíró elemzést igényelne, miáltal a legkisebb közlésegységek, s ezen elemi közlésegységek nagyobb egységekké való szerveződésének a jellemzésén át értelmezhetnénk Pilinszky költői leírásoktól idegenkedő, látomásosan megjelenítő belső látásmódját.

Utasi Csilla

A pokol pannon tengere

TOLNAI OTTÓ ÁRVACSÁTH CÍMŰ VERSCIKLUSÁRÓL

Tolnai Ottó *árvacsáth* című versciklusában az elszigetelt, egyedülvaló pillanatot helyezi szemlélete középpontjába. Az *árvacsáth* nyitódarabjában állnak a következő sorok: „a pagodáig kellene átvonszolnom magam / ám pontosan érzem / az ilyen dolgokat mindig pontosan / érzem a makk / a makk ütését nem bírnám elviselni / a nagyobb ütést igen / a legnagyobbat is / a föld az ég a nap ha rám zuhanna / ha rám zuhanna a föld az ég a nap / mint minden pillanatban ahogy rám zuhan / a föld az ég a nap az égő / azt igen / a legnagyobbat elviselném / ám a makk / a makk ütését nem". Az úr keserű kis márványtermései a versben Babits *Esti kérdésének* záródilemmáját ismétlik meg. A nem és a faj fogalma a világon csak egyszeri példányai sokaságaként létezik. Az élővilág nemeinek és fajainak individuális léte nem értelmes, mert az individuális létezésükben egyedül a nem és a faj jegyeinek való megfelelés az értelem. A versbeni legnagyobb (a föld az ég a nap) a létezők olyan válfajához tartozik, amelyekből egyetlenegy van a világon, az egyetlen példány pedig szemmel beláthatatlan, áttekinthetetlen mennyiség, amiből az következik, hogy nem más, mint az értelem percepciós alakja.

„Alig néhány nap választja az aranyeső / csak rám ne fagyjon / csak rám ne fagyjon égő arany // a művészetek égő aranya már úgyis rámfagyott // alig néhány nap az aranyeső robbanását a japánbirsétől / s akkor már itt az orgona is / futsz / kifutsz akárha valami mennyei aknamezőre" – írja Tolnai Ottó, egy másik versben is a robba-

nás képzetét idézve: az agavé virágot explodál. A maradéktalan megsemmisülést követően, sőt a robbanással egyidejűleg, azzal egylényegűen a habos könnyűség képzete keletkezik. A mennyei aknamező a fönti, az égi szférájának terepe. A lenti, a pusztulásra ítélt és rothadó sötétsége áttűnik az égin. A lírai én kijelenti: „nézem hogyan ássák / a bakelitpatákká mocskolt / gombaszattyán simik / az ég kék gödrét / kubikolják az azúrkloákát". Az ég felé kapálózó, a természetes nehézkedését vesztett láb mozgása nyomán az azúron átüt a sár és a szenny. A fönti szféra ennek következtében a lenti jegyeit veszi magára, a lenti változatlan, bomló minősége pedig a negatív megváltás dimenziójáig tágul ki. A lírai én szemlélődő magatartása ellentétes az élet föltétlen igenlésével, vagy legalább semleges e vonatkozásban, kerül, nem érintkezik az élet igenlésével.

A versszférák kettősségét és egymásba zártságát a lírai én állapotának kettőssége tükrözi. Tolnai Ottó költészete a gerilla természeti lényén és Wilhelm empirikus alakján át érkezett az *árvacsáth* versenjének állapotába. Wilhelm nárcizmusa tökéletes, egyes szám első személyű megnyilatkozásaiban és önmagáról vagy környezetének szereplőiről mondott véleményeiben, kommentárjaiban egyaránt. A világa, amelynek ő a centruma, a wilhelmi nyelv határaival esik egybe. Az idő múlásán kívüli világ a Wilhelmé. A *Wilhelm-dalok A fekete wilhelm* című fejezetében a budi vasrózsája a költészet túlnyúlását, a wilhelmi életforma megfinomodásának lehetőségét jelzi.

Az *árvacsáth* urbánus környezetének időbelisége történetibb, de efemerebb is a Wilhelm-dalok falusi-tanyai miliőjénél. Az *árvacsáth* valaha élő, de mostanra elmúlt, elveszett kulturális jegyekre támaszkodik: *kész* stilizációval dolgozik. A *Wilhelm-dalok*ban a versszubjektum beszédével egyszerre keletkezik a wilhelmi nyelv stilizáltsága.

Az *árvacsáth* nyelvi egységében a régit, a századeleji nyelvállapot stilizációs és frazeológiai jelenségeit az új, Tolnai Ottó költői nyelve értelmezi, miközben az új Tolnai költészetéhez mérve sokszor maga is régi, az életmű korábbi motívumaihoz nyúl vissza.

A hasonmás kialakulásáról Otto Weininger esetében Paul-Laurent Assoun *Der perverse Diskurs über die Weiblichkeit*[1] című tanulmányában azt állapítja meg, hogy: „A zseni és a tisztaság semmiképpen sem az utolsó pillanat kényszermegoldásai, hanem a szexualitáson át vezető kutatás eredményei. Szemmelláthatóan, hogy a nárcisztikus visszahúzódásnak éppen ezen a pontján jutott Weininger élete zsákutcába. Ugyanis a valósból visszavonuló szubjektum, aki csak önmagát képes immár szeretni, egy kizárólag a szubjektum megszüntetésére korlátozódó másságra bukkan: az »alter ego«-ra, a hasonmásra, akiben Otto Rank a nárcisztikus vágy őző „totem"-jére ismert. Szemtőlszemben géniuszával, Weininger az utolsó próbatételt állta ki, melyben a halhatatlanság féktelen vágya imaginárius ellenfelére talál: a halálra." Paul-Laurent Assoun az anekdotát idézi, amelyben röviddel suiciduma előtt Weininger a következőket jelenti ki: „Gondoltál-e már a hasonmásodra? S ha most megjönne? A hasonmás olyan lény, aki valakiről mindent tud, aki azt is tudja, amit senki sem vall be!"

Az *árvacsáth* egyenletes intenzitású folyamatként, a naplóforma nyitottságában írja le Csáth Géza pusztulását. Csáth Géza életpélda a lírai én számára. A leírt vagy sugalmazott folyamat intenzitását föltétlen tudatossága adja. Csáth Géza egészében tudatában volt önmegsemmisítő élete következményeinek és árának. Az *árvacsáth* formai feszültségét éppen az a tényállás gerjeszti, hogy a ciklus versénje tudja, ismeri Csáth Géza bukásának pontos lefolyását, amit a megszólaló a beszédhelyzet meghatározatlan jelen idejében még nem ismerhet, hiszen mindannyian tudomásul vesszük a véget, de ismeretünk nem lehet róla. A lírai énnek és hasonmásának közös élettávlata az a közeg, amelyben az életpélda-viszony feloldódik, elenyészik.

A weiningeri megkülönböztetéssel élve megállapítható, hogy nem Csáth Géza Tolnai Ottó hasonmása, hanem valójában Tolnai Ottó Csáth Géza alakmása. A versszubjektum e különbségnek egészében tudatában van, egyik versében ugyanis ezt kérdezi: „mondd désiré ki az a költő / aki megállás nélkül azt sugdossa nekem / aki egész opusát erre a refrénre építi / *árvacsáth*".

„Tollam moccanatai abszolút semmisek / homályos gyerekkori emlékek" – állítja Tolnai Ottó, a legkisebb mozdulatok regisztrálását tűzve költészete elé. A vers e felfogásban nem az ünnepélyes és kivételes megnyilatkozása, és nem a mindennapi tapasztalat átlendülése a szakrális tartományába, hanem a „kicsit mondás" alig-cselekvése. A versírás veszélyes, önveszélyes, szankciókat maga után vonó mozdulatok sora. A költészet megmozdulásai a versbeni kijelentések aktusaival azonosak.

A gyerekkori emlékek abból a korszakból származnak, amelyben az érzékelésbe még szinte alig avatkoznak értelmi előfeltevések. A gyerekkori emlékek erejének és élességének oka éppen abban keresendő, hogy a gyerekkori benyomások utólag nyernek fogalmi magyarázatot, s egészen sohasem kerülnek a fogalmak uralma alá, minden későbbi erős élmény viszonyítási alapjává lesznek.

A versciklus alteregó-hőse elbeszélt életeseményei vonatkozásában, tájleírásai eredetét illetően, valamint a nyelvvel való bánásmódjának animisztikus-mágikus jellegében mutat infantilis sajátosságokat. A lírai szubjektum számára a szóalak és a szójelentés elválaszthatatlansága egyike a legdöntőbb tapasztalatoknak, szójátékai és felismerései választott kiindulópontja. „az úr azúrba oldotta arcát" – mondja; a kisbukó főnévi jelentését, a madárfaj nevét a szó folyamatos melléknévi igenévi jelentésébe váltja át; Nagykanizsa nevének példájára a bácskai helységnév, Ludas nevéből önmagát minősítő jelzőt farag (nagyludas).

A kisgyerek a természet képeihez hasonló értékű képként, távoli szereplőként jelenik meg a versek terében, csontkorcsolyát viselve lila, meztelen talpán és aranykacsákat ütve a befagyott tó jegére.

A versciklus istenképéhez antropomorf vonások, mozdulatok tartoznak: „az első nyári zápor / ki merné állítani /nem isten megnyilatkozása / hűs beszéde / innen asztalomtól hallgatom / nézem / gyermek leskelődik így / lesekedi az istent", „a szél egyszerre csapta arcomba a szil miriád selyemtallérját / egyszerre képelt fel noha már képem nincs is / egyszerre a teremtő miriád üres selyemkesztyűjével". Az istenképzethez való viszony az egyedülálló, elszigetelt pillanatban, a versciklus központi mozzanatában nyer formát. Az istenviszony alakot öltése az akaratot fölfüggesztő gyakorlatot feltételez, ráhagyatkozást a látványra, arra az összhangra várakozón, amely a szemlélőtől függetlenül következik be a látvány és a nézője között. Ez a várakozás és figyelem valamiképpen a természeten való uralom jegyében is születik, ahogyan az uralom a természet fölött a görög értelemben vett emberi mértékével, a kezdettel, az arkhéval esik egybe. De a gyerekkori eredendősége különbözik a görög arkhétól, hiszen nem abszolút érvényű, mindig csak individuális.

Az istenképzethez való viszony megtestesülését a ciklusban a kék színárnyalatai, az indigó, a kékes lila, a gutalila, az olajos lila és az azúr jelölik. A képzőművészeti képeken a színek mezőinek valóságos elkülönülését a képfelületen csak a közeli látás fedezi föl. Az *árvacsáth* kék árnyalatai festői értelemben, tehát elvonatkoztatás nélkül absztrakt formái a látvány megtestesülésének.

A jég, a gombaszattyán simi, a porcelánnadrág, az angóra sál, a palicsi női fürdő körül a nyárpehely, a hóban hempergő meztelen nők (a szecesszió képzőművészeti ideáljának megfelelően az idomok teltségével és kerekségével, morbid krétafehérségével kitűnő testek, s melyek az ornamentális felfogásnak megfelelően különösen simának, rugalmasnak, de nem izomszerűnek tetszenek) a fehér szín kitüntetett szerepéről tanúskodnak a ciklusban. A puha, a könnyű (a pitypang és a szil termése), a porzó hó a napon (az angóra és a nyárpehely) szétomló, atomizálódó jellegük ellenére zárt teret hoznak létre, amelyet az anyagmegmaradás törvénye látszik irányítani.

Rudolf Kassner a harmincas években írott az egyéni és a közösségi emberről szóló tanulmányában[2] az antik ember sorsképzetével összefonódó erény fogalmát a modern kor (egyénekre és tömegre szétbomló) emberiségének sikerességként felfogott boldogságfogalmával állítja szembe. Az emberi antik mértéke zárt világképet teremtett, amelyben a tárgyak egymástól állandó, változatlan távolságban helyezkednek el, a közöttük lévő teret meg üresség tölti ki. Az antik emberképet mértani formák, a kör és a gömb jelképezik. A modern embernek saját élete van, s ebben a végtelennel kénytelen számolni. A világ fölötti uralom helyett a világ fölötti hatalom az osztályrésze.

Tolnai Ottó lírájának helyesbítő, elbizonytalanító, árnyaló eljárásai nem biztosítják, nem tartják lehetőnek a természeti leírásokon a kezdet, az arkhé értelmében vett uralmat. A ciklus hasonmás-szituációját ezért az antik és a modern, az egyéni és a közösségi törésvonala határozza meg legerőteljesebben.

Nem véletlenül négy rövid, a *gerilladalok* megoldásaira emlékeztető vers foglalkozik a kollektívum vonzáskörének „pontosításával", hiszen a gerilla maga is alapvetően kollektív lény: „kéklilán izzó hosszú / tövisben gyönyörködtem / és csak a felébredés előtti pillanatban / értettem meg egy pápua fújta át szívemen / a lehető legroszszabb irányba ugrottam: felébredtem". A ciklus szereplője, a pápua, a történelem előtti, eredendően közösségi ember képmása, ugyanakkor az idézet állításában az álomé is. Az eredendően közösségi ember ártatlan; az ősember kulturális állapotában lévő pápua vérszomja felelősség előtti („az a pápua mégiscsak fújta / de nem mint gyilkot fújta / hanem mint pitypangot fújta / a semmibe mélázva a pöszmet ejtőernyő után"), a modern tömeg embere pedig a felelősségtől menekülve áthárítja tettei következményét a közösségre. A pápua-fújta tüske Krisztus kereszthalálának attribútumait viseli magán a ciklusban, az egzotikum árnyalatában fénylőn. A vers negyedik változata visszakanyarodik az elsőhöz: a fal felé leugrás az álom terében szabad térség a menekülő előtt, a felébredés mozzanatában változik valós akadállyá. Az ébrenlét, az élet idejében következik el a közösségivel való szembesülés alkalma, ahol a „leghegyesebb tű is tompa, mint a fal".

„Kiket legjobban szerettem / relatíve könnyen mészároltam / ám a bűzös nagyvadat / magamat sehogyan sem sikerült leteríteni / még mindig futkos ligetről ligetre / a kapitális agancs-fogas" – állítja önmagáról a lírai szubjektum. A bűzös nagyvad, a kapitális agancsfogas, a másik vers farkaslénye („senki jegyzi meg a tanárnő / senki sem nyúz így / mintha szaténkesztyűt húzna le blazírt pofával / senki sem nyúz így fehér egérkét rút varangyot / ki varrt fordulok bokáig láthatatlan varangy- és látható fehéregérkevérben váratlanul a tanárnő felé / ki varrt kérdem még blazírtabbul / és a tanárnő máris fut ki sikítva / ki varrt tán éppen ön tanárnő az én farkaslényemre szatén emberbőrt"), a felboncolt fehéregerek ás békák, a gerendára felszögezett denevérek, a megpörkölt bagolylepke, a légy és a csótány a kollektív területe felé hatolás, a terület meghódításának minden következményével. Az állatkínzó eggyé válik áldozatával, bár

nem a részvét és a szánalom okán, hanem mert korlátlanul saját tulajdonságává teszi, hasonítja azt, ami az állat szenvedésében föltárult előtte, amiért az élveboncolást végrehajtotta. Csáth Géza elbeszélésében, az *Anyagyilkosság*ban a bagoly a „ház, amelybe a Kín beköltözött". A bagoly éjjeli, rejtőzködő madár, testrészei életmódjához alkalmazkodtak, a tolla színe, a bőrrel és szaruval fedett részek sápadtsága, a nagy szeme. A legtávolabbra esik a megehető állatoktól (háziállatok közül a macska és a kutya ebből a szempontból a belsejük hasznavehetetlensége és külső alakjuk megszokottsága, háziassága közötti kontraszt borzalmas izgalma miatt végzik a kínzó kése alatt életüket), kora meghatározhatatlan. Az egész állat visszataszító, mert a főzés legföljebb a csontvázát juttatja elő, nincs olyan közbülső fokozat, amely elfedné, elkendőzné a toll nélküli test alapvető iszonyatosságát. A kín tudásszomja és egyben a szenvedély tudásvágya vezérli a novella főhőseit, a Witman-fiúkat, akik jellemzően ketten vannak, majdnem egykorú testvérek. Az elbeszélés e kettősséggel csírájában elfojtja, megkerüli a személyes felelősség kérdését.

A kínzás mint a megismerés útja tudatosságot tételez fel, amint a sikerességben megtestesülő boldogság is tudatosságot, a vágyott értékek, a kitűzött célok maximális ismeretét követeli meg.

A kollektívumon át vezető út tudatossága: a versszubjektum bűnösségének és tisztaságának kérdését veti föl. A versént az azúr nyakkendőjére zuhanó sárga agysár veszélyezteti. Egy másik versben isten nagybertájának záp lövedékeként a föld fekete szívét lövi. A testi romlásként megnyilvánuló bűnösség a földi szféra, a földi élet sötét oldalává, a földi élet eleve sötét oldala pedig a szubjektum részévé, háttérdimenziójává válik.

Csáth Kafka novellájának hősével szemben nem álmában, alvás közben változik át bogárrá, hanem megütközik a csótánnyal: „letépi a korcs szárnyakról / sosem is repült volna fel / sosem is repült volna fel a férge / letépi a csillogó bakelitpáncélokat / magára kötözi őket / térdepelve leszereli // hisz állandóan zsebében / a nikkel browning mellett a kis nikkel gurbli // térdepelve leszereli mind a négy korcsolyát / az isteni CSÓTÁNY-féle pörge korcsolyákat / amilyenekkel désirével firkálták palics / aranykacsás kék páncélját / és felszereli dagadt lábára / felszereli remegő lilakörmű kezére / önfeledten bógnizik / fel-felsiklik az aranyfalakra / csörömpölve zúzva szét a műszerszekrényt / kadétugrásban érkezik egy feszty-nyomatra *(golgota)*".

A korcsolyázás motívuma a *Prózák könyvé*nek korcsolyázó figurájára mutat, akiben Bosch *Szent Antal megkísértése* című képének háttéralakjára, a Pokol hírnökére ismerünk.

A cikluson átível a versénnek és hasonmásának Jézus személyével való azonosítása: Csáth Géza életének lefolyását a kereszthalálra utaló jelek kísérik. Az azonosítás nem Csáth Géza önismeretében, hanem a versén és hasonmása önismeretének közös tartományában folyik. Csáth Géza életről való tudása rekonstruálhatatlan, közölhetetlen és áttekinthetetlen tudás a lényege szerint, mert rajta kívül senki sem ismerhette a formát, amelyben a benyomások megjelentek előtte, és annak az alakját sem, ahogyan reagált a tényekre. Az írásait ennek ellenére körülöleli önpusztítása radikalitásának valamilyen aurája. Ahogyan a versén fogalmaz: „töltőtollával akárcsak az én tűimmel / sokszor meglestem klorofillt von ki / klorofillt fűből-fából / sefűsefából // désiré klorofillal ír / most majd ciánnal szívja teli a tollát / hogy megírja, mi pitizésnek mégsem volt mondható / megírja betyár pusztulásom".

Friedrich Nietzsche *Antikrisztus*[3] című könyvében Jézus lelki típusát rajzolva legfontosabb jegyének a valóság ösztönös gyűlöletét és minden ellenszenvesnek, ellensé-

gesnek, behatároltnak kizárását tartja a kedélyből. Roppant szenvedésre való képesség és könnyen ingerelhetőség jellemzi Jézus lelki alkatát Nietzsche szerint, ami minden ellenállást, ellenszegülni kényszerülést nyomban elviselhetetlennek érez. Jézus magatartásának kulcsa annak a mélységes érzéke, hogy hogyan kell élni ahhoz, hogy „az égben" érezzük magunkat. A „mennyek országa" a szív állapota. A szeretet az egyetlen, a végső élet-lehetőség. Amit állítása szerint Nietzsche Jézusból, a „nagy szimbolistából" egyedül ért, az az, hogy Jézus kizárólag a belső valóságot ismerte el valóságnak és igazságnak, az „élet", az „igazság" vagy a „fény" a belső megnevezése, minden egyéb, a valóság, a természet csak jel, a hasonlítás lehetősége.

Jézus nemet mond az életre. A krisztusi és a némileg más indokú buddhai nemet mondással szemben Nietzsche az életre való igent mondást állítja a dionüszoszi tragikus költő alakjában, aki nem a katarzis tisztító erejében, hanem az élet legsúlyosabb és legkegyetlenebb ellentmondásaira igent mondva kerül túl a félelem és a szánalom érzésén, maga válik a létezés örömévé, amely a megsemmisülés fölött érzett örömet is magába foglalja.

Jézus a Nietzsche-féle leírásban nem áldozat. Amennyiben az életben a belső valóság az egyetlen érvényesség, akkor a kínhalál a belső valóság tapasztalata, ami azt is jelenti, hogy Jézus éppen nem a nem tudás, hanem megfordítva, a tudás értelmében ártatlan.

A hasonmás és a versbeli szubjektum közös életmélységét azonban a vég pontos lefolyásának nem ismerése jellemzi; a közös emberi életet a végtelen, és nem a kezdet, az arkhé szerinti megtestesülés alakítja.

Csáth Géza vállalt életútja közelebb van a dionüszoszi tragikus költő eszméjéhez, mint a nietzschei Jézus-arcképhez. A versbeli szubjektum Csáthról való tudásában azonban a kettejük élettávlatának azonos bizonytalansága a dionüszoszi tragikus költő alakjára rávetíti Krisztus vonásait.

Az arkhé szerinti megtestesülés ellentmondása ezáltal visszavetül erre a költészetre; az *árvacsáth* verseiben a természet könnyűsége mögött mindig ott van a vérszomj és a rothadás.

JEGYZETEK

1. Paul-Laurent Arroun: *Der perverse Diskurs über die Weiblichkeit.* In: Otto Weininger. Werk und Wirkung. Hrsg. von Jacques Le Rider und Norbert Leser, Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1984., 192.
2. Rudolf Kassner: *Der Einzelne und der Kolektivmensch.* Hrsg. von Ernst Zinn und Klaus E. Bohnenkamp, Neske, Pfullingen, 1977.
3. Friedrich Nietzsche: *Der Antichrist.* In: Werke. *Kritische Gesammtausgabe.* Hrsg. v. Giorgio Colli, Mazzino Montinari, 6. Abt. 3. Bd., De Gruyter, Berlin, 1969.

NÉZŐ

KÜRTÖSI KATALIN

Montreáli anziksz

Sokan délszaki tájakra vágyódnak, ősi kultúrák színhelyeit keresnék fel, ha álmaik utazásáról esik szó – számomra a célország Kanada, s ez meglepőnek tűnhet, hiszen ez az észak-amerikai ország pár éve még csupán fennállásának 125. évfordulóját ünnepelte. És egyáltalán, mit lehet csinálni egy olyan helyen, amit Voltaire a *Vademberben* pusztán pár hektárnyi hómezőként emleget? Ahol nincsenek évszázados műemlékek – van viszont végeláthatatlan préri, égbenyúló csúcsok, kopott röghegységek, tavak tízezrei és erdőrengetegek. És van két alapító nemzet, több tucat etnikum – és indián, meg eszkimó törzsek. Két hivatalos nyelv – az utcákon mégis bábeli hangzavar. Felhőkarcolók, posztmodern üvegfalú épületcsodák – és kétszázéves kikötői utca. Modern művészet – és eszkimó szobrocskák bálnacsontból. A hatalmas, változatosságban gazdag és ellentmondásoktól sem mentes ország méretei, kiismerhetetlensége okán vonz. S az országon belüli ország, Québec tartomány talán még inkább. Az utóbbi időkben szeparatista törekvéseiről híres provincia lakosságának csaknem fele Montreálban, a Szent Lőrinc folyó szigetén zsúfolódik össze. Kozmopolita nagyváros, amit a tartományi székhely, Québec városa nem is tart igazán québecinek, hiszen itt is a francia ugyan a hivatalos nyelv, de több százezer angol és olasz ajkú is él a városban – hogy a görögök tízezreiről és a hozzávetőlegesen nyolcezer magyarról ne is beszéljünk.

Az utóbbi időben évente volt szerencsém felkeresni Montreált – a város neve egyesek szerint királyi hegyet jelent, a város központjában emelkedő Mount Royalra utalva – s töltöttem el pár hetet, vagy éppen félévet. Nehéz emiatt elválasztani az idelátogató turista élményeit a huzamosan e városban dolgozó kutatóétól. Sokadszor visszatérve már nem ámulok el újból az olimpiai stadion pókhálószerű tetőszerkezetétől – pedig a világ legmagasabb ferde toronyszerkezetén lévő kilátóból a nap minden szakában feledhetetlen kilátás nyílik a környékre: a méltóságteljesen hömpölygő Szent Lőrinc folyóra, ami kétszáz kilométerrel arrébb már majd tíz kilométer széles, majd megint összeszűkül a Québeci erődítmény alatt; a folyón túli hegyekre, amelyek kedvelt síparadicsomként ismertek, éjszakánként kivilágított lesiklópályákkal. De az óváros kikötői negyedét sosem lehet kihagyni. Megannyi kellemes emlék kötődik hozzá: a Notre Dame székesegyházban felzendülő orgonaszó (milyen furcsa is e jellegzetesen európai hangszer az Újvilág lüktető metropolisában), ami betölti a dúsan faragott, fával borított boltíveket. Lent, a folyóparton télen hatalmas hajók tanyáznak, mögöttük az Habitat építőkockákra emlékeztető kísérleti házai – Szilárd fiam kedvenc szemlélődőhelye. Tímea viszont a Jacques Cartier híd tövében rendezett nyári tűzijáték parádéra emlékezik legszívesebben: hétvégi estéken egy-egy ország félórás programmal próbálta maga mögé utasítani a többi résztvevőt. A Régi Kikötő néven közismert és közkedvelt étterem kínálja május végén – ez köztudottan a homár-fesztivál ideje – a legspeciálisabb

homárfalatokat: tősgyökeres québeci barátom ragaszkodik is hozzá, hogy megkóstoljuk; márpedig ő csak tudja, hisz ősei már a tizenhetedik században áttelepültek Franciaországból a Szent Lőrinc folyó mentén egy kis faluba.

A hosszú téli hónapok után két-három hét alatt letudja a természet mindazt, amit nálunk a tavaszi hónapok jelentenek, s beköszönt a nyárelő. Megpezsdül a város, mindenki kirajzik az utcákra, parkokba – ez a palántázás ideje. A sok bevándorló révén igazi dél-európai hangulat uralkodik a Marché Jean Talon-on; rengeteg virág és paradicsom palánta (az itteni olaszok meg sem tudnának lenni saját termesztésű paradicsomuk nélkül, amiből természetesen télire is eltesznek), de akad hegedűfej, azaz páfránycsíra is: valószínűleg indián eredetű étek, íze a spenót és a spárga keverékére emlékeztet. Házigazdám, Walter Moser, nem pusztán az irodalomelmélet professzora, hanem a konyhaművészeté is – sorra-rendre végigkóstoltatja a sosem hallott nevű zöldségeket és halakat. A vasárnap délelőtti rituálé második része a későre nyúlt reggeli valamelyik kávéház teraszán – itt megadják a módját: a reggeli menü pezsgővel indul, azt követi a fületlen tálkában felszolgált tejes kávé, majd hatalmas breton palacsinta – lehet hússal, vagy gyümölccsel töltött – avagy Benediktin tojás: bundáskenyéren tükörtojás, kaviárral, s befejezésként gyümölcs. Mi tagadás, kissé párizsias a hangulat. Kell is az erőnlét, hiszen délután beindul a tam-tam zene a város fölé magasodó domb lábánál elterülő hatalmas parkban. Ugyanitt téli hétvégeken sielők ezrei hódolnak kedvelt sportjuknak. Nyáron viszont afrikai zenészek vonulnak fel dobjaikkal egy emlékmű talapzatához, s verik a tam-tamot órák hosszat. Közönségük minden korosztályból akad – néhányan táncolnak, mások lábteniszeznek, a fűbe heveredve falatoznak vagy olvasnak. Az egész pár éve kezdődött – a város vezetése nem is tudta, mihez kezdjen a spontán összeverődött többezres tömeggel. Azután gyorsan felállítottak ideiglenes illemhelyeket, a rendőrség figyelemmel kíséri, ne legyen ez drog-árusok terepe – és minden mehet tovább. A helyszínt nem lepik el mindenféle árusok, megmarad a park eredeti rendeltetésénél.

A hétvégi kikapcsolódást a Föld ezen táján is hétköznapok és a munka követi. Esetemben napközben kongresszusok, este színházi előadások. A színháztudomány rejtelmeit taglaló ülésszakokkal nem terhelem az olvasót – legyen elég annyi, hogy a világ legnagyobb szaktekintélyei sereglettek össze 1995 májusában. (Magyarországról egyedül e sorok szerzője követhette a plenáris előadások és szekcióülések eseményeit.) A helyszínként szolgáló egyetemről talán mégsem érdektelen pár szót ejteni: az Université du Québec à Montréal az utóbbi pár évtized alatt nőtte ki magát igazán jelentős intézménnyé, kihelyezett tagozatai más városokban, (pl. Trois Rivières, Chicoutimi) is működnek. (Montréal legnagyobb hagyományokkal rendelkező egyeteme a főként angol nyelvű McGill, de igen jelentős a francia nyelvű Université de Montréal is, és nagy jövő áll a mindkét nyelven oktató Concordia előtt. Emellett jó fél tucat főiskola is működik a városban.) A fő oktatási épületek a belváros szívében találhatók, aulájának utcafrontja egy múlt századi templom: miután tűzvész pusztította el az épületet, megmaradt homlokzatát építették körbe. A több utcára nyíló épület-komplexum föld alatti átjáróival ugyan egy jól kifundált labirintusra emlékeztet, de a télre visszaemlékezve, nem rossz megoldás ez – a központi oktatási épület bármely pontjáról el lehet jutni a könyvtárba és a metróállomásra anélkül, hogy ki kellene lépni a metsző hidegbe. És még egy számomra szimpatikus gyakorlati megoldás: az egyetem egész területén tilos a dohányzás – az európai kongresszisták egy részének nem kis megdöbbenésére.

A kongresszus eseményei mellett természetesen arra is maradt idő, hogy kedves régi barátokkal találkozzam. Linda Leith Írországból került magyar származású férjével Montreálba jó húsz évvel ezelőtt. Angol irodalmat tanít az egyik főiskolán, irodalmi folyóiratot szerkesztett jó egy évtizedig. A *Matrix* a kilencvenes évek elején különszámot szentelt a kortárs, kísérletező magyar művészetnek és irodalomnak. De Linda kétéves budapesti tartózkodásának nem pusztán ez – no meg, hogy mindhárom fia tökéletesen beszél magyarul, sőt jómaga is egészen jól megtanulta nyelvünket – az eredménye, hanem az itt eltöltött évekből merített anyagot első regényéhez. A *Birds of Passage* (Átkelő madarak) a taxisblokáddal indít, s képet ad az átmenet korának pesti életéről. Endre Farkas Linda jó barátja és kollégája – együtt olvastak fel műveikből az angol nyelven alkotó montreáli írók estjén. Endre kísérletező lírája máris igen nagy elismerést vívott ki a negyvenes évei közepén járó költőnek, s mi tagadás, jól esik hallani Szegeden született verseit. Magyarul hétköznapi dolgokról még tud beszélni, de írni csak angolul szokott. Ez a sorsa a legtöbb olyan emigráns írónak, aki gyermekkorában hagyta el szülőföldjét – s ez fordítva is igaz: az Arkánumos, szintén Montreálban élő, Vitéz György és Kemenes Géfin László (ez utóbbi a Concordia Egyetemen az angol irodalom professzora) már felnőtt fejjel került a kanadai nagyvárosba, verseik magyarul születnek, még ha olykor készítenek angol nyelvű változatot is. Endre mellékállásban fociedző: kisfia és barátai csapatát látja el tanácsokkal – emellett nagy jazz-rajongó. Jó helyet választottak annak idején szülei: Montreál már a húszas évek eleje óta jazz-fővárosnak is számít – az amerikai szesztilalom idején ide menekültek a zenészek, s így a város jó hét évtizedes kávéházi jazz-hagyománnyal dicsekedhet. Erre épít az évenként megrendezésre kerülő jazz-fesztivál is: ilyenkor a belváros legforgalmasabb részét lezárják a forgalom elől, s az utcai pódiumokon egymást váltják a már ismert és még kezdő zenekarok. Közönség akad bőven, hiszen nem pusztán a környékről és Torontóból, de az Államokból is szép számmal érkeznek látogatók – a határ alig hetven kilométernyire van. Természetesen a zenészek között is sok az amerikai. Mások viszont hangszerek helyett régi autócsodákat hoznak ide bemutatni – sajátos kontraszt a kisuvickolt T-modell és a június elején itt zajló Forma 1-es futamon résztvevő kocsik áramvonalas vezetése.

Azért nem minden montreáli író kötődik valamilyen formában Magyarországhoz. Pan Bouyoucas Görögországból került ide gyerekfejjel – három nyelven beszél anyanyelvi szinten, két nyelven, franciául és angolul ír. Színdarabjai, dokumentumfilmje az emigráns lét szindrómáit vizsgálják – de tiltakozik az ellen, hogy kizárólag bevándorlónak kezeljék. Montreálban gyerekeskedett, tanult, nősült, majd vált el – otthonosan mozog az avenue Park és a rue Bernard kávéházaiban, tudja, hogy nem főbenjáró bűn egy nyári éjszakán letépni egy orgonát más kertjéből. Marco Micone családja Calabriából vándorolt ki Montreálba az ötvenes években – józserivel azt sem tudták, hogy ebben a kanadai városban nem is angolul beszélnek. De az építőiparban – ahol a legtöbb olasz bevándorló munkához jutott – nem is volt nagy szükség a nyelvtudásra. A gyerekek pedig már angol vagy francia iskolába jártak – jórészt attól függően, fiúról vagy lányról van szó. Marco színdarabjai a nyolcvanas évek közepén mérföldkőnek számítottak: általa jutottak szóhoz a színpadon a csend emberei, a bevándorlók, akiknek első generációja az új haza hivatalos nyelvét alig ismerte. A darabokban szereplő nők rávilágítanak az asszonyok többszörösen hátrányos helyzetére: bevándorlók és ráadásul nők is. Marco maga újabban a szeparatizmus híve – családjában csak a franciát használja, gyerekei így nem is beszélik nagyszüleik nyelvét. Éppen ellentétes állás-

pontot foglal el Antonio D'Alfonso: ő mindhárom nyelvét (olasz, francia, angol) használja aktívan verseiben – olykor egyazon versszakon belül is. Kiadója, a Guernica a többnyelvűség fóruma – a politikai bizonytalanság miatt azonban egy éve (sok más céghez hasonlóan) elhagyta Montreált, és székhelyét a sokkal kiszámíthatóbb Torontóba tette át.

A kanadai tudományos társaságok évenként más-más város egyetemén rendezik kongresszusukat. Nagyon praktikus megoldás ez, hiszen az ország egyik pontjából a másikba még repülővel is több órán át tart az út és négy időzónát kell átlépni – e kongresszusok alkalmával legalább mód nyílik arra, hogy évente egyszer találkozzanak a kollégák és beszámoljanak munkájukról. A több ezer professzor házigazdája 1995. május–júniusban az UQAM rövidítésként jól ismert Université du Québec à Montréal volt. Itt gyűltek tehát egybe a magyarságtudomány művelői is, akik jó tíz éve alkotnak önálló társaságot. A házigazda szerep Hermann Juditnak jutott: évekig dolgozott az Amerika Hangjának, a kanadai rádiónak – újabban Kőrösi-Csoma munkásságát kutatja, többször maga is megjárta a tibeti vidéket, Lhassza környékét. Eljött Vancouverből Krisztinkovich Mária, akinek családja jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati parton, a University of British Columbia tőszomszédságában létrejöjjön egy antropológiai múzeum, csodálatos indián faragásokkal, totemoszlopokat, valamint egy páratlan habán kerámia gyűjteménnyel. Előadásában is a habán motívumok és az anabaptisták magyarországi műhelyei kapcsolatáról beszél. Mária emlékiratai másfél éve jelentek meg angolul – Kenneth McRobbie-nak, a kortárs magyar költészet jeles fordítójának tolmácsolásában – s bízik benne, hogy talán valamelyik magyar kiadó is érdeklődik e gazdag életút meséje iránt. Tarnai Ferenc történész az utolsó életben maradt lakója annak a szerbiai lágernek, ahol Radnóti Miklós élete utolsó szakaszát töltötte: beszámolója úgy tud megindító lenni, hogy nem csap át szentimentalizmusba, vagy önsajnálatba. Bisztray György, a társaság motorja, a University of Toronto Magyar Tanszékének vezetője az utóbbi évek magyar drámatermését elemzi – de nem tudja megállni, hogy ezen a fórumon is ne panaszkodjék az egyre nehezebbé váló körülményekre. Nem pusztán az ott is divatos leépítések, az anyagi ellehetetlenülés bántja, de az is, hogy hazulról nemhogy könyveket, de még újságokat sem kapnak. Teljesen elszigetelődnek ezáltal a hazai eseményektől. (Zárójelben legyen szabad megjegyezni, hogy a kanadai kormány sem tudja már a külföldön – köztük hazánkban és éppen a JATE-n is – folyó kanadai kultúra oktatást olyan jelentős könyvadományokkal és konferenciákra nyújtott támogatással segíteni, mint a korábbi években, de azért biztosít egy keretet könyv- és folyóirat rendelésre.) A Magyarságtudományi Társaság a kisebbek közé számít a kanadai tudományos társaságok között – kétnapos ülésszakukat mégis több, mint húszan kísérték figyelemmel; jó néhányan az Államokból utaztak fel a találkozás kedvéért.

Montreál azonban nemcsak kongresszusi város, hanem fesztiválváros is: 1985 óta kétévente kerül sor a *Festival du Théatre des Amériques* előadásaira. A rendezvény már messze túlnőtte az amerikai kontinens határait, s hívnak meg társulatokat Európából és Ázsiából is. Magyar vendégük még nem volt – pedig két évvel ezelőtt a craiovai Nemzeti Színház már játszotta itt Shakespeare *Titus Andonicusát*, s voltak cseh és orosz előadások is. Ez évben Európát a francia François Tanguy rendezésében bemutatott *Choral* címet viselő, rendkívül kimunkált és komplex előadás képviselte, amely a rendező bevallása szerint Franz Kafka műveire épült, számomra azonban atmoszférája inkább hrabalinak tűnt. Az idei kedvenc egy pekingi kísérletező színház volt: tiltakozásuk és lázadásuk a kínai közelmúlt gyakorlatával szemben azonban meglátásom szerint

inkább politikailag, mint színháztörténetileg fontos állomás. Gyönyörű és gondolatgazdag előadást hozott létre a szerelemről a montreáli illetőségű Paula de Vasconcelos *Pigeons International* nevű többetnikumú társulatával. Szerelmek szövődnek, futnak zátonyra, majd teljesülnek be a Sam Shepard és Joseph Chaikin műveiből építkező, a zenét és mozgást maximálisan kiaknázó darabban. S amit oly jó volt látni: mertek játszani, olykor a színházat mint művészetet és Észak-Amerikát is megmosolyogva. Előadásuk ékes bizonyítéka, hogy Montreál immár nem pusztán a figyelemreméltó külföldi előadások befogadására képes, hanem egy sokszínűségében izgalmas, színvonalában bármely nemzetközi mércét megütő saját színházi kultúra otthona is.

A sokszínűség bizonyítéka az a musical ősbemutató is, amire a fesztivál keretein kívül került sor: Jeanne D'Arc életét a színpadra vinni a francia többségű, de jelentős angol kisebbség által is lakott városban kényes vállalkozás. Az angol nyelvű darabot, amelyhez a zenét a budapesti *Hungária* együttes egykori zenésze, *Sipos Péter* szerezte, a közeljövőben a Broadway-n is bemutatják a szerzők szándéka szerint. S erre a műnek jó esélye van, hiszen a sztori közismert, de musical változata még nem volt, a zene kellemes, melódiái jól énekelhetőek, s mindenben megfelel a musicalekkel szembeni elvárásoknak. A szöveg még csiszolásra szorul és a kiállítás is látványosabb kell legyen egy New York-i bemutatón – de ezek a változtatások könnyen kivitelezhetőek. És akkor talán Sipos Péter is csupa nagybetűvel szedetheti névjegykártyáján a zeneszerző szócskát – a producer és az okleveles repülőoktató mellett.

A fentiek talán érzékeltetik, hogyan keveredik az európaiság a tipikusan északamerikai sajátosságokkal; hogyan teremtődnek hagyományok a semmiből; hogyan fogan meg, majd serdül fel egy művészeti és tudományos közélet. Egy város, amely úgy fogadja be a mást, hogy az másságát megőrizheti; amely nem túláradóan vendégszerető, de nagyra értékeli, ha valaki kész elismerni és megismerni múltját és jelenét, hagyományait és hagyományteremtő tehetségét. Egy nagyváros, ami mégis emberléptékű, s ahová jóleső érzés visszamenni – legyen az a Rosemont munkásnegyede, vagy Outremont elegáns, intellektüelek lakta városrésze. Nagyváros, amely megpróbál a természettel harmóniában élni: megszokott látvány az utcán bandukoló mosómedve, amely a hegyről gond nélkül lesétál a városba. Ugyanezen a hegyen hatalmas, éjszaka kivilágított kereszt magasodik a város felé, jelezve egy európai eredetű civilizáció jelenlétét.

KRITIKA

Már nem sajog

„József Attila legszebb öregkori verseinek" megírása igazi posztmodern ötlet. Még akkor is, ha az ilyen jellegű játékok nem az utóbbi évtizedek irodalmának a találmányai, s még úgy is érdekes poétikai (és befogadási) lehetőségeket rejt magában, hogy a szerzői nevekkel való retorikai játék a hazai irodalomban szinte az egyik legalapvetőbb „műfogássá" vált, Weörestől Kovács András Ferencig. A *Már nem sajog* vállalkozása onnan nyeri el legfőbb sajátosságát, hogy a kötetben szereplő tizenhárom költő „beleír" egy „név" által meghatározott lírai kánonba. Ez az alapképlet egyszerre több olyan kérdést is felvet, amelyek tágabb értelmükben – az irodalmi kommunikációt alapvetően preformáló diskurzusokra reflektálva – igencsak túlmutatnak a kortárs magyar költészet és József Attila viszonyán: a kötet ezzel együtt a versolvasásról is „szól". Olvasójának ugyanis szembesülnie kell egyrészt avval, hogy saját ízlésbeli-líraértési kánonjára (hiszen az bizonyára nem véletlen, hogy „éppen" József Attila lehetséges verseit írják meg a mai költők) a közvetlen esztétikai kommunikációban kell rákérdeznie, másrészt avval is, hogy a szerzői név ugyanolyan retorikai alakzat csupán, mint a különböző trópusok vagy éppen a „lírai én" – s hogy ezeket mindig az olvasó tevékenysége hozza létre (jelen esetben ezt a versek olvasva-újraíró alaphelyzete allegorizálja). Ez a tapasztalat viszont máris egy újabb, még provokatívabb gyanakvást ébreszthet (ezt a kötet versei egyértelműen alátámasztják): a szerzői név trópusa alighanem még a diskurzuselméleti belátások felőli értelmezésén is túlmutatható problematikát hordoz magában. Nem véletlen, hogy a kötet eddigi fogadtatásában újra meg újra a „költői alak" és a „lírai én" közötti viszony került előtérbe. Margócsy István (2000, 1994/7) azt a kérdést boncolgatja, hogy vajon a „figurára" vagy a „versekre" (szövegekre) épül-e erőteljesebben József Attila recepciója, míg Beney Zsuzsa (Holmi, 1994/10) a személyiség „egységét" emeli értelmezése alappillérévé. E tekintetben a *Már nem sajog* versei hűen „másolják" az eddigi recepció stratégiáit, újabb bizonyítékot nyújtva arra nézvést, hogy – a XX. századi irodalomelméletek egyik alapképletét destruálva – a „lírai én" és a „valós" költő különválasztása igencsak ideologikus álláspont, hiszen „külső" referenciát feltételez. József Attila recepciója lehet a legjobb példája annak, hogy az olvasatokban miként olvadnak szétválaszthatatlanul össze a „valós" én és a „versbeli" én körvonalai: csak evvel magyarázható például, hogy miért válik életrajzilag jelentős pillanattá (s így más József Attila-szövegek értelmezését is meghatározóvá) a költő és a dinnyehéj véletlen találkozása a Duna-parton, és miként lopakodott be a versértelmezésekbe a „neurotikus", „skizofrén" stb. szubjektum alakja/alakzata. „Valós" és „versbeli" én e teljes mértékű interpenetrációja különösen reflektáltan kerül az olvasó elé ebben a kötetben, hiszen a szerző alakzatának nem referenciális, hanem figuratív voltát hangsúlyozza a versek – szerzői nevek, előszó és más jelzések útján közvetített – alaphelyzetének szerző-megkettőzése, ami szintén viszonylagos játék, hiszen grammatikai-nyelvi realizációjában ez a kettőződés nem igazolható vissza (legalábbis annyiban nem, hogy az „evokáló" én és a másik, „szórabírt" én nem mindig választhatók külön). Ez az érvelés nem azt jelenti, hogy a „valós" szerző kerülne vissza a „jogaiba", hanem azt,

hogy ennek ugyanúgy az olvasás retorikája ad „arcot", mint a vers énjének: ebben az – interpenetráció révén – önfelszámoló kettős szerkezetben rejlik annak az instanciának a létrejötte, amelyet a líraolvasás műfaji szokásai a középpontba állítanak. És innen magyarázható az is, hogy miért nem szabadul meg József Attiláról szólva szinte senki a különböző sínek, talpfák, vonatok motívumrendszerétől (ez a rendkívül irritáló „vasúti paradigma" sajnálatosan uralja ezt a kötetet is: a húsz vers közül szinte nincs olyan, amelyben ne fordulnának elő ezek a képek).

2000-beli, meglehetősen „politikus" kritikájában Margócsy amellett érvel, hogy a József Attila-recepció olyan kultusszá formálódott, amely valójában már a „figurára" és nem a szövegekre épül. Ez az érvelés részint még akkor is elfogadható, ha feltételezhetően a „figura" is a szöveg „figurája", hiszen az utóbbi fél évszázadban Juhásztól Petrin át Kovács András Ferencig nagyon sok költő számára volt József Attila éppúgy központi „referencia", mint a versolvasást meghatározó irodalomtörténeti-esztétikai tapasztalatnak – egyre inkább csak a szerző alakzatára összpontosítva. Ezt az, akár akadályként is felfogható, recepciós helyzetet Hans Robert Jauss kifejezésével „másodlagos ismerősségként" lehetne leírni, s e tekintetben nem volt sok változás az idők „folyamán": csak az '50-es–'60-as évek szegény, „népfia", mindenki „Attilájából" lett az utóbbi évekre a humanista, „egzisztencialista" oldalait előtérbe helyező mindenki „J. A."-ja. Az viszont kétségbevonható, hogy József Attila költészete már nem képezné a megszólítható poétikai tradíció részét (Petri nevezetes kijelentése szerint ez a költészet folytathatatlan). Érdemes volna egyszer megvizsgálni azt, hogy milyen mértékben „uralkodnak" a mai költészetre vonatkozó elvárási horizontokban a – főként persze kései – József Attila-versek interpretációs sémái, hiszen valószínűleg a mai versolvasás szerzői én-alakzatai is nagymértékben József Attila önmegszólító verstípusának esztétikai tapasztalatára vezethetők vissza, és azt is meg lehetne figyelni, hogy pl. a legkülönbözőbb kortárs szövegek olvasataiban az intertextuális kapcsolódások gyakoriságát is hatalmas fölénnyel József Attila „vezeti", ami nem biztos, hogy csak a szövegalkotói szándékokon múlik, hanem (valószínűleg) az intertextuális olvasás preformált „figyelmén" is! Valószínűleg (és ezt mutatja a *Már nem sajog* is) a mai magyar költők számára sem a József Attila-i „hang" (melynek jellemzése meghaladná e recenzió kereteit) elsajátítása jelenti a legidegenebb feladatot.

A kötetben persze több változata is felbukkan a szerzői én-kettőzéssel végrehajtott József Attila-evokációnak. Az egyik jellegzetes megoldásban a pretextusok olyasfajta (cento-szerű) „újrarendezése" figyelhető meg, amelynek során a „valódi" József Attila-szövegek és az új szövegek közötti viszony nemcsak az „életmű" folytonosságát jelzi, hanem – azáltal, hogy az új szöveg reflektál a pretextusok lehetséges értelmeire – elválasztottságát, törését is: így egyszerre lesz a versben beszélő hang József Attiláé, illetve egy József Attila-"szerepet" felöltő versalanyé. A kötet egyik legszebb darabja, Kántor Péter *Ki beszél?* c. verse illusztrálhatja ezt a reflexiós eljárást: „Vasútnál lakom, mint mikor / fiatalon, és el-elnéztem, / az volt nekem a férfikor: / fényes ablakok a sötétben.", majd „Akárki is, aki beszél, / megosztozik velem e jusson, / [...] / s összekeveri, ami volt, van, / s mindene fáj, amije él, / s végre akármi végre jusson / akárki is, aki beszél." Több vers viszont azt a megoldást választja, hogy „továbbélteti" (s így mintegy „továbbíratja") a költőt, különböző életrajzi fikciókat felállítva. Bodor Béla *Alkalmi vers a Világkiállítás elé* c. szövege pl. „balesetté" alakítja az öngyilkosságot, és „kosáremberként" inszcenírozza a költőt, amivel a szokatlan, új motívum-összefüggések lehetőségét használja ki kitűnően. Nádasdy Ádám verse *(Ars analytica)* analitikussá

teszi a korábban a „páciens"-szerepe által a versértelmezésekbe irányított költőalakot. Ferencz Győző versei és Parti Nagy Lajos cím nélküli „notesz-töredékei" az életút továbbírása mellett az „eredeti" kései versek poétikáján-beszédmódján is változtatnak, az önreflexivitás más típusú változatainak, illetve a töredékes, formai kitöltetlenségre épülő technikák alkalmazásával. Rakovszky Zsuzsa három versében az én integritásának tipikusan későmodern (és József Attilánál is meghatározó) problematikája épül bele a megváltoztatott, megkettőzött szerzői szubjektumalakzatba, amivel helyenként olyan nem egyértelmű referencializálhatóságú szövegeket alakít ki, amelyekben kiválóan tettenérhető a korábban említett interpenetráció allegóriája (a „további" életrajz fiktív helyzeteire és az ismert lírai énre egyaránt – de eltérő értelemben – érthető a szöveg): „Mióta elhagytam magam, / se gond, se baj már nincs velem." *(Éjszaka)*, „Én elfogyok, s megint egy lesz a kettő" *(A Kettő és az Egy)*. Olyan versek is találhatók a kötetben, amelyek nem használják ki ilyen mértékben a szerző-megkettőzésből fakadó retorikai lehetőségeket (Takács Zsuzsa vagy Somlyó György versei) – ezek talán kevésbé képesek belépni a vállalkozás alapötlete által nyitott játéktérbe.

Meglepő, hogy az önmegszólító verstípus kínálta további lehetőségekkel nem nagyon élnek a szerzők, noha ez fontos eleme egyrészt az uralkodó József Attila-kánonnak, másrészt alkalmat adhat a beszédpozíciók további szét- vagy összejátszására (Orbán Ottó versében található erre példa). A jellegzetes József Attila-i poétikai eljárások közül kiemelhető a – sokszor a verszárlatot alkotó – paradox retorika iránti rokonszenv („azt nem temeti el, ki eltemet", „és nem jön, aki jönne értem" stb.), de különösebben nem állapítható meg a mitizált József Attila-kép „felélesztése", újraformálása, alakítása. A versek nagy többségében szintén a „vasúti paradigma" uralkodik, vagy a költőt a „halálba küldő" pszichológusokra vonatkozó burkolt ítéletek jelzései – tehát a már túlságosan is ismert sztereotípiák. (Zelki János bevezető szövege ezeket tömörítve közvetíti: „Itt van ez az ember, József Attila, élt harminckét évet, csavargatták arra, aztán meg erre, meg is bolondították csöppet, majd gyógyítani kezdték alaposan – mi fájt neki jobban? A felét élte le az életének, mondjuk, aztán összepakolt, fogta a bőröndjét és kiment a vonatjához.") A kötet tehát, egy feltételezett „valódi" József Attilaként való olvasás lehetőségével, remek lehetőséget nyújt arra, hogy a József Attila-recepció mára már eléggé automatizálódott reflexeit megakasztva egy „polifonizált" József Attila elképzelésével új nézőpontot irányítson a XX. századi magyar költészet talán legjelentősebb hatású életművére, ám nem (vagy csak kevés esetben) tud megszabadulni ezektől az automatizmusoktól. Ez egyben a kanonizáció, a továbbhagyományozódó interpretációk erejét is bizonyíthatja, hiszen a kötet szerzői, Ferencz Győzőtől Parti Nagyig korántsem sorolhatók be egyazon poétikai vagy ízlésbeli kategóriák alá. A kísérlet így némileg önmagát felszámolónak látszik, bár ez nem jelenti a kötetben szereplő költők teljesítményének a minősítését (ezzel együtt azért lehetne hiányolni egy-két nevet, pl. Kovács András Ferencét, akikkel talán változatosabb lenne az összkép – a „kívülálló" olvasó számára nem eldönthető, hogy nem volt-e több vállalkozó, vagy nem volt több felkérés, mindenesetre a terjedelemből még futotta volna!). Csak azt, hogy a József Attila-alakzatra összpontosító olvasási stratégia számára e gyűjtemény kicsit csalódást okozhat. Sokkal jobban működtethető viszont a „lehetséges irodalom" aspektusa az olvasásban (erre késztethetnek a *Lehetséges változatok* vagy az *Utólagos kiegészítések* címek), hiszen az „újraelrendezések", a „cento"-jellegű, variációsszövegkezelés attitűdjei a legtöbb esetben igen változatos intertextuális technikával párosulnak (amelyekben nemcsak a József Attila-idézeteknek juthat funkció, hanem másoknak is, sőt egyes

József Attila-motívumok idézése olykor a „továbbító", „közvetítő" szövegekre, metaforákra stb. is utalhat, például több helyütt Pilinszkyt is be lehetne vonni a szöveghátteret kialakító esztétikai tapasztalat jellemzésébe).

Végül igencsak termékeny lehetőségeket implikálhat e kötetnek az önreflexiót középpontba állító, az „önmagáról" vagy „az" irodalomról szóló szövegként való olvasata. A kötetben előhívott és reflektált diszkurzív praxisok alapján „kiolvasható" belőle bizonyos irodalmi folyamatok allegorikus értelmezése. Az írás „allegóriájaként" a „valós" és a „fiktív" én közötti feszültség (és a beszédhelyzet különböző értelmezési játékai) révén „elmondhatja" azt, hogy a lírai én megalkotása (azaz a szöveg „életre keltése", a Paul de Man-féle „prozopopeia" értelmében maszkkészítésként felfogva) nem „fedi le" sem a „valós" ént, sem pedig a szövegek teljes felületét, illetve azt is, hogy ezek a képletek nem válnak külön, hanem egy komplex (?) interpenetrációs alakzattá szerveződnek. Az olvasás „allegóriájaként" arra vetíthet fényt, hogy az értelmezés, a szöveg konkretizációja során, úgy látszik, az „életrekeltés" igénye (amely az egész könyv – több értelemben is érvényes – fő intenciója) szintén csak a „maszkkészítés" útján gondolható el. Ha viszont ez így van (tehát hogy a szövegbe építeni kell egy „arcot" ahhoz, hogy „megéledjen", s így: „megszólaljon"), akkor megerősödhet az a „gyanú" (amely – teljesen más kontextusban ugyan, de – Beney Zsuzsa értékelésében is jelen van), hogy nem csupán a modern kánon „posztmodernizálásáról" van szó, hanem legalább ugyanilyen mértékben a posztmodern ötlet modernné „szelídítéséről" is. *(Szerkesztette: Zelki János. Balassi–Cserépfalvi. 1994.)*

Kulcsár-Szabó Zoltán

Bolyongások az Átváltozások kertjében

SÁNDOR IVÁN ÚJ REGÉNYE

Regény.

Jó szó. Hallatán téli esték kandallómelege jut eszembe. Ígéret. A teljesség élménye. Hősök, kalandok; azok, akik én nem lehetek, amik az enyéimek nem lehetnek. Merő nosztalgia és vágy. És ahogy praktikázik; vegyél meg, falj föl, tégy a magadévá. A regény mint nő. El lehet bújni vele egy sarokszobába, hónapokra is, csak az enyém, csak velem beszélget. És bele lehet bolondulni, szép szavakat suttogunk, és el lehet dobni, porig alázzuk. Lényege a megérintés; ha az érintés megtörtént, tőle többet szabadulni nincs már mód.

Vannak eszközei, hogyan hálózza be az olvasót. Először is van egy ilyen hagyományos nosztalgia ugye a regény iránt. Harsan a kiáltás, regény a láthatáron, mint égi mannára veti magát az olvasó. A szünetben hosszas sírás-rívás, hát hol az a nagy magyar regény? De azért mindenki a vackába visz az áldásból valamit. Az ítészek, a széplelkűek (a konc feldarabolása után) kijelölik úgyis, és helyettünk is, melyik utca, melyik ház. Hogy szubjektív választásunk, szabad vásárlásunk (ez van, ebből vehetsz) eleve sikeres legyen, a könyvek fedőlapján ott a piaci minta (jó névnek is kell a cégér):

rikkancs-mondatok, és mellettük nevek, varázshatalommal rendelkezők. Akik biztosítanak bennünket, hogy nem, kérem, nem tévedés, valóban regény született, fontos mérföldkő, magamat adom a keresztapasághoz. Én a tied, te az enyém. Népünnepély. A keresztapát persze nem lehet megbosszulni. Így aztán, mint akinek odaégett, kapja el kezét a fátylát hullajtó könyvtől a megtévesztett olvasó. Kései felismerés, az érintés megtörtént.

A jó regény viszont, mely bár nem ismerhető fel csak úgy, első látásra, felér a teljes vigasszal. Véletlenre van szükség ahhoz, hogy eljusson a kétkedő olvasóhoz, véletlenre, mely képes áthatolni a piaci törvények, a tán nem szándékos, inkább divatos, „mondjuk rá: regény"-gesztusok hálóján. Ilyen, bevallhatóan szerkesztői sugalmazás is lehet véletlen, különösen, ha e véletlen aztán képes a korábbi kételyeket vigasszá varázsolni; van regény, izgalmas regény, olvasható és átgondolandó. A végső elszomorodás határán, Sándor Iván regényének első érintése, rögtön, vigaszként ígért reményteljes bolyongást.

(Ki mondhatná meg, milyennek látja a másik az életet? Képzelhető-e nagyobb csoda, mint hogyha egy pillanatra egymás szemével nézhetnénk a világot? Egy óra alatt a világnak valamennyi korszakát megélnők; mi több a korok minden világait... nem tudok elképzelni olyan olvasmányt, amely olyan tanulságos és megdöbbentő volna, mint ez a tapasztalat. Henry David Thoreau. *A gazdaságról.)*

Előjáték. A nagy vehemenciával beindított szövegismerkedés már a kezdet kezdetén lelassul. Furcsa érzés, majdnem mintha anti-utópia tárulna fel a mondatokból, pedig nem, az allegória, hogy ez egy/a Helységben játszódik, és egy/a Polgármester tudatán (monológján) keresztül bomlik ki, éppenhogy a névvesztés folytán lesz dermesztően aktualizálható. *Alászállás-Átkelés-Feljutás.* (Még) nem igazán tudom, mit olvasok, vagy hogy miről olvasok. Először is rendkívüli energiával hullámzanak itt a mondatok. Parttalan az egész, pedig nagyon is ismerős, de idő és türelem kell, hogy megbizonyosodjunk a bizonytalanról, mi is van itt. Emblematikusan fertőzött olvasói technikával gyorsan rávághatnánk: alvilági utazás (sötétségben, esőben, kietlen tájakon, Charon ladikján), dantei kirándulás (három szinten, a fény kibontásával, az önkeresés és -vallomás igényével), belső utazás (a lélek mélytartományaiban, ahol összeérnek a külön-külön, más időben és más helyen, mások által megélt események; ahol találkozunk, legfeljebb az egymás és önmagam iránti figyelem hiányában a felismerés aktusa nélkül, hadd gyűljön ezáltal is az apokalipszis). Aprólékos, gazdag leírások, hihetetlen mozdulat-párbeszédek, a nyelvi inkompetencia finom szövésű kompenzációja, konzekvens és tévedhetetlen világ-lélek-látás. Mégis: mi történik itt? Aztán: *Kerengő-Keresztjáró-Apszis.* Egészen más. Más nyelven íródott. Világos, érthető, kitalálható. És most a motivikus láz rögvest felszökken: az átjárhatóság nyomai, a felismerés és a tudatosítás különböző formái, itt és ott, oda és vissza. Ez volna a felszín? Egyéni sorstörténetek, különböző időkből, különböző helyszíneken, melyek általános érvényüket az apokaliptikus mélytartományokban nyerik el: „Csak azt ne hidd (gondolta), hogy mindazok, akikkel alászállásod spiráljaiban találkoztál, vagy akikkel együtt küszködtél, hogy feljuss a tutajra, nem teszik meg azóta is a maguk útját, hogy nincsenek itt az ő nyomaik is a megkövesedett lábnyomokban, és az, amit bejársz, független attól, amit ők bejártak." A könyv fülszövege szerinti „kereszttörténetek" hátterében a történelem éppen érvényben lévő őrült mechanizmusa dúl (balkáni háború, zsidódeportálás, kitelepítések-bebörtönzések), melyben az egyén abszolút kiszolgáltatott és értetlenül szemlélődő

figurává lesz. Névadás nélkül, tudatszólamokon át (ahogyan az egyes figurák érzékelik és észlelik a világot, vagy ahogyan nem értik). Az egyéni megismerés ellehetetlenülését, a megértéshorizontok kioltódását, a kommunikáció csődbe jutását, az örökös hiábavalóság és félelem kiélezését szolgáló háromszög-történetsor egy pontba érkezve épül rá a közben? akkor? ott? mindig? önpályáját járó Polgármester mitikus-archaikus háromszög-történetsorára (alászállás, átkelés, feljutás és újra elölről). Az egyéni sorsvonulatok geometriai pontossággal, mintegy a térábrázolást síkba áthelyezve hatszöggé válnak, látszólagos középpontjukból, egy kihallgatás szituációjából, a Polgármester irányította kaleidoszkópjátékból vetülnek szét az Idő és a Tér egyszeri, egyéni történeteivé és állnak ugyanakkor össze egy sajátosan megkomponált Tér/Idő-történetté, ahol a körkörösség, az ismétlődés, az egymásba csúszás és -épülés az elsődleges világmeghatározó. Mivel a Polgármester alkalmatlannak bizonyul arra, hogy tudását, már az átadott tapasztalatokkal nyertet alkalmazni tudja, a regénylapok síkjára nyomtatott *Utójáték* térbeli idommá válva belecsúszik az Előjátékba, a körkörösség így nem csak az örök útonlét (ki vagyok, ha vagyok), a keresés (kérdésre választ), a Történelem, (mely meghatároz, bár nem akarom), a Sors (osztályrész: benne vagy, mert benned van) attribútuma lesz, hanem a regény, a sándoriváni regény-templom egyszerre konstruktív és destruktív poétikájának alapja is.

(Az egzakt megnevezés képessége az ember számára a bűnbeeséssel elveszett; ami megmaradt, az a jelképes elnevezés; de az őskorral a jelképek is elvesztek, s a történeti ember csak majdnem néma és vak fogalmakkal él. Hamvas Béla. *Scientia Sacra.)*

Az *Előjáték* figurája ugyanarra a kérdésre keres választ, mint az olvasó: mi történik itt? Ha van egyáltalán kezdete a regénynek (mert azt már tudjuk, hogy az első, nem nagybetűvel induló mondategység tekinthető a regény utolsó mondatának variációjaként is – da capo al fine, és újra és újra a körkörösség determinusaként), akkor az a „nagy" szövegtestet megelőző, zárójeles Vörösmarty-idézettel kezdődik (mintegy kibillentve az örök körforgást egy pillanatnyi auktoriális szöveg- és jelentésbefűzés erejéig). A „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég..."-mottó, az emlegetett utolsó mondathoz hasonlóan, beleolvasható a regény szövegébe: „ám semmi nem volt látható a mindent elborító sötétségben." Szerzőnk talán utalni kíván a regénybeli Polgármester hieroglifaszerű történetfeljegyzésére, amikor is még nem történt meg az, *ami*. (Így tautologikusan, hiszen a regényvilágban sem lehet a még meg nem történtet a már megtörténtre érvényes, egykori szóval megnevezni.) A Vörösmarty- és a Sándor Iván-idézet oppozíciója két különböző (mégis azonos) világállapotot jelöl ki, mely önmagában hordozza a változás, az átváltozás lehetőségét. Mert már a Vörösmarty-sor leírásának ideje sem feleltethető meg a sor időbeli jelentésével: az írás aktusa (időben) másra vonatkozik, különösen, ha az idézet egységesebb szövegkörnyezetét veszem figyelembe. A regényvilág mozgatóereje így a kezdet kezdetén exponálódik, az idő-szekvenciák egy pontba, köztes zónába sűrűsödnek, ahol minden egyszerre megtörténhet. „(még) csend volt", olvasható az *Előjáték* elején, „Már csend volt", olvasható az *Előjáték* végén, „Most csend van..." olvasható az *Előszó*ban.

A megismerői és nyelvi elbizonytalanítás, mely ugyancsak alapját képezi az *Átváltozások kertjé*nek, már az első bekezdésben teljes apparátussal jelentkezik. Láttuk (utólag), hogy látszólagos kezdetről beszélhetünk, és hogy a tautológiák nem visznek közelebb a megismeréshez: „(Még) csend volt (nem úgy, mint kis idővel később, amikor bekövetkezett az, ami bekövetkezett)..." És később: „amikor megtörtént az, ami

megtörtént", valamint „úgyis megtörténik ami megtörténik". Kérdeznek a figurák, kérdez az olvasó, és kérdez a regényen át a szerző: mi van itt? Mert azt már látni, hogyan vannak a dolgok. Talán: morajlás. De megint csak megállapíthatatlan, hogy milyen természetű morajlásról van szó, maga a szöveg teszi fel az idevonatkozó kérdéseket (ha repülő, akkor honnan, hová, miért). Azt sem tudjuk, hol bolyongunk. Akárhol lehetünk. Mindenesetre: egy/a Helységben. Ezek után következik a végső eltévedés: „egyáltalán, hallja-e valóban a morajlást, vagy csak emléke ez a hang egy régen hallott hasonló hangnak... vagy csak egy, a jövőben bekövetkező fényvillanás utáni csattanás képzete, belső hang csupán..." Megkérdőjeleződik az érzékelési-észlelési processzusok objektív volta, az emlékezés mechanizmusának megbízhatósága, a benső világterek, ha épségben vannak még, abszolút módon elzáródnak a külvilágtól, és mivel mindez nyelvi formában jelentkezik, a szöveg is elveszíti szövegbeli lényegét.

A textúra dimenziói... a textúra mint folytonosságtudat és sorssűrűsödés.

A Polgármester figurájának egyes szám harmadik személye egyszer csak dialógusforma nélkül szólal meg a folytonos szövegtestben, első személyként. Zárójelben utal a narrátori nézőpont a figura mentális cselekedetére (gondolta), (ami azért is fontos, mert a regény csupa „gondolta", „elképzelte", „emlékezett", vagyis tudati szinten történik minden), hogy még ugyanazon mondaton belül, de már egy másik perspektíva szerint folytatódjon a harmadik személyű elbeszélés. E technika vezet a figura, később a többi regény-figura tudatának elbizonytalanításához (álmodom, vagy engem álmodik valaki – látta magát, stb). A leépülés, a kudarc, tematikájában teljes. Ami viszont bravúros teljesítmény, az az, hogy e nyelvi relativizmus a maga tökéletes megkomponáltságában hibátlanul működik, a szöveg állandó mozgással íródik (és záródik hermetikusan) önmagára, úgyhogy a regény végén (már ha van a regénynek vége), nem fog választ kapni a kérdésére sem a Polgármester, sem az olvasó: „...az, ami megismerhetetlen és áttekinthetetlen volt, az meg nem ismerhető és talányos maradt."

(...az egyes ember az egész emberi nem útját megismétli... nemcsak élettani alakban... a rejtélyes metamorfózis belső folyamat. Hamvas Béla. *Scientia Sacra.)*

Hogy mi történik az ugyancsak a könyv fülszövegében elnevezett „hosszanti fejezetekben", azt illogikus módon néven nevezi (jobb szó híján) az „alászálló" figurája. Nem esik pánikba, tud róla, hogy mi történik. Azonnal tájékozódni kezd, hol van, mikor van, mi az, ami van, s bár csak találgat, de ráérez bizonyos dolgokra. Vagyis sejti, hogy hogyan is van az, ami itt van. Mintha ismerős lenne a szituáció, csak elő kellene keríteni valahonnan a mélyből, még mélyebbről annál, ahol most vagyunk. Az idő képei, a tér változatai. A lassú, olykor monoton, aprólékos ráírás, az érzékelés és a meghatározás körülményes nyelvi köntöse viszi tovább a kerettörténet problémáit, csakhogy most a „kintről" a „belülre" kerüléssel. Sötétben tapogatózik az „alászálló", de a rendszeres, lassú önmagára-ismerés engedi a derengést: „...hogy együtt érezte a teste részeit a zuhanással, már látott is valamit."

Betöltődik egy hiány, talán a legszorosabb kapcsolaté, az „útitárs" felismerésével: „egy három-négy éves gyerek lehet". A teljességérzés, összetalálkozás „kagylószerű" ábrázolása a szétszakadt, darabjaira hasadt egységet kívánja reprodukálni, melynek során később kérdésessé válik a két „alászálló" egymástól való elkülönítésének lehetősége is (én vagyok ő, vagy ő az én, egy másik időből, vagy egy álomból, de a kerettörténet gyermek-felnőtt párosa is járhatja ezt az utat, nemcsak a Polgármester figurája a maga hiányérzetével).

Az „alászállás" önmagát bontja tovább részleteire, tájaira, emlékeire, belesűrítve a „felszínen" járók történeteit, megragadja az általános (igen pesszimista) jellegét eme életutaknak, úton van a másik felé, a másik megtapasztalhatóságának elvi útján, de már a megismerés és tapasztalás gyakorlati megvalósulhatatlanságának tudatában. („Talán nem is pillantotta meg az útonlévő fiút és férfit, csak álmodott egy lehetőséget. Magányán nem változtathat...")

„...mást jelentenek a szavak, mint amit ki akarnak fejezni." Kín van velük – egymás közt. „Jelölnek, de nem jelentenek, és a jelölés legfeljebb kód, s nem megértést, megfejtést kíván, amire csak a másik élményének a birtokában van remény." Vagyis megérezni a gyermeket, az asszonyt, az öregembert, aki (!) mindig velem/bennem/általam van, megélni az élményeket és felfedni a sajátot, „elindulni a másik felé", hogy elérjük magunkat, de nem a szavak útján, hanem a (bele)érzés mélyalagútjain át. Ez az egy út az, ami közös.

„A sötét spirálokban lefelé mozgó külön univerzumokban mintha hozzájuk hasonlóan tétovázó, útjukat megszakító, továbbigyekvő emberek lettek volna láthatóak."

Találkozások. A megértés előfeltételezett, de nem szükségszerű. Le is záródik a lét (a teljes, a közös, a Hamvasé), és lesz életté (magányossá, egyedivé). A létnek már csak a „mélyben" vannak nyomai: egymásra íródó nyomok.

Az egyik ráírás rétegei elhalványítják a másik ráírást, miközben a ceruzasorok opálzani kezdenek, ledobják magukról az emlékezés és értelmezés rétegeit, élőbbek, mint valaha.

„...a magad sorsába alámerülni is azért tudsz, mert támaszt nyersz hozzá a figyelemben, így találsz rá arra, aki vagy, az átváltozások kertjének lakójaként részes tudsz lenni abban, ami másként megközelíthetetlen, miközben abban is részes vagy, ami a másikkal történik; a magad útvonalán haladsz... mintha függetlenek lennétek egymástól, holott az egymásrautaltság teremti meg a végighaladás lehetőségét... a másik függetlenségében valósítod meg magad, egymássá változtok... a szavak közös elvesztéséig."

(*Ez a néma beszédesség a korra vall.* Sándor Iván.)

A „kereszttörténetek" figurái látens módon részesei annak a mélytartománynak, ahol „közössé" lesznek az élmények és események, legfeljebb felismerhetetlenek és így interpretálatlanok maradnak, melynek következménye az elhallgatás. *A Kerengő* történetének figurája a Dubrovnik–Wertheim–Köln–Prága–Lőcse útvonalon a Történelem és önmaga elől menekülve fogalmazza meg a térség általános „otthontalanság"-érzését (lásd e tekintetben az osztrák irodalom hazátlanságát). Igen közeli, és máris Történelemmé lett események (Dubrovnik szétrombolása) zökkentik ki e fiatalasszonyt megszokott életéből, s ébresztik rá annak látszatára. „Utazott, botorkált, menekült, hiába találkozott ismerősökkel, ismeretlenekkel, csak annak a felismerésére volt alkalmas, hogy – lám – azok is *ugyanúgy* menekülnek, utaznak, botorkálnak, mintha mindannyian *ugyanabban* az alászállásban... nem tudva, hogy merre, de kényszerűen mégis haladva..."

A Kereszthajó története a magyarországi zsidódeportálásokat emeli örök jelenvaló absztraktummá, a pusztulás-pusztítás átláthatatlan-képtelen ismétlődéseként. Ahogy előzőleg a fiatalasszony indul önmaga kételyeivel hosszú útjára, itt egy öregember járja végig örökérvényűvé lett mániájával a Történelem poklainak színhelyeit, rokonait kutatva. „... elolvasta nemcsak a rombadőlt zsinagógák előtt, de a Rákoskeresztúri temető emlékfalára, az országutak menti tömegsírok fölötti kőtáblákra, a lágerek márványlapjaira felírt névsorokat; péntek esténként különböző templomok padjaiban hallgatta,

hogy kikért mondanak kaddist, olvasott jelentéseket, memoárokat, járt Auschwitzban, Gunskirchenben, Rawensbrückben, járt bírósági tárgyalótermekben, ott volt a Notre Dame mögötti Szajna-parti emlékhelyen..."

Az őszi fény hátterébe (és mellékesen a háború utáni Magyarország politikai csapdahelyzeteivel kiegészítve) felfestett harmadik, szerelmi történet *(Apszis)* figurája fogalmazza meg – narrátori szinten – a túlélés egyetlen, a regényben elhangzó, lehetséges receptjét e körkörös káoszból: „...amit megismert, őriz, ahhoz ragaszkodnia kell, nem engedheti veszni hagyni, bármilyen rétegeket húz a sorsára az idő, bármilyen leépülés is veszi kezdetét."

Ennyi a derengés e sötét tónusokkal teli regényben.

Erről kellene a továbbiakban *beszélni.*

És persze arról, hogy hogyan *lehet egy szöveget befejezetlenül nyitva hagyni (miközben persze továbbírhatatlanul lezárt)?*

Bombitz Attila

Redundanciák retorikája

DARVASI LÁSZLÓ: A BORGOGNONI-FÉLE SZOMORÚSÁG

Némileg meglepő az a tény, hogy az epika szemléletformáinak (és értelmezhetőségüknek) horizontváltása a magyar kritikai nyilvánosságban nem vonta maga után az olvasási stratégiák módosulását, legalábbis abban a mértékben nem, ahogy az elvárható lett volna. Pedig minden bizonnyal egy korszerű befogadói kultúrának ez (is) jellemezné az alapjait. Ám ha a 90-es években még mindig értékítéletek elsődleges hivatkozása lehet az „egész" iránti nosztalgia, akkor számolnunk kell azzal a sajnálatos fejleménnyel, hogy egy (világ és magyar irodalmi viszonylatokban is) *történetileg* már megkérdőjelezett logika mondhat (látszólag) döntő érveket egy nála későbbi s így válaszképesebb (egyben összetettebb) szempontrendszer ellen.

A Darvasi-próza fogadtatásában igen tanulságosan fogalmazódott meg ez a dilemma. Éppen ezért egyetérthetünk Bónus Tiborral, aki szerint „»a történethez való visszatérés« vagy »a történet rehabilitálása« kifejezések nem igazán alkalmasak e jelenség eredményes megközelítésére. Magam inkább úgy látom, hogy a történet elbeszélésének *módját* és a történethez való elbeszélői *viszonyt* illetően Darvasinál már nem az artikulálhatóságra, hanem egy történet elmondásának (poétikai s világképi) konzekvenciáira esik a hangsúly." (*Alföld*, 1994/6. 50–51.).

Ezért a receptív tényezők felnyitása nem a műhöz való (feltétlen) visszatérés hogyanjának vizsgálatát jelentheti, hanem ez esetben sokkal inkább azoknak a konstruktív mozzanatoknak az archeológiáját, melyek az elemzések során lehetővé teszik a mű megalkotását (a történeti olvasás poeszisz-jellegének értelmében). Az itt következő Darvasi-interpretáció tehát megpróbál úgy szembesülni *A Borgognoni-féle szomorúság* szövegeivel, hogy az esztétikai kommunikáció előfeltételeinek játékát (pl. az egyes alkotások poétikai potenciáljai, nyelviség, a befogadói horizont kondicionáltsága stb.) ne időn kívüli tevékenységek szimpla együttállásaként jelenítse meg.

Ennek érdekében a kötetben szereplő írások megalkotottságát és jelszerűségét tekintem az elemzés során irányadónak; pontosabban: azokat a konstruktumokat, melyeket az elbeszélői modalitás és az aktualizált fikcionalitás interakciója hoz létre.

A könyv két főrészre tagolódik – a *Magyar novellák* címmegjelölés egyrészt denotatív értelmezést provokál, másrészt általánosító utalást alkalmaz (nemzeti tematika) a szövegek közötti műfaji azonosság sajátszerűségeinek reflektálására; míg a *Történetek Olvasókönyve* népszerűsítő műfajt jelöl (a decentrált struktúrájú lexikonregények instrukcióihoz hasonlóan), mely heterogén szerkezetet előlegez. A részletek érthetőségét biztosító automatizmus azonban az olvasás során megkérdőjeleződik és megtörik. Vegyük ezt szemügyre közelebbről.

A magyarként aposztrofált novellák legtöbbjében feltűnő a cím és az elbeszélt „történet" divergenciája. Vagy másképpen fogalmazva: az előadott eseménysor újraértelmez, rekontextualizál egy addig rögzítettként elgondolt jelviszonyt, ugyanis feloldja a megnevezés és a róla való beszéd (a jelentő és a jelentett) koherenciáját – ezzel idézőjelbe teszi a cím integratív funkcióját s egyúttal legitimálja a készen kapott narratíváktól való elhajlásokat, elkülönböződéseket, brizúrákat. Emellett a sűrűn alkalmazott szabad függőbeszéd (melynek világirodalmi rangú applikálói közül emeljük itt ki José Saramagot, akinek regényei már-már abszolutizálják eme eljárást: pl. *A kolostor regénye*, *Ricardo Reis halálának éve*) egyszerre engedi szóhoz jutni a narrátort (aki kívül áll az elbeszéltek világán) és a fiktív univerzumban benne-álló „idézett" szubjektumok nyelvjátékait.

Példaként a *Koller, a férj* című novellára utalhatunk, amelyben az agglegény tanár és az aggszűz kapcsolata a házasság narratívájához igazodik, csakhogy az elbeszélés (első közelítésre) a jelzett alapviszony hiányát képezi le. Ilymódon a narratívához kötött fogalmak (szavak) jelentésességét kiszolgáltatja a nyelvhasználat közegének, vagyis diszkurzusfüggő jelenségként fogalmazza újra. Ha tehát abból indulunk ki, hogy az esztétikai üzenet a dolgok rendjének képleteit szubverzív potenciálokként konstruálja meg, akkor a poéticitásban (többek között) a disszeminatív tényezők dominanciájára figyelhetünk föl (pl. a férj metafora polivalenciája a szereplők értéshorizontjában). S itt kell kitérnünk az implicit olvasói szólam funkciójára (hiszen az nem a jelentésadás esetlegességeit implikálja, vö. Szilasi László és Károlyi Csaba idevonatkozó nézeteivel: *Nappali ház*, 1995/2.). Wolfgang Iser szerint e „nem reális egzisztencia" a szövegstruktúra részét képezi – lehetővé tesz bizonyos olvasatokat, de ellen is áll a befogadó szabad jelfejtésének, aki ezáltal elkerülheti az abszolút igazság birtokolhatóságának és a teljes viszonylagosság önkényének zsákutcáit (vö. *Der Akt des Lesens*. Wilhelm Fink Verlag München, 1994. 60–61.). A *Koller, a férj* című alkotás által konstruált olvasónak éppen az lesz az egyik ismérve, hogy egyszerre kell koncentrálnia az elbeszélés hogyanjára (pl. a stílustöréseken keresztül megmutatkozó metaforikus szintekre) és az elbeszélt „történet" világának nézőpontrendszerére (Viola néni társkeresésére, Koller szerepvállalására és nem utolsó sorban Kenyeres közléseire). Ezen nyelvjátékok összességében nyer többszörös értelmet a férj metaforája: Viola néni emlékezete idealizálja, Koller számára alávetettséget jelent, Kenyeres rögzített (a szeretethez kapcsolódó) értelmet tulajdonít neki; a narrátor pedig e jelentéssoron keresztül értelmezteti újjá olvasójával. A poliszémikus szerkesztés távlatait a novella befejezése is alátámasztja: „Nem szeretett, tanár úr, ez a Viola senkit, aki élt." – mondja Kenyeres Kollernek. Az idézet utolsó tagmondata kitágítja a „történet" univerzumát: érthetjük szó szerint is (Viola néninek soha sem volt házastársa), de jelentheti éppen az ellenkezőjét is (Viola néninek igenis

sok férje volt, ám csak haláluk után minősültek valójában férjnek), vagy lehetséges olyan interpretáció is, mely szerint – hiszen Viola néni meghal – a halál adhat új értelmet e narratívának, amely pontosan e mozzanat révén nyeri el ismét (másfajta) kezdetét. (A „történet" egyéb vonatkozásaira – pl. a tanárt tanítják, a tanítási folyamat Koller számára nemlétező mintához igazodik, mire emlékezhet Viola néni? stb. – mivel szétfeszítené e recenzió kereteit, sajnos nem tudunk kitérni.)

A *Történetek Olvasókönyve* címmel ellátott ciklus metaforák variációsorára (legalábbis néhány toposz mentén integrálható a fragmentumok többsége) és narratívák szerkezeti-retorikai sajátosságainak kiaknázására épül.

A metaforák egyik legfontosabb ismérve Darvasi szövegeiben, hogy identitásváltásokon mennek keresztül. Az egyik leggyakoribb metafora, a *könny*, például aktualizálódik úgy is, mint a történelem „nélkülözhetetlen eseménye" *(A mohácsi névtelen)*, az irodalom maradandóságának katalizátora *(Könnyek verse, A görögök története)*, a bibliai kontextus hatása *(Az angyalok könnye)*, a házasság és a halál ekvivalenciája *(Házasság és könnyek)*, a közösség és az egyéniség izoláltságának indoka *(Az iglói könnyevő)*, a halálhoz viszonyuló létezés megkerülhetetlensége *(Valter Blau könnyei)*, a szubjektum történeti tapasztalata *(A prágai felhő)*, és mint a művészet szimbóluma *(A könnymutatványosok)*. Természetesen az említett művek kontextualizálják is egymást, hiszen amellett, hogy folyamatosan más síkba helyezik e metafora „lényegiségét", az áthelyezéssel egyidőben nélkülözhetetlen „forrásokként" kezelik lehetséges jelentésárnyalatait s persze újra is írják azokat. A *Történetek Olvasókönyvének* „egészét" meghatározza ez a logika – hasonló következtetésekre juthatunk ha a *csók*, a *foci*, az *őrület* vagy a *nemiség* metaforája mentén indulunk el. Ugyanakkor láthatjuk azt is, hogy e metaforák olykor keresztezik egymást, összeérnek; hálózatot alkotnak, mely vezeti az olvasót a szöveglabirintusban.

Az „olvasókönyv" megalkotottságának szerkezeti sajátosságai hagyományos (s így kitüntetett) narratívák mentén konstituálódnak. E nyelvi formációk közül a biográfia és az irodalmi diszkurzus műfajainak retorikája kerül központi pozícióba. Azonban mindkét elbeszélésminta (jelen esetben) perifériára helyezi (s mintegy feloldja a narrativitásban) a „történet tárgyát". Csak két példa ennek illusztrálására. – *A világ legbolondabb embere* című szöveg egy olyan biográfiai leírás, amely az argumentációt nélkülözve tényként kezeli a megjelölt szituációt, ám annak körülményeiről nem állít semmit, s így megkérdőjelezi a referencializálhatóságot és egyben önmaga kompetenciáját is a dolgok megvilágítását illetően: az életrajziság (mint narratív struktúra) rendet reprezentál, de nem teszi lehetővé a részletek (mint ez esetben: lehetséges kitüntetett pontok) lokalizálását (miért éppen Melicher Géza a legbolondabb ember?, persze a kérdés így is feltehető: talán maga az életút ad másfajta jelentést a *bolondság* metaforájának?). Mindenesetre a jelképes születési dátum (1848. március 15.) és a foglalkozás (vasutas) kondicionál egy a populáris regiszterből ismert értelmezést. – Több „történet" regényként, balladaként aposztrofálja magát, vagyis az irodalmiság műfaji létmódját hangsúlyozza, de úgy, hogy a műfajilag már preformált „anyagot" beszéli el újra. Pl. *A hímtag regényének* narrátora a címben jelzett metaforához tapadó momentumokat (mint regénytémát) a végtelenségig ecsetelhetné, de ezen eljárás (szerinte) megkerüli a „hímtag történeti lényegét", ezért a konkrét példák elsorolása helyett absztrakt definíciót javasol (ily módon újraszituálja a narratíva által feloldott toposz lehetséges értelmét): „Legyen tehát a hímtagban élet is és halál is, legyen benne különös is és általános is, de kellőképpen elvegyítve, és akkor mindenki megelégedésére szolgál, nemz és gyilkol majd, akár az Idő."

Láthatjuk tehát, hogy a főrészek címében megelőlegezett szövegfunkciók (denotatív értelmezhetőség, heterogén szerkezet) az olvasás során módosulnak és átrendeződnek: a *Magyar novellák* műveinek esztétikumát polifunkcionalitás jellemzi, s a *Történetek Olvasókönyvének* fragmentumait (a decentráltság mellett) meghatározza a retorikai allúziók koherenciája (is). Ha egyetlen metaforával szeretnénk jellemezni a Darvasi-próza (itt tárgyalt) szövegvilágát (ami nem könnyű feladat s némileg meg is kérdőjelezhető), akkor a *redundanciák* domináns szerepére kellene utalnunk. Olyan ismétlődésekre, melyek szétjátsszák az ismételt alakzat identitását (a kontinuitást törések mentén képzik) és az ismétlés mozzanatában (az automatizmus elhárításával) önreferens jeltartományokat építenek ki, melyekben a polivalenciák horizontokat nyitnak az interpretáció számára. Valószínűleg ezért kell mindig újabb kihívásokkal szembenézniük Darvasi értelmezőinek (hiszen folyamatosan alakuló szisztémával folytatnak párbeszédet), s egyben ez biztosíthatja e szövegiség tartós hatását is. (Jelenkor, 1994.)

H. Nagy Péter

HAZAI TÜKÖR

ROMÁNY PÁL

A költözködő falu

„A falu tudományos megismerése nemzeti kötelesség, mert csak ez vezethet el a nemzet megismerésének az útjára, a szó valódi értelmében vett nemzeti öntudathoz."

(Henri H. Stahl, 1933)

A XX. század első évtizedeiben nehezen mozdult előre a világ Európa eme tájain. Magyarországot még a harmincas években is a múlt századi falu jellemezte. *A XX. század mégis a falvak átalakulásának*, az agrárvilág külső-belső megváltozásának az évszázada lett. Szinte a sarkából fordult ki a paraszti világ a század második felében az Alpoktól keletre fekvő térségeken. Többször is. A változások megjelentek a falusi népesség vándorlásában, a rurális térségek társadalmi és települési viszonyainak átrendeződésében, valamint a jövedelmi színvonal és az életmód megváltozásában. Az a mozdulatlanság tehát, amiről a század derekán még önostorozó módon szóltak írók, költők, reformerek, viharos gyorsasággal múlttá lett. A falu migrációja hatalmas méreteket öltött. Ennek néhány vonulatát tekintjük át a továbbiakban.

Magyarországon e század közepén volt olyan év, hogy az akkor még fél országot jelentő falusi népesség csaknem 10%-a változtatott lakóhelyet. Olyan esztendő pedig több is volt az ötvenes és a hatvanas évtizedben, amelyben *több mint 200 ezer ember költözködött* új lakóhelyre a községekből. Más községbe, vagy a városokba, amíg lehetett: Budapestre. Egy évtized alatt (1955–1965 között) a falusi vándorlás *elérte a két és fél milliót.* (A községi lakosság száma természetesen nem csökkent ennek megfelelően, mert a költözködők egy része másik községbe települt, továbbá városokból is költözködtek mindig a községekbe is, végül a természetes szaporodás is enyhítette a falusi népesség erózióját.)

A társadalmi fogadtatás

A jelzett folyamatokat nem kísérte egyértelmű társadalmi megítélés, de nem is hagyta reagálás nélkül. Számos szociológiai, szépirodalmi alkotás, tudományos szakmunka választotta témájául a szűk emberöltőbe szorított falusi változások sorát. Megláttak, hogy egész utcák szomorkodtak üressé válva sok faluban és – kalákában – épültek az új házak a nagyvárosi vonzáskörzetek gyűrűiben, a városjelölt nagyközségek alig közművesített telkein szerte az országban. A városi „munkás-lakás" építés állami pénzügyi támogatást élvezett, a falusi nem.

Ebben az időben kiáltotta a világba (a pusztába?) az *Eladó ház elégiája* című versét *Simon István*, a költő. Jellemző sorai:

Maga maradt. Előbbi lakója
ha meg is jön, igazából ő sincs,

csak tovább rabolja:
egy-egy ojtóággal és néhány
szőlővesszővel, parány diófa-
csemetével megy el, hogy Pestlőrinc
vagy Törökbálint egyik udvarán
valami emléket megőrizzen
az ősiből, halott apákéból,
ha már teljes felejtés úgysincsen,
ha már a kor neki merő téboly.

A falusi házak „magára maradásánál" is jobban látható volt a *tanyák keserve.* Lakóik többsége a migráció számaiban sem szerepelt, hiszen lakóik gyakorta csak „másik házba", de nem másik közigazgatási egységbe költöztek. Külterületről – belterületre. *Az Alföld tanyáin 1960-ban még 694 ezer volt a „külterületi népesség", de 1980-ban már csak 279 ezer.* A tanyai lakosság aránya még 22% volt 1960-ban az Alföldön, de 1980-ra már csak egy megyében járt közel a 20%-hoz (Bács-Kiskunban), a legtöbb megyében lecsökkent 5 % körüli mértékre. (Az új, nagyüzemi majorságok lakóival együtt.) A tanyai népesség pedig – érthetően – nagyon nehezen vált meg nemzedékek során alakított otthonától.

Hódmezővásárhely hatalmas tanyavilágának bánatát, metamorfózisának mélységeit örökítette meg – értően, belülről látva és érezve – *Szenti Tibor. A tanya* című munkájában írta: „Amikor a család belépett a közösbe és az új munkahelyhez közelebb költözött, illetve valamilyen okból birtokot kellett cserélnie, az öregek nem akartak a régi tanyából elmenni. Itt születtek, itt éltek és öregedtek meg, itt akartak meghalni is... Amikor a tanyát is át kellett adni... reggel hiába költögették őket, már holtak voltak. Az orvostudomány így könyvelte el az esetet: szívroham, a nép azt mondta: „bánatukban möghasadt a szivük". Bizony, volt, amikor a „téboly" ölni tudott...

Az üres, megroggyant, majd összeomló tanyaépületek mindenütt árulkodtak az elköltözésről. A folyamatok sejthetővé váltak. A migráció valóságos, *minden* falusi települést valamilyen módon érintő méretét, hatásait nem tették láthatóvá. A továbbiakban ezért hívjuk segítségül a statisztikai elemzések, településhálózati vizsgálatok és agrárpolitikai tanulmányok megállapításait is.*

Elvándorlási hullámok Magyarország falvaiban

A falusi elvándorlás nem speciálisan magyar és nem csak XX. századi jelenség. A falusi népességnek az elmúlt századokban sem csak hadiesemények nyomán kellett lakóhelyet változtatnia. Európa eme régiójának falvai a XIX. században már millió-számra adtak „földművest a tengernek". A falvak határa szűknek bizonyult, az ipar pedig nem kínált elegendő munkahelyet a növekvő népesség számára. A nagy „infrastrukturális beruházások", a folyamszabályozás és ármentesítés, a vasútépítés sem tartott örökké.

* Andorka Rudolf, Enyedi György, Huszár Tibor, Kulcsár Kálmán munkái, valamint az MTA Regionális Kutatások Központjának munkatársai – főleg Tóth József Alföld kutatásai – fontos forrásként szolgálnak. A legújabb adatokra vö. Harcsa István: A paraszti népesség társadalmi mobilitása. In.: *Magyarország agrártörténete* (1945–1990). Szerk.: Romány Pál, Mezőgazda Kiadó. (Sajtó alatt.)

Az Egyesült Államokba 1 millió 349 ezer 417 magyarországi lakos vándorolt ki 1861–1913 között. (A „magyarországi" megjelölésnek jelentősége van, hiszen pl. Zemplén, Sáros és más északi megyékből a szlovákok soraiból került ki a hajóra szállók nagy hányada.) A kivándorolt kelet-európai földművesek főleg a jobban fizető – ám veszélyesebb, nehezebb – bányaiparban és a gyárakban vállaltak munkát. Különösen a magyarországiak, akik jórészt a földbőség végére, az írek, a skandinávok után érkeztek. Többségük egyébként sem farmot akart, ideiglenesnek vélték távollétüket, családjuk is visszavárta őket. Akiknek azután sikerült hazajönni, itthon földet vettek, néhány helyen felépült egy-egy „dollárfalu", új utcasor.

A kivándorlást szervező ügynökök több tengerentúli országba – a még érintetlen prérikre, Kanadába, Brazíliába stb. – is toboroztak munkaerőt. *Összesen 2 millió 38 ezer 233 magyarországi utast regisztráltak a kikötői hatóságok az 1873–1913 közötti időszakban* (Fiuméből csak 305 ezer személy kelt útra a többiek 11 más európai kikötőből hajóztak el). A mezőgazdasági munkához természetesen jobban vonzódtak a kivándorlók. Bíztak ismereteikben, bár az írni-olvasni tudás hiánya sokukat gátolta a farmok világában való eligazodásban.

Előfordult, hogy sztrájktörésre vitték a kivándoroltakat. *Rácz István* idéz egy nem túl hízelgő lapvéleményt az egyik Pittsburgh városi esetről: „Amerikában az alsóbb néposztályok munkát követelnek, ez a kontinentális söpredék pedig kenyérért ordítoz."

Úgy tűnik, hogy Orosháza vagy Csongrád agrárszocialistáinak követelése és Pittsburgh akkori munkanélkülijei között nem is volt olyan nagy a távolság...

A paraszti migráció méreteit nem sikerült érdemben csökkenteni a századforduló éveiben, sem politikai, sem egyházi tanácsokkal, tiltással. A belső vándorlás is felerősödött, ezért a falvak vezetőihez fordulnak, kevés haszonnal. A *Magyar Gazdák Szemléje* kiáltványt tesz közzé 1905-ben, *Vissza a faluba!* címmel, mert hogy Budapesten – ez volt a költözködők fő célvárosa – „csak munkátlanság, nyomor várakozik rájuk". Mindhiába a fenyegetés, hiszen az „özönlést" nem felhívások, hanem társadalmi és gazdasági erők, elemi kényszerek mozgatták.

Európa sok országában foglalkoztak hasonló gondokkal. Franciaország mezőgazdasági minisztere, *Jules Méline* az 1889. évi Nemzetközi Mezőgazdasági Kongresszus elé viszi a „menekülést a faluból" (Vissza a faluba címmel könyvet is ír, amit 1906-ban nálunk is kiad a Pátria Könyvkiadó), de a folyamat ott is, máshol is tovább tart. Változó intenzitással, azóta is.

Az első világháborút követő időben nálunk *a kivándorlás lehetőségei elapadtak.* Magyarország új határai között inkább a befogadás vált jellemzővé. Csekély belső migrációval járt a *Nagyatádi*-féle földreform is, hiszen a nagybirtokok fennmaradtak. Az elcsatolt területekről menekülők közül kevesen telepedtek le a falvakban. (Békésszentandrás szerencséjére ott egy szőnyegszövéshez értő menekült talált otthonra.)

A városi munkavállalás lehetősége kevesek számára adatott meg. Ami feltűnő: az 1930-as népszámlálás idején 176 ezer 987 házi cselédet írnak össze, nagy többségüket a városokban, feltehetően faluról elszegődött lányokat, asszonyokat. Maradt a „néma forradalom", meg a „cifra nyomorúság". Létesült néhány telepes község, szerveztek falusi házépítési akciót, indítottak szociális segélyezést, az ún. zöldkeresztes házak hatósugarában javult a falusi egészségügy. Épültek a tanyavilágban új, egy-két tantermes elemi népiskolák (Klebelsberg-program), alakultak olvasókörök. Később a hadiipar, majd Németország is felszívott valamennyi munkaerőt.

A város, az iskolázottság elérhetetlen maradt, fogalommá alakult, az önmagában való érték délibábjaként lebegett az arra vágyó falusiak sokasága előtt. A „gyepsoriak"

életének változásai tehát nem voltak érdeminek nevezhetők. *A két világháború közötti időben szinte a XIX. század folytatódott* Magyarország falvaiban. A nagy változások ígérete, a későbbi „három agrárforradalom" nyomán kialakuló falusi átalakulás még alighogy felsejlett a háborús horizonton.

Költözködés – és költöztetés

Az 1945. évi földreform mérete, jellege és lebonyolítási rendje forradalmi jegyeket viselt, mint általában a megkésett, sietős, sőt diktált ütemű átalakulások. A gazdasági racionalitást több tekintetben nélkülözte, elsődleges volt a politikai érdekek érvényesítése. Ez határozta meg a paraszti népességre számításba vett következményeket, a földosztásba bevontak körét, a birtokstruktúrát.

A földosztást közvetlenül követő, jelentős költözködéssel járó változás: mintegy *75 ezer új tanya* keletkezése. Az új tanyák általában új lakóhelyet – nem csak szállást – jelentettek, hiszen a legkisebb időveszteséggel, kezdetleges módon, izomerővel, így lehetett helytállni a kapott föld megművelésében. A községi vándorlási adatokban alig tükröződött a nagyhatárú alföldi települések külterületeire való újabb kirajzás, hiszen az új falvakká való sűrűsödés csak 4–5 év múlva következett be. (Ekkor válik – Kecskemét 160 ezer holdas határában – önálló tanácsú községgé pl. Lakitelek, Szentlőrinc, Szentkirály, Jakabszállás stb.) Később kijelölték 150 „tanyaközpont" helyét és – 1949-ben országosan megtiltották új tanyák építését.

Az új állami gazdaságok hálózatának kialakítása viszonylag kis falusi vándorlással járt. Annál nagyobb elvándorlást gerjesztettek a gazdag parasztokat (valójában a középparasztokat is) sújtó jogszabályi előírások, büntető rendelkezések. Az alacsony árakon való, kötelező terménybeszolgáltatási előírások alig voltak teljesíthetők, így mind többen hagytak fel a gazdálkodással. Az elvándorlás módja ebben az időben csak kivételesen az elköltözés, hiszen a háborús károk és más okok következtében nem volt könnyű lakáshoz jutni a városokban. Gyorsan növekszik azonban a munkásszállók népessége, és az ingázók száma. És erősödik a hecckampány, a bérsajtó „kulák ellenessége".

Miközben az extenzív iparosítás vonzotta a falusi, jórészt képzetlen munkaerőt, a falun végbemenő folyamatok ösztönözték – esetenként taszították – az aktív korosztályokat a mezőgazdaság elhagyására. Ez utóbbiak között *a parasztságra nehezedő gazdasági és politikai nyomás volt a legsúlyosabb*, amely a *földfelajánlásokat* kiváltotta. A különösen nehéz időszakban, az 1949–1953 közötti időben, *192 ezer gazdaságot (!) ajánlottak fel állami átvételre.* (Három személy/gazdaság alapon számítva ez 600 ezer ember tulajdontól való megválását jelentette.) A „felajánlásból" átvett összes terület akkor meghaladta az 1 millió hektárt. A mezőgazdasági termelést felhagyó gazdaságoknak alig 20%-át lehetett ún. kulák birtoknak tekinteni, nagy többségük a hírhedtté vált kétlaki (azaz már nem csak mezőgazdasági kereső), valamint a „dolgozó parasztok" és a jogi személyek kategóriáiból került ki. A „költöztetők" pedig a Begyűjtési Minisztérium nagy hatáskörű területi hivatalai, az adóztató tanácsok, valamint a bírságoló, a büntető végzést kiadó bíróságok voltak. És még egy „költöztető": az ún. politikai megbízhatóság, helyesebben: „megbízhatatlanság". A katonai – határvédelmi – érdekből való költöztetés a korszak tartozéka volt. A hosszú jugoszláv határ mentén, valamint az Ausztria előtti *határsávból* sok falusi-tanyai embernek új lakóhelyet jelöltek ki.

A volt sváb falvakba telepített, új otthonukban nehezen meggyökeresedő *telepesek* közül is számosan más lakóhelyet kerestek. A Kalocsa-környéki Hajósról írják:

„az ötvenes évek közepétől kezdve megindult a telepesek elvándorlása.... Amíg 1949-ben 6 ezer lakosa volt Hajósnak, addig napjainkban már csak 4300-an élnek a községben. Az elvándorlást erőteljesen meggyorsította a dunaújvárosi (értsd: sztálinvárosi) építkezés is. Napjainkban alig él telepes Hajóson" (T. Kiss Tamás–Tibori Tímea, 1988).

Külön fejezetet érdemelne a folyamatossá vált *tagosítás* hatásainak vizsgálata. Az alakuló közös gazdaságok és az elhagyott földek „összehozása" *állandósította* a „földrendezéseket". A kiadott csereingatlanokat a tulajdonosok elhagyták, sokszor követni sem tudták, hogy a határ melyik részén jelölték ki az új földeket. Termelőszövetkezeti tagok közül is sokan hasonló elhatározásra jutottak, ám ipari munkavállalásukat nehezítette, hogy munkakönyvük kiváltását a helyi tanácsok engedélyéhez kötötte a jogszabály.

Nem csoda, hogy a mezőgazdasági kereső népesség – az egyébként is szükséges és elkerülhetetlen méretű apadást meghaladó nagyságban – gyorsuló ütemben csökkenésnek indult. Az összes keresőnek 1949-ben az 54%-át képezték a mezőgazdasági keresők (szemben az 1938 évi 52%-kal), majd 1956-ra 42%-ra csökkent az arányuk. Mintegy 300 ezren fogtak vándorbotot, nagy többségben a jó munkabírású, kezdeményező, vállalkozó kedvű korosztály tagjaként. Valamennyien közülük – a kuláklisták igazságügyminiszteri eltörlését követően, a Nagy Imre féle „új szakasz" időszakában – visszatértek, hogy nem sok idő múlva majd az országot is, nem csak a falut ismét elhagyják.

A gyárakban, az építőiparban maradt egykori mezőgazdasági keresők szakmát tanultak, jobb keresethez, társadalmi biztosításhoz és nagyobb társadalmi-politikai megbecsüléshez jutottak új munkahelyeiken, mint a mezőgazdaságban. Nem volt ritka, hogy a „deklasszált" fiatal, új környezetébe beilleszkedve „élmunkás" lett, elismerést kapott. Az már más okokkal függ össze, hogy 1957-ben feltehetően ebből a körből került ki – a szövetkezetek egy részének felbomlása, majd az új falut ígérő Agrárpolitikai tézisek kiadása után – a városokból a községekbe való, nem háborús viszonyok között az eddig legnagyobb méretű visszaköltözés. Magyarország városaiból *1957-ben mintegy 75 ezren költöztek a községekbe.* És költözködtek – *más községbe, vagy városba – 343 ezren.* A községi népesség aránya e kilépésekkel esett – először az ország történetében – 50% alá. A tiltó előírások ekkor fellazultak.

Százezrek kérdése: menni vagy maradni a faluban?

Magyarország falvainak jelenkori történetében kiemelkedő határkő az egypárti rendszerben kormányzó Magyar Szocialista Munkáspárt 1958. évi decemberi határozata, illetve az Országgyűlés 1960. nyári állásfoglalása a „mezőgazdaság szocialista átalakításáról".* Tömören kifejezve ami történt: „Hazánkban a falu átalakulásának külső jegyei gyakran azonosak a Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában korábban lejátszódott folyamatokéval. Olyan külső jegyek ezek, amelyek az ipari-műszaki és városi fejlődés eredményeként alakultak ki... E hasonlóság ellenére Magyarország... falusi átalakulása sajátos vonásokat mutat. E sajátosságok egyik forrása, hogy az *átalakulás rendkívül gyors,* időben koncentrált volt... Egy másik sajátosság, hogy az átalakulásban *a város és a falu viszonya másként formálódott,* mint Nvugat-Európában... Végül alapvető különbség, hogy *a falusi átalakulás rendkívül mélyreható társadalmi változásokkal párosult.*" (*Enyedi György* 1975). És most már hozzátehetjük: csoda, hogy kibírta az ország, hogy háromszor változtatták meg a tulajdoni állapotokat falun, három menetben pusztult anyag, eszköz, jószág és emberi érték, háromszor szakadt meg erőszakkal az agrár-

* Vö. História 1994. 8. szám. Romány P. : Agrárpolitika 1957–1961.

civilizáció folyamatossága – egy generáció életében. A két agrárforradalom: a földreform, majd a nagyüzemi átszervezés (*Orbán S.* 1972). A három évszám: 1945, 1958, 1990.

A három „váltás" egyaránt *a múlt tagadására* támaszkodott, ami eleve leszűkítette *a szerves* építkezést, a kontinuitás előnyeinek kiaknázását. Évekbe telt – és milliárdok elvesztésébe – míg legalább a *szaktudást*, akár gazdatiszti, akár agrármérnöki volt a diploma megnevezése, jogaiba visszaállították. Ezzel együtt tudott konszolidálódni a mezőgazdasági termelés, a paraszti életrend. (A legutóbbi átalakulás esetében erről még nem beszélhetünk.)

Az 1957. évi említett vándorlási csúcsot követően folyamatosan csökkent, ám állandó maradt a községekből más községekbe és a városokba irányuló vándorlás. A falvakban pedig felére, majd harmadára zsugorodott a mezőgazdasági keresők aránya. Csekély évi ingadozástól eltekintve a tendencia töretlen. *Az agrártörténeti lázgörbe* előbb felére, majd harmadára esett. (Ábránk évente, táblázatunk ötévi átlagban mutatja a községi migráció nagyságát.)

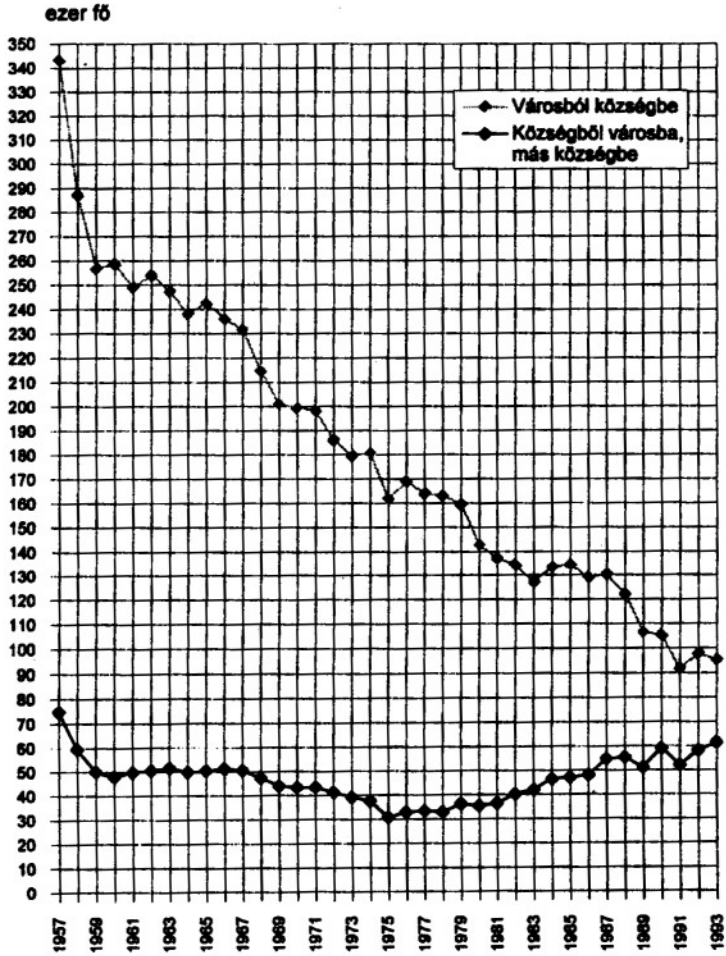

Községből városba vagy más községbe irányuló vándorlás, évi átlag: fő

1956–1960	1961–1965	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985	1986–1990
280.353	246.332	216.605	181.341	159.747	133.340	118.686

Forrás: Demográfai évkönyvek alapján végzett számítás.

Az 1991–93. évek átlagában 94.986 fősre csökkent a községi vándorlás. Ennek hátterében már a *„negyedik agrárforradalom"* következményei keresendők.

Az agrárnépesség folyamatos csökkenését követte az egy agrárkeresőre jutó mezőgazdasági terület – áttételesen a hatékonyság – növekedése. Az agrárnépsűrűség végül kisebb lett Magyarországon, mint a farmergazdaságok országaiban (100 hektár szántó, kert stb. területre tíznél kevesebb agrárkereső jutott). Nálunk pedig mezőgazdaságinak számítottak mindenkit (lakatost, szakácsot stb.), akit az ágazatban foglalkoztattak.

A hatvanas évek még a nagy vándorlás és az extenzív iparosítás évei voltak. A mezőgazdaságban bizonytalan volt a jövedelem, érthetetlen (és elfogadhatatlan) a munkaegység, az uradalmi vonásokat hordozó munkarend, felkészületlen a vezetés. Valójában munka sem volt minden napra – a szezonális csúcsokat nem számítva – a mezőgazdaságban maradt népességnek. Még a saját földjét művelő szakszövetkezeti tagság száma is apadt.

A Cambridge-i egyetem szociológus kutatója szemléletes módon írja ezt le Angliában kiadott könyvében. *Tázláron* – Soltvadkert körzetében – végezte megfigyeléseit. Megállapításai természetesen az ott szerzett tapasztalatait tükrözik. „A nem helyben lakó tulajdonosok és gazdag parasztok vékony elit rétege a negyvenes évek végén gyorsan megszűnt. A régebbi agrárproletariátus elvándorlása fokozatosabban ment végbe. Egyesek a földreform révén nagyobb földtulajdont kaptak és mint kisbirtokosok éltek tovább a szakszövetkezet keretei között, mind a mai napig. Mások nem tudtak a független gazdálkodás feladatainak megfelelni, inkább beléptek a termelőszövetkezetbe. E csoport zöme elhagyta a községet és közülük ma csak kevesen élnek a tanyákon. Ami a középparasztokat illeti, akiknek gyermekei általában hasznot húztak az új tanulási lehetőségekből, szakképzettséget, gyakorlatot szereztek, majd távoztak. Ebből a széles rétegből sokan prosperáltak a szakszövetkezeti közösségben. A faluközpontban látható legszebb új házak nagy része az ő munkájuk eredménye, amelyet a magán kisárutermelésben végeztek" (*Hann*, C. M. Cambridge 1980.).

A mezőgazdaságban alkalmazták 1966. január 1-től a később új *gazdasági mechanizmusnak* nevezett gazdaságirányítási, szervezeti, tervezési stb. változtatások első elemeit. Az állami mezőgazdasági gépállomások eszközei is a szövetkezetekhez kerültek. Sok más, hasonlóan nagy súlyú változás kezdődött, de az agrárnépesség elhatározására mindez még kevés hatást gyakorolt. *A vándorlás csak 1970-re esett évi 200 ezer alá.* Közben az ingázás is tovább növekedett. Sok ingázóból elköltöző lett, hiszen *az ingázók 90%-a a községekből járt el* a munkába. Az 1960. évi 613 ezer fős ingázó „sereg" 1970-ben már 1 millió 302 ezer. Legtöbben Pest megyéből ingáztak (a megyében élő keresők 51%-a nem lakóhelyén dolgozott), a legkevesebben Bács-Kiskunból (a keresők 13%-a).

Az országos számok, az átlagok természetesen nem tükrözik azokat a *regionális* eltéréseket, terjedő kezdeményezéseket, amelyek elvezettek a lázas állapot elviseléséhez, a hetvenes évek végére pedig – mind több helyen – a megszűnéséhez.

A gyógyszert, nem vitathatóan, a mezőgazdaságban, tágabban értelmezve: *a faluban szerezhető nagyobb jövedelem* elérhetősége jelenthette. Beleértve a munkahelyi jöve-

delmet, a háztáji-kisegítő gazdaság bevételét, valamint a társadalmi juttatásokat (az ipari munkahelyeken elérhető nyugdíjat, egészségügyi támogatást, gyermeknevelési segélyt stb.) A községek 55%-ában 1970-ben sem volt még orvos (a rossz közlekedési és hírközlési lehetőségek mellett), és 52%-ában nem volt óvoda. Csupán a művelődési házakkal való ellátásban következett be látványos javulás, ami a közös gazdaságok közvetlen érdekeivel s így pénzügyi támogatásával találkozott.

A város, az ipari kereset vonzereje továbbra is erős maradt, a falu emancipálása tehát nem volt elkerülhető. Be kellett látni, hogy a városnövekedés adminisztratív korlátozása (5 éves munkaviszony a lakásigényhez, munkahelyi ajánlás stb.) nem járható út. „Harmadik forradalomra" volt szükség a falusi népesség megtartásához, vagyis a paraszti jövedelmeknek olyan emelésére, amely kiállja az összehasonlítást más társadalmi csoportok jövedelmével.

„Magyar modell" a mezőgazdaságban.

A hetvenes évek elején ismét el kellett viselnie a mezőgazdaságnak egy ideológiai eredetű támadássorozatot, de a folyamatokat nem tudták megfordítani. Jóllehet még a pártkongresszuson is szemrehányásként hangoztatták – a mezőgazdasági üzemek kiegészítő ipari tevékenységét kárhoztatva –, hogy mi lenne, ha Csepel lucernát is termelne, a hazai agrárpolitika tovább építkezett.

Nem segítette a sajátos hazai megoldások kialakítását, hogy a külföld – főleg a francia publicisztika – használni kezdte a *magyar modell* kifejezést majd jellemezte is, mint a piaci módszerek, az anyagi ösztönzés és a korszerű technika ötvözetét a szocialista terminológiával. „Nyugaton egyesek cinikusan azt állították, hogy ezek a jelenségek a szocializmus alapelvének feladását jelentik" – írta a már idézett Hann. *Kádár János* több alkalommal is szóvá tette különböző pártrendezvényeken, hogy magyar modell nincs, s ha lenne, akkor sem volna célszerű elismerni, mert „a szövetségesek gyanakvását váltaná ki". A külföldiekkel érintkezőket, külföldet járókat külön is figyelmeztette, hogy kerüljék a hivalkodást, a „bezzeg nálunk jobban megy" hangvételű kijelentéseket.

Magyar modell viszont kellett, volt is, és koncepciója számos pilléren nyugodott. Így:

(1) *modern agrártermelésen* (mezőgazdasági, erdészeti, élelmiszeripari), mind a nagyüzemekben, mind a kistermelésnek nevezett kisüzemekben (amelyek gyakorta elérték a részlegesen automatizált baromfitenyésztésben, hízlalásban a középüzemi méreteket),

(2) a mezőgazdasági *jövedelmek indokolt növekedésének* elismerésén, hogy gazdagodjék a falu, tudja fedezni a korszerű termelés, az ipari jellegű termelési rendszerek ráfordításait és építeni új, 90%-ban magánerős és személyi tulajdonú lakóházait. A legfontosabbnak a jövedelem növekedése, a munkás és paraszt jövedelem kiegyenlítődése bizonyult.

(3) *érvényesüljön* a közvetlen és minél inkább látható *anyagi érdekeltség*, feladva a munkaegység rendszert, a maradék elven alapuló jövedelemelosztást. Ennek jegyében terjesztették az átkeresztelt nevű *részesművelést* (nádudvari módszerként, családi művelésként), majd a szövetkezeti tulajdon *bérleti* használatát (a kihelyezett állatállományt, ültetvényt stb.), végül *a megnövelt háztáji területet* és a prémium rendszert.

(4) *a nem mezőgazdasági tevékenység* (ipari, szolgáltatási stb.), a vertikális szervezet szövetkezeti jogosultsága, valamint az adókedvezménnyel is *támogatott háztáji* két erős

oszlopa volt a koncepciónak. Sok embert meg is tartott a faluban – sőt visszahozott oda a hetvenes évek végére –, de az ortodoxia részéről ezek a „rendszer idegen", „anyagias" tendenciák kapták éppen a folyamatos ellenvetéseket. Ugyanígy elmarasztalták a „tanyásodást", hogy a tilalom ellenére pl. Bács-Kiskunban mintegy 3 ezer új tanyát építettek, még többet felújítottak, villannyal láttak el.

(5) A koncepció fontos része volt *a szövetkezeti önállóság* kodifikálása, a szövetkezeti szövetségek alapítók általi fenntartása, a különböző tulajdonú és formájú vállalatok *egyenjogúsága.* Legalább: az erre való törekvés.

(6) A 350 ezerre tehető *új ipari munkahely* a falvakban, az agrárkereső népesség s vele a falu emancipációja, a társadalmi ranglétrán való feljebbjutása ugyancsak a magyar igényekből táplálkozott. (S persze a saját – hazai vagy „importált" – akadályaiba, kritikáiba ütközött.)

Ez a vázlatos áttekintés csak azt szolgálta, hogy támpontokat adjon a *falusi vándorlás csillapodásának magyarázatához.* Természetesen nem tért ki azokra a korlátozó tényezőkre, amelyeket kénytelen volt elviselni a hazai agrárfejlődés, amelyek nélkül más irányt vehetett volna a falu. Magyarország azonban ez az egy volt, a helyzete sok tekintetben meghatározott. Ország, ahol a községekben a lakások 73,1%-a 1 szobás lakás volt 1949-ben, de 1990-ben már csak 14,2%-a volt ebben a kategóriában. A három és több szobás lakás mutatóban fordult elő a háború utáni falvainkban (2,7%), ám 1990-re ezek a lakások adták az összes falusi lakás 42,6%-át.

Nem túlzás azt gondolni, hogy *korszakváltást fejeznek ki* az idézett számok. Fetisizálásuk nemkülönben. Ám mindenképpen tények. Mögöttük millió paraszti lelemény, küzdelem, akarás. *A falu tényei, amit alig ismer,* értékel, a nem falusi, *a másik Magyarország.*

Belényi Gyula

Egy valósághű könyv

ERDMANN GYULA: BEGYŰJTÉS, BESZOLGÁLTATÁS MAGYARORSZÁGON 1945–1956

A könyvek sorsáról elmélkedni közhelynek számít. Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956* című, a közelmúltban megjelent, kiemelkedő jelentőségű monográfiájáról szóló ismertetésemet mégsem kezdhetem mással, mint azzal a merengéssel: vajon miért jut osztályrészül egy ilyen, a címben jelzett kérdésről minden korábbi vállalkozásnál magasabb színvonalon szóló könyvnek az a szomorú sors, hogy a szűkebb szakmán, az agrártörténészek fogyó táborán kívül alig válik ismertté? Talán azért, mert a ma embere, aki a tévé és a rádió rabságában él, nem hajlandó végigolvasni egy a mellékletekkel együtt közel 400 nyomtatott oldalas, adatgazdag, racionálisan érvelő munkát? Bizonyos, hogy ez az értelmiséget is megérintő elkényelmesedés is ludas a dologban. De valószínűleg azért sem érte el azt a hatást, amit értékei alapján feltétlenül megérdemelne, mert Erdmann az alapkutatásokat végző tör-

ténész indokolt magabiztosságával és szellemi fölényével a begyűjtés történetének megírása során olyan mélységekig hatolt le, amelyekre az említett, a közgondolkodást döntő mértékben befolyásolni képes hírközlő szervek éppenséggel nem kívánják a szélesebb olvasóközönség figyelmét felhívni. És aligha téved a recenzens, ha emögött tartalmi okokat gyanít. Hiszen miért állították le egyik hétről a másikra a tévé illetékesei az 1945 utáni történelmünkről készített filmsorozatot? Gyaníthatóan nem azért, mert színvonala – vitathatatlanul – egyenetlen, egy-két darabjában kifejezetten alacsony volt. (Az pedig végképp teljesen érthetetlen, hogy az erdélyi magyar arisztokrácia sorsáról szóló, nyolc részesre tervezett, a maga nemében egyedülálló összeállítást miért hagyták abba a második rész vetítése után, szintén 1994 derekán...)

A közelmúltról szóló tévé-sorozat felemlítése nem ötletszerűen történt: hozzásegít, hogy jobban megvilágíthassuk Erdmann Gyula könyvének egyik legfontosabb értékét. Egy darabja (amelyet mellesleg korábban, 1988-ban forgattak) ugyanis a begyűjtés történetéről szól. Bár a film készítői a jelenségek bemutatása során korrekten jártak el, a beszolgáltatási rendszert mégis elrajzoltan, s így félrevezetően ábrázolták azzal, hogy a dolgot a parasztságon belüli konfliktusként tüntették fel, ahol *falusi ember* a begyűjtési biztos is és az is, akinek – hogy ezt az elkoptatott kifejezést használjam – a padlását lesöpörték – tehát a kárt okozó és a kárvallott is.

Könyvünk szerzője ezzel szemben sokéves levéltári kutatásokkal megszerzett óriási tárgyismeret birtokában azt bizonyítja: a felszínen látszó jelenségek mélyén a „*magával* kötve mint a kéve..." József Attila-i igazsága fedezhető fel, mégpedig a költő korát messze felülmúló méretekben. Magyarán: a községi (járási) begyűjtési biztos, a körzeti megbízott rendőr, vagy a „zálogolásokat" és „transzferálásokat" végrehajtó cigány emberek csupán kis csavarok voltak egy hatalmas, diktatórikus gépezetben. (A „transzferálás" egyike a kor számos félrevezető, álcázó kifejezésének; a begyűjtési és adóhátralék fejében lefoglalt ingóságok, beleértve a bútorzatot és a ruhaneműt is, elszállítását jelentette.) A szerző e felismerés nyomán monográfiájának középpontjába – teljes joggal – a központi hatalom, a Magyar Dolgozók Pártja begyűjtési politikájának elemzését állítja. Mivel pedig az elválaszthatatlan az agrárpolitika egészétől, miként az agrárpolitika is az általános politikatörténettől, csak helyeselni lehet, hogy ez utóbbiak tömör bemutatására is gondot fordít. Idézi például a kisgazda párti Pártay Tivadarnak a háború utáni rövid parlamentáris korszak végóráiban, 1947 októberében elmondott parlamenti felszólalását, amelyben a képviselő felhívta a figyelmet arra, hogy az MKP általános politikai és gazdaságpolitikai céljai szolgálatába állítja agrárpolitikáját, s a parasztság áldozatai árán szanálja bőkezűen az ipart. Nem tér el a tárgytól akkor sem, amikor a történeti irodalomban elsőként részletesen elénk tárja az 1948 nyarán, a Földművelésügyi Minisztérium 62 tisztviselője ellen lefolytatott, nagy jelentőségű politikai per részleteit, amely a „még pozícióban lévő polgári demokratikus rétegek" megsemmisítésére irányult, s egyben arra, hogy szakértelemmel és igazgatási tapasztalattal rendelkező régi értelmiségi és tisztviselői réteget „fasisztának", „Horthy-bérencnek" minősítve helyükre teljesen képzetlen, de párthű kádereket ültethessenek (a perbe fogottakon kívül további 134 elbocsájtás is történt ugyanekkor). Új megvilágításba helyezi továbbá e korszak politikai életének főszereplőit: Rákosit, Gerőt és Nagy Imrét. Az előbbi kettővel szemben az olyan kemény, gúnyos jelzők használatától sem riad vissza, mint: „sértett vezér", „gumigerincű" apparatcsik stb. Aligha túlzás arra a következtetésre jutni, hogy Erdmann *a Rákosi-rendszer jellemzése terén* egyrészt korszerű történelemszemléletének (amelyre csak egy-két, a könyv első alfejezeteiben előforduló terminológiai

bizonytalanság, régies szóhasználat – pl. „a munkásosztály pártja", „a begyűjtés továbbfejlesztése" – vet kisebb árnyékot), másrészt a szerző hibátlan szakmai felkészültségének, a forrásfeltárás példamutató alaposságának, az elemzőkészségnek és az új következtetések bátor levonásának köszönhetően *minden eddigi történettudományi munkánál messzebbre jutott.*

A három részre és 27 fejezetre tagolt monográfia szerkesztése szerencsésen ötvözi a kronológiai és a tematikai szempontokat. A három nagy rész időrendi sorrendben tekinti át az 1945–1956 közötti időszak három fő szakaszát. *1945–1948:* a háborút követő évek, amikor – és különösen kezdetben – az ország leromlott gazdasági helyzete kényszerítette ki a begyűjtési rendszer működtetését, bár már ekkor megjelennek azok a baloldali politikai törekvések, amelyek a mezőgazdaság rovására történő ipari tőkefelhalmozást erőltették. *1948–1953:* a mezőgazdaság megsarcolásának, a parasztság kirablásának kora, amelyben a begyűjtésnek különösen fontos szerep jutott. *1953–1956:* ennek első felében (1953 június–1955 március között), Nagy Imre miniszterelnöksége idején jelentős könnyítéseket hajtanak végre a begyűjtésben, második felében a politikailag Moszkva által újra pártfogásba vett Rákosiék visszarendeződési kísérletére került sor. Végül külön említendő az 1956. évi forradalom, amely eltörölte a begyűjtési rendszert (s azt Kádárék sem merték visszaállítani). A három nagy részen belüli 10+10+7 fejezet az adott időszak konkrét eseményeit elemzi, jórészt tematikus, kisebb részben kronologikus bontásban. Ezeknek akár csupán jelzésszerű bemutatására sincsen tér ehelyütt, ezért összefoglalóan csak arra hívnám fel az olvasó figyelmét, hogy a könyv gerincét az agrár- és a begyűjtési politika elemzése mellett a beszolgáltatás számszerű eredményeinek *imponáló mennyiségű adattal,* köztük mintegy 120 (!) táblázattal alátámasztott bemutatása és a begyűjtési rendszer hivatalтörténete alkotja. Ezen túl tisztázza a legfontosabb *fogalmakat* is, mindenekelőtt a begyűjtését – az állami beavatkozás egy formájának tekintve azt. Maga az állami beavatkozás nem a sztálinizmus találmánya volt; különleges történelmi helyzetekben, például háborúk alatt és után alkalmazták már korábban is, és nem is indokolatlanul. Hogy 1948–1956 között, időben egyre távolodva a háborútól is tovább alkalmazták, az már a Rákosi-rendszer sajátosságaiból következett. Abból, hogy az országban békeidőben is háborús állapotokat teremtettek (hány és hány parasztot sújtott például a statáriális bíráskodás!), s ennek gazdasági vetületeként hadigazdálkodást folytattak. A begyűjtés e háború nélküli hadiállapot időszakának egyik gazdaságpolitikai eszköze volt, amely az erőforrásoknak a mezőgazdaságból az iparba történő villámgyors átpumpálását szolgálta. Ezt elsősorban a hatóságilag megállapított és 1948–1956 között változatlanul hagyott beszolgáltatási árakkal érték el (az említett intervallumban a szabadpiaci árak 3–4-szeresükre nőttek). A piaci viszonyok semmibevétele azután szükségképpen vonta maga után az egyébként minden tekintetben durva elnyomást alkalmazó rendszer diktatórikus lépéseit a begyűjtés végrehajtása során. (Az MDP vezetésének saját bevallása szerint 1950–1953 között a bíróságok évi átlagban 200 ezer személy ügyével foglalkoztak.) A gazdasági törvényszerűségek figyelmen kívül hagyása ugyancsak szükségszerűen járt együtt a bürokrácia megdöbbentő méretű megnövekedésével. Az 1950-es évek közepén a begyűjtéssel hat állami főhatóság, 17 központi igazgatóság foglalkozott, amelyek 218 vállalatot működtettek és összesen 61 ezer főt foglalkoztattak, azaz egy magyar községre átlag 21 begyűjtési alkalmazott jutott!

A begyűjtési rendszer kezdetben legjobban a fő „osztályellenségnek" kikiáltott gazdag parasztokat vágta földhöz, mint a könyv egy külön e kérdésnek szentelt fejeze-

téből megtudhatjuk. 1951-ben azonban már minden kistulajdonost, a földbirtok nagyságára való tekintet nélkül, a tönk szélére sodort. 1952-ben pedig már az egyébként is gyenge termelőszövetkezetek beszolgáltatási terhei is megsokszorozódtak, bár a tsz-tagokat olyan súlyos emberi, jogi sérelmek nem érték, mint a „kulákokat" és más földtulajdonosokat. A begyűjtési rendszer, továbbá az adó-, a beruházási és a regionális fejlesztési politika következtében 1953-ig öt millió katasztrális hold földet hagytak el, vagy ajánlottak fel a parasztok az államnak (az ország összes mezőgazdasági területe 16 millió hold volt, ám abban az erdőterületek is benne foglaltatnak). Ilyen következménnyel járt tehát az a gyakorlat, amelyet az „új szakasz" politikájának meghirdetése után maga az új begyűjtési miniszter is így jellemzett: „mi a parasztot valamiféle gazembernek tekintjük, aki arra törekszik, hogy bennünket kijátsszon", ezért „igyekszünk minél vastagabb gyűrűt vonni köréje, amiből ne tudjon kiszabadulni" – ismerte el Tisza József 1953 augusztusában.

A begyűjtés legfontosabb *társadalmi következményeit* könyve végén így összegzi a szerző: „Százezrek menekültek tehát el a mezőgazdaságból, magukkal vitték tapasztalataikat, tudásukat, földszeretetüket, évszázadok alatt összekovácsolt, nemzedékről-nemzedékre hagyományozott szellemi és erkölcsi értékeiket." Földjeiket a „parasztság mérvadó része" előtt tekintély nélküli tsz-ek, állami gazdaságok vették át, vagy parlagon maradtak. A falu legtekintélyesebb – és általában ténylegesen a legértékesebb – rétegeit megalázták, kiforgatták vagyonából, internálták és bebörtönözték (amihez a recenzens csak annyit tehet hozzá: és megfélemlítő célzattal, minden megyében egy vagy több esetben kivégezték). Erdmann nevükön nevezi e politika fő felelőseit is: „A fő bűnösök – Rákosi, Gerő, Farkas Mihály, Révai és társaik, a moszkvai helytartóság fő ügyintézői – tiszta fejjel és tudattal adtak minderre utasítást és jóváhagyást."

Nem véletlen tehát, hogy az 1956 őszi forradalom egyik első intézkedésével eltörölte a begyűjtési rendszert, és miként „1849 után a Haynau-diktatúra sem vonhatta vissza... a jobbágyfelszabadítást..., hasonlóképpen nem lehetett szó 1956 végén sem a begyűjtési rendszer visszaállításáról". A „szovjetek által követelt bosszúhadjárat végrehajtójává süllyedt" Kádár-kormány 1956. november 12-én saját törvényerejű rendeleteként újra kiadta a Nagy Imre-kormánynak a begyűjtést eltörlő 1956. október 31-i rendeletét.

Erdmann Gyula könyve nagy nyereség a történettudomány és minden, a XX. századi történelmünk iránt érdeklődő olvasó számára. *(H. és é. n.)*

LUKÁCSY SÁN
PRÉDIKÁCIÓ
MINT
IRO
A
RILIS

Evangéliumnak prédikáltatása
Zönögjön közöttünk ő nagy hangossága.
Ének a XVI. század végéről

Két magyar kultúra van, kétféle irodalom: világi és egyházi. Élő és (úgy-ahogy) ismert az egyik, megszakadt és elfelejtett a másik.

A felejtés egybeesik modern világi irodalmunk születésével. Bessenyei a *Magyar nézőben* panaszkodott: „Még magyarul profánus írók nem is voltak", az egyházi irodalmat pedig lesöpörte: ami magyar könyv van, „mind szentírás magyarázója, vagy lelki dolgok, melyekbe világiság, poétaság nincsen".

Meg kell érteni Bessenyeit (és követőit: Kazinczyt, Toldy Ferencet): az újítás mindig a régi megtagadásával jár, az értékteremtés értékvesztéssel. Ezúttal azonban túl nagy volt a veszteség. Az egyházi régiségből úgyszólván csak Bornemisza, Pázmány és néhány ének maradt meg; a többi a közönség számára jórészt terra incognita, ismeretlen tartomány. Iskola és könyvkiadás elhanyagolja, olvasó nem fér hozzá. Nagyszerű íróknak, Lépes Bálinttól Simon Mátéig tucatjával, még a neve is kihullott az emlékezetből. Irodalmi köztudatunk csonka, s nem is sejti, hogy az. A nemzet szegényebb lett.

Ez a könyv*, melyet az olvasó most a kezében tart, megpróbál valamit visszaadni az elvesztegetett gazdagságból. Száz szemelvényt harminchárom egyházi szerző műveinek sok-sok ezer lapjáról. Száz csepp ez, nem több, három évszázad hazai vallásos irodalmának tengeréből. Száz gyöngyszem. Hasonló gyűjtemény még nem jelent meg.

Feltáró és bemutató munkámat ésszerű korlátok közé szorítottam. Csak magyarul írt szövegekből válogattam, latin nyelvűekből, noha számuk légió, nem; csak prózát közlök, verseket, akármilyen szépek akadnak, nem; a prózából is csak egy műfaj, a prédikáció (s néhány rokon jellegű ájtatos elmélkedés) számára kérek figyelmet, minden egyebet, legendát, hitvitát s más effélét mellőztem.

Kijelöltem az időhatárokat. Szemlém a középkor végén kezdődik, a mohácsi vész idején keletkezett Érdy-kódex egy részletével; bár a kolostorokban jó néhány jeles prédikáció készült, nem akartam több régies szöveggel megnehezíteni az olvasó dolgát. Az utolsó szemelvény 1821-ből való, abból az időből, amikorra az egyházi beszéd már elszakadt ősi hagyományától, erejét vesztette vagy átalakult; ami értéket fölmutathat, már reformkori irodalmunk része.

Egyéb, gyakorlati megfontolásokat is jónak láttam érvényesíteni. Bornemisza és Pázmány a prédikáció vitathatatlan klasszikusai, mégis csak egy-egy szemelvénnyel kerültek be a válogatásba, mert munkásságuk könnyebben hozzáférhető, vannak modern kiadásaik, írtak róluk monográfiákat. Irodalmi mérlegelés határozta meg könyvem arányait: harminchárom szerzője közül huszonkettő katolikus, tizenegy protestáns; nem felekezeti elfogultság miatt, hanem azért, mert a katolikus prédikátorok, a hermeneutikus bibliamagyarázó módszer és a jezsuita retorika birtokában, több írói értéket halmoztak fel, mint kopár beszédű protestáns társaik. Márpedig ebben a gyűjteményben csak az kaphatott helyet, *ami irodalom.*

*

* Az itt olvasható írás egy tervezett és kéziratban elkészült könyv bevezetője.

Amikor a föltámadott Krisztus szétküldte a világba apostolait, hogy tanítsanak minden népet, a prédikálást tette kötelességükké. Parancsának foganatja lett, s a régi egyházatyák idején kialakult a prédikáció két fő típusa: a hitmagyarázó *(homilia)* és az erkölcstanító.

Ezer évvel később már nálunk is prédikáltak: a keresztény térítők. Idegenből jött papok, tolmács segítségével; az Úr igéje csak magyarul juthatott el magyarokhoz. Első név szerint ismert hitszónokunk Gellért püspök; legendája megőrizte egy beszédének kivonatát. Legrégibb összefüggő nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd, szónoki mű, a magyar irodalom egy prédikációval kezdődik.

Az egyházatyák szavait gyorsírók jegyezték le, később a szónokok maguk foglalták írásba beszédeiket. Olykor nem elmondás végett, hanem eleve könyvnek szánva; gyakran csak vázlatosan, hogy mintát adjanak, kibővítendőt, kollégáiknak; latinul, hogy minden pap megértse és bárhol felhasználhassa őket. Mátyás király kortársa, Temesvári Pelbárt, az Egyház közös nyelvén írta könyveit, így arathattak sikert Európaszerte, sok-sok nyomtatott kiadásban. De a latin csak a férfikolostorokban volt otthonos, az apácákhoz és a néphez az anyai nyelven kellett szólni. A Karthauzi Névtelen, az Érdy-kódex írója, magyarra dolgozta át Pelbárt beszédeit. A prédikáció egyszerre nemzetközi és nyelvében nemzeti műfaj. S mivel az Egyház megkövetelte híveitől – magyarországi zsinati határozatokkal is – az igehirdetés rendszeres hallgatását, a prédikációnak állandó és óriási közönsége volt, az irodalomnak ez a leginkább népi (de nem népies) ága.

Különösen a reformáció tette azzá. A vallási tanok vitatása kivonult a közterekre, a meggyőzendő nép elé. Az első magyar nyelvű nyomtatott beszédeket hitújítók adták ki, ellenük lépett föl a katolikus Telegdi Miklós, háromkötetes művével (1577–1580). A XVII. század harmincas éveiben a pápista felet nagy előnyhöz juttatták Káldi és Pázmány hatalmas opuszai, de jó ideig még a protestánsoké a számszerű többség: egyremásra tették közzé hitszónoklataikat, katolikus gyűjtemény pedig a századfordulóig nem jelent meg, beérték Pázmány prédikációinak hasznosításával. A katolikus publikálás csak a XVII. század utolsó éveiben indult meg újra, Landovics István és Illyés András könyveivel, s folytatódott egyre sűrűbben jelentkező kiadványokkal az 1800 körüli esztendőkig – sőt tovább is, de az már a hanyatlás ideje, termésének mind kevesebb köze van az irodalomhoz.

*

Ha meg akarjuk ismerni és érteni a prédikáció lényegét és tulajdonságait, katolikus válfaját kell szemügyre vennünk, ennek klasszikus alakját, mely XVII–XVIII. századi fénykorában volt uralkodó. A hazai hitszónoklatnak ez a paradigmája.

A prédikátor élete vége felé tette közzé beszédeit, hosszú évek szónoki gyakorlata után. A címlapon rendszerint hivatkozik is rá, hogy azt foglalta könyvébe, amit „élő nyelven" hirdetett, de nem kell azt gondolni, hogy a kinyomtatott szöveg azonos az elmondottal. A prédikáció nem tarthatott tovább egy óránál, s gondos felkészülés után is rögtönzés volt; a sajtó alá adott változat többnyire bővebb, tudománnyal és retorikával dúsított *olvasmány*, mely – ugyancsak a címlapok gyakori közlése szerint – mintául szolgált „a pásztori hivatalban lévő papi uraknak könnyebbségekre". A kiadást egy-egy főrangú személy adománya tette lehetővé, s ezt illett terjedelmes ajánlással meghálálni. Kivétel Pázmány, akinek nem volt szüksége mecénási támogatásra, ő tehát a „teljes Szent Háromság egy bizony Isten"-nek dedikálta prédikációi gyűjteményét.

A könyv első lapján mottó foglalt helyet, gyakran több is, bibliai vagy egyházatyai szövegek az igehirdetésről. Pázmány ismét kivétel: ő világi idézetet választott, kedvenc Senecájának szavait az irodalom tanító hivatásáról.

A legtöbb prédikációs könyv teljes ciklust tartalmazott: egy vagy több beszédet minden vasárnapra *(de tempore)*, illetőleg a szentek ünnepeire *(de sanctis)* és egyéb alkalmakra. A vasárnapi ciklus ádventtől ádventig tartott. A beszédek előtt a *perikopa* állt (protestánsoknál *textus*): evangéliumi vagy más újtestamentumi szöveg, mely meghatározta a hitszónoklat témáját. A perikopák rendjét a katolikusoknál az Egyház utasításai szabályozták: ádvent első vasárnapján az utolsó ítéletről kellett prédikálni, vízkereszt után a második vasárnapon a kánai mennyegzőről. A perikopa csak a téma tág keretét adta meg, kitölteni a szónok dolga volt. A kánai mennyegző ürügyén beszélhetett a hat kőveder (többféle) allegorikus értelméről, de szolgálhatott házassági tanácsadással is.

Miután a pap felolvasta a perikopát, rövid imát mondott a hívekkel, majd következett a prédikáció. Megszerkesztésének és kidolgozásának szabályai voltak. Ezeket számos középkori traktátus adta elő *(ars praedicandi)*; később nálunk is írtak ilyeneket, általában latinul (Csete István, 1750, posthumus kiadás; Kaprinai István, I–II., 1758, 1760); magyar nyelvű nagyobb munkát 1802-ben adott ki a református Tóth Ferenc. Prédikációink legtöbbje háromosztatú: rövid és rendszerint igen díszesen megmunkált bevezető *(exordium)* után három „feltett cél" *(propositio)* kifejtése. A mondanivalót gyakran foglalták sorszámozott pontokba (akár húszig is vagy még tovább); ez a szokás Káldinál még gyakori, később gyérül.

A prédikáció két ősi típusa közül a homilia, mely bibliai szöveget magyaráz mondatról mondatra, a XVII–XVIII. században már ritka, jobbára csak a protestánsoknál van meg; a katolikus beszéd erkölcstanítás. A hitvitát többnyire kirekesztették belőle, más műfajokra tartogatták, kivéve, ha – Úrnapján – az oltáriszentségről volt szó; a felekezetek közt ez a polémia fő tárgya: valóságosan jelen van-e Krisztus teste az áldozati ostyában, vagy csak átvitt értelemben, metaforikusan? – ezt bőven fejtegették, olykor köztéren is. Az erkölcsi oktatás lényege mindig ugyanaz: ne vétkezz; ha vétkeztél, tarts bűnbánatot; vesd meg az evilági hívságot, törődj lelki üdvösségeddel! – a prédikációk szóról szóra megelőlegezik Rilke sokat idézett költői felszólítását: „változtassuk életünket" (Szabó István, 1746), „változtasd életedet" (Telek József, 1772). A morális tanítás általánosságába azonban sok minden belefért, gyakorlati tanácsok is, fejedelmek, urak, szolgák kötelességeiről, lánynevelésről, táncról, bármiről.

Minden prédikáció a Szentírásra épült, a szónokok lépten-nyomon idézték. A katolikusok latinul, hozzátéve a magyar fordítást (rendszerint nem Káldiét, hanem a maguk rögtönzését); a takarékos protestánsok többnyire csak a bibliai hely rövidítését adták meg, szöveg nélkül. (A sok számjel miatt némelyikük egy-egy lapja algebrai tankönyv benyomását kelti.) Az idézeteket meg kellett magyarázni. Az isteni kinyilatkoztatás nem világos beszéd, tele van rejtelmekkel, átvitt értelmű szóhasználattal. Megfejtésükön egyházatyák és középkori hittudósok hosszú sora fáradozott. A Szentírás minden szavának négyféle értelmet tulajdonítottak. A szószerinti jelentés *(sensus litteralis* vagy *historicus)* alatt rejtőzködik a mélyebb értelem, a *sensus allegoricus*, a szent tanítás voltaképpeni mondanivalója, melyben hinni kell; a *sensus moralis* vagy *tropologicus*, mely a cselekvéshez ad erkölcsi normát; és a *sensus anagogicus*, mely a végső dolgokra utal, távlatot nyit életünknek és halálunknak. 1260 körül disztichonokba foglalták a négyféle jelentés tanát; a XVII. század végén gyulafehérvári protestáns prédikátorok így fordították magyarra:

Valóságát mondja a *Betü* mindennek.
Hasonló értelem, kalauzza hitnek.
Oktató, vezére cselekedetinknek.
Felső pedig, vége igyekezetinknek.

Gondot okozott, már az első kereszténveknek, az ó és az új szent könyvek egymásra vonatkoztatása. Meg kell-e tartani az új hiten az ótestamentum parancsait? – kérdezték a zsidók Pál apostoltól. Válasza, mely aztán az egyházatyák hitmagyarázatának alapja lett: az ótestamentum tanítása nem egyéb, mint prófécia, jóslat, előképe mindannak, ami később a megváltás művével beteljesedett; nem valóság, hanem *typus*, a magyar prédikátorok szójárása szerint: *árnyék*. Az árnyék azért lehet a valóság képe, mert hasonlóság van közöttük, ennek megtalálása volt a hitmagyarázók legfőbb feladata. Módszerüket *hermeneutikának* nevezzük. A hasonlóságok rendszerének kidolgozása hosszú és óriási jelentőségű munka volt; Huizinga magasztaló szavakkal szólt róla; ha nem végezték volna el, az ősegyház zsidó szekta marad, hermeneutika nélkül nincs kereszténység.

A hasonlóság elve világképet formált. A régiek másként gondolkodtak, mint mi, még a XVII–XVIII. században is. Más felfogásuk volt okról és okozatról, időről, természetről; a köznapi gondolkodást alkalmasint csak akkor követték, amikor beszedték parasztjaiktól a dézsmát. Világuk – képletesen szólva – réteges volt, dualisztikus és hierarchikus: valóság és árnyék, ótestamentum és evangélium, szent és profán, mennyei és földi, lelki és testi. A páros szférák közt a hermeneutika teremtett analógiás kapcsolatot. Mindenben jelképet, példázatot, szimbólumot láttak. A krokodil a sátánt példázta...

Prédikátoraink bőven éltek hermeneutikus magyarázatokkal, különösen a katolikusok. Újakat már nem kellett kieszelniük, megtalálták őket a régieknél. Ezeknek összefoglaló tárházát adta kezükbe Cornelius a Lapide németalföldi jezsuita, Pázmány idősebb kortársa, sokkötetes bibliakommentárját sűrűn forgatták és idézték.

Idézni – a Bibliát és tekintélyes egyházi szerzőket – szokás és kötelesség volt, hozzátartozott a beszédkészítés műveletéhez. Sok prédikáció nem egyéb, mint – mai szóval – vendégszövegek füzére. Az egyházi irodalom hagyományőrző műfajokat teremtett, nem törekedett eredetiségre, ennek a fogalmát is alig ismerte. A tekintélyek azonban nem kötötték meg a hitszónok kezét. Lehetett idézni különféle, olykor ellentétes magyarázatokat, s az idéző döntötte el (vagy az olvasóra bízta), melyiknek ad nagyobb hitelt. A beszédíró úgy dolgozott, mint az ikonfestő: szabályokhoz, szokáshoz igazodott, de szabadon alkotott új meg új változatokat; minden (azonos tárgyú) ikon hasonlít, de nincs két egyforma ikon, nincs két egyforma prédikáció. Érvényesülhetett a hitszónok egyénisége; műfaja az írói szabadság terepe. Az antikvitás pogány öröksége nem volt tilalmi listán, sokszor idézték Horatius és mások szép és bölcs sorait, a leggyakrabban Senecát, akit titkos keresztényként tiszteltek, úgy vélték, kapcsolatban állt Pál apostollal, meg is költötték levelezésüket. Pázmány különös becsben tartotta a sztoikus filozófust, számtalanszor hivatkozott rá; egy filológus megszámlálta: prédikációiban 312-szer idézte Senecát, ennél többször csak Szent Ágostont (353-szor) és persze a Bibliát. Az idézés gyakorlatához nagy tájékozottság kellett, nem nélkülözték. Pázmány, egy gráci egyetemi előadásában, olyan passzust kölcsönzött Senecától, mely versidézetet foglalt magában, tévesen Ovidiusnak tulajdonítva; a magyar jezsuita kiigazította: a vers Tibullustól való. Pázmány olvasottsága olyasmire is kiterjedt, amit rejtegetnie kellett: egy prédikációjában Ovidius szerelmi tanköltemenyéből, az *Ars amatoriá*ból

idézett, de ezt már nem vallhatta be, s az idézetet Horatiusé gyanánt tüntette föl. Az idézgetés szokása a (többé-kevésbé) népi közmondásokat is használatba vette. Ezt már egy régi egyházatya ajánlotta, Pázmány és társai szívesen követték a tanácsot, sok közmondást ismertek.

A jó prédikációban tudomány egyesül alakító művészettel, hermeneutikus módszer retorikával. E kettő teszi, együtt, irodalommá. Az, amit stílusszépségnek szokás mondani, a jól formált mondat, a numerozitás, a szemléletes leírások sora (melyekről aztán egyre-másra kiderül, hogy kölcsönzések): mindez, bár tagadhatatlanul esztétikai élvezetet okoz, egymagában nem elég az irodalommá minősítéshez.

A retorikáról prédikátoraink szerénykedve nyilatkoztak: nem fülcsiklandó gyönyörködtetés a céljuk, hanem egyszerű, közérthető tanítás. De ne higgyünk nekik! A retorika elhárítása maga is retorikai fogás, közhely Pál apostol szavai nyomán. Java hitszónokaink a retorika tudós művelői voltak, különösen a jezsuiták. Számukra a spanyol Soarez írt tankönyvet; ennek 1562-től a múlt század közepéig kétszáznál több kiadása volt, jó néhányszor nálunk is megjelent. A protestánsok Melanchton munkáját használták, de jellemző a jezsuita módszer tekintélyére, hogy a református Bethlen Gábor fejedelem azt kívánta: unokaöccsét „more jesuitarum" taníttassák, így lehet belőle jó szónok.

A retorika sokféle eszköze közül főként a példázatra *(exemplum)* szokás figyelmet fordítani. Legnagyobb irodalomtudósunk, Horváth János ezeket keresgélte ki nagy élvezettel kódexeinkből, a közelmúltban pedig két gyűjtemény is készült a protestáns, ill. a katolikus prédikációk példázataiból. Epikus jellegük miatt a világi elbeszélő próza előfutárainak tartják őket, bár aligha azok. Az exemplum fontos eleme volt az egyházi szónoklatnak (Jézust követve, aki maga is gyakran szólt példabeszédben), de nem az epikus előadás gyakorlása, nem is csupán a hallgatók érdeklődésének ébren tartása végett. A példa az erkölcstanítás eszköze, *mindig* morális tanulsággal társult; aki ezt a funkcióját figyelmen kívül hagyja, semmit sem tud meg a prédikáció lényegéről. A középkorban és Káldi Györgynél sok szép példát olvashatunk, de idő múltán számuk egyre csökken, a XVIII. század végén már ritkaság. Jelentőségét nem szabad eltúlozni.

Sokkal fontosabb volt a hasonlat és a metafora. Érthető, abban a hosszú korszakban, mely a világot hasonlatosságok – analógiák, szimbólumok – szövedékeként értelmezte (mint később, költőileg, Baudelaire). A kereszténység két könyvből olvasott: az egyik a Szentlélek műve, a Biblia; a másik a természet könyve *(liber naturae)*, melyben minden teremtett lény a lelkiekre utalt és erkölcsi tanítást adott, példázat volt, példaerejét a hasonlóságok fölfedezésével és kifejtésével lehetett kamatoztatni. Az idősebb Plinius nagy természettudományos enciklopédiája közkézen forgott, prédikátoraink ebből szerezték ismereteiket az állatok és egyebek valódi vagy mesés tulajdonságairól. Ámde Plinius csak leírta a jelenségeket, erkölcsi tanulságot *sosem* vont le belőlük, az egyházi írókat viszont igazán csak e tanulságok érdekelték, és nem mulasztották el levonni őket. Öncélú tudományt nem ismertek; a világ a hit- és erkölcstan óriási példatára volt számukra. A hasonlatok és metaforák nem díszítő elemek munkáikban, hanem a vallásos világkép pillérei.

A hasonlatokat és metaforákat szerették sorozatokba, szekvenciákba gyűjteni. Az igaz ember Káldi szerint „hasonló a medvéhez, ki a veréstől hízik, a szalamandrához, ki tűzzel táplálkozik, a strucmadárhoz, ki a vasat is megemészti". A rossz keresztények ellenben, mint Illyés András írja: „sokan farkasok, kik a mását elragadják; sokan rókák,

kik csalárdságokat és incselkedéseket forgatnak; sokan bikák, kik büdös fajtalanságokra magokot adják; sokan kígyók, gonoszságnak mérgével teljesek; sokan mint a pávák hiúságosok és tisztkívánók; végre mint oroszlányok, bosszúállásoknak és gyűlölségeknek emberi vérét évén." Az egyházi retorikának kedvelt eszköze volt a hatásfokozó halmozás. A metaforák gyakran hosszú és gyönyörű fűzérekbe rendeződtek. Szép példa Káldinál: „Az imádság a józanságnak őrizője, a harangnak zabolája, a kevély szívnek lenyomója, a gyűlölségnek orvossága, a törvénynek igaz rendelése, az országnak hatalmassága, a hadakozásnak zászlója és diadalma, a békességnek óltalma, a szűzességnek pecsété, a házasságnak hites kötele, az útonjáróknak óltalmazója, az aluvóknak vigyázója, a szántó embereknek bővséges gyümölcse, a hajózóknak szabadúlása, a bűnösöknek szószóllója, a szomorúaknak vigasztalója, az örvendezők vigassága, a siránkozóknak bátorítója, a halottaknak temetése." Ez a szekvencia tizenkilenc tagú, írtak hosszabbakat is; az elemek sokaságával érvelésüket akarták erősíteni s a világ sokféleségét nagyszabású mozaik-képbe foglalni: méltánylandó művészi cél. Hazai prédikációinkban nem ritkán tűnnek fel olyan hasonlatok és metaforák, melyek a mediterrán antikvitás jelenségeiből merítenek, s ezzel idegen eredetüket árulják el; és valóban: a legszebbeket a régi egyházatyák műveiből kölcsönözték szónokaink (az iménti idézetet az imádságról Káldi a szír Szent Efrémtől); nem mondanám, hogy szellemi tunyaságból, az ilyetén idézgetést a szokás megengedte, a tekintélytisztelet és a kegyes alázatosság ajánlotta.

Mi teszi a prédikációt irodalommá? Mindenekelőtt az, hogy képes volt az élet teljességének bemutatására. Valamennyi műfaj között a prédikáció a leginkább befogadó és a legváltozatosabb. Témái lehetnek – egész beszédnek vagy egy-egy részletnek – az álmok, a szelek, órák, metallumok, forrásvizek, jégeső, napfogyatkozás, szivárvány, hideglelés, jogvédelem, pipere, fejedelemség, kereskedés, farsangi tánc, szőlőművelés, házsártos feleség, egészségi tanácsadás, a pénz hatalma, a haszontalan könyvtári lom, a Szent György-napi bíróválasztás, a villámok és a mikroszkóp, még az atomok is. Festegető leírásaiban megjelenik a tél, a tavasz, a tengeri vihar, tűzvész, katonafogadás, várostrom, harc után a kótyavetye, a baromfiudvar, a gyermeki játszadozás és az asszonyi tevékenység, az öregség tüneteinek látlelete s a részegesek pecsenyés szeme. Az egyházi régiség egyéb műfajaiból hiányzik ez a gazdagság, jó ideig hiányzik a világi irodalomból is. Megvan ellenben a prédikációs könyvek sokezer lapján; együtt, Vörösmarty szavaival: „az élet s minden alakjai" – megvan, Pázmánynál, még a hármas út is, melyen századokkal később a *Csongor és Tünde* büszke vándorai indulnak el, Isten nélkül, a csalárd világba, meghódítani az emberi lét tartományait, hogy majd emésztő kudarcaik romemlékeivel térjenek a hiábavalóság kezdőpontjához vissza...

*

A száz szemelvény, melyet kiválasztottam, kánaáni bőségből kínál ízelítőt. A kölcsönzést – akárcsak az én jó prédikátoraim – nem vetettem meg: könyvem első lapjára Csúzy Zsigmond egyik beszédgyűjteményének szép címét írtam: *Zengedező sípszó.* Ő „a madarásznak nádból csinált sípjá"-val lelkeket akart csalogatni istenes életre; én olvasókat szívbéli gyönyörködésre. Ő, a „hazafiúságától viseltetett együgyű szerzetes", „buzgó keresztényi szeretettel és atyafiságos üdvözléssel" ajánlotta munkásságát közönsége figyelmébe; hasonlóképpen cselekszem én is, évek hosszú fáradozása után, hazafiúságomtól viseltetvén.

Néhány szemelvény, mutatóba*

Káldi György: A beszélő köntös

Ezerötszázkilencvenhat esztendőben, midőn a második Mahomet császár Magyarországba jött vólna, a kecskeméti polgárok eleibe menvén, ajándékot vittek néki, hatszáz juhot, száz ökröt és tizennégy szekér kenyeret, kérvén, hogy egy csauszt küldene hozzájok, ki az általménő vitézektől mególtalmazná őket. A császár háromszáz aranyat adatván nékik és egy vontarany köntöst, meghagyá, hogy hazamenjenek, és ha valaki bántaná őket, a köntöst mutatnák néki. Azokáért mihelyen valami török sereget láttak, a bíró a köntöst reá vévén eleikbe ment, kit látván a törökök, lovokról leugordván a köntöst megcsókolták, és ha a bíró megengedte, ott háltak magok költségén, ha pedig nem engedte, elébb állottak. Ritkán találnád ezt a mi keresztyén vitézinkben a magok nemzetségéhez is. De minthogy nem kíméllik a szegény embereket, kiknek kiáltások felhat az égbe, kevesen őszülnek meg közzűlök, és kevesen halnak meg jó halállal.

(1631)

Landovics István: Isteni vendégség

Kevés volna az Istennek bő adakozásához, ha csak ennünk és innunk adna, de azon felyül gyönyörködtetni is akar, amint jól vette eszében és bölcsen mondotta a pogány Seneca: *Usque ad delicias amamur;* annyira szerettetünk az Istentül, hogy szükségünk fölött is töltsön jovaival.

Nézzétek el a tengert, hogy eledelre való halaival tart, még azon felyül öltözetünkre való ékességet is terem, őbelőle veszik ki a piros klárist, őbelőle vonják ki a gyöngyöt; s ki dolga, s ki ajándéki ezek?

A levegő ég nem állapodik meg azzal, hogy eledelünkre való madarakat nevel, hanem gyönyörködtetésünkre kedvessen éneklő madarkákkal is mulattat; ha a színeknek tetszik különbsége, nézd el az indiai publikánt avagy hollót, nézd el a pávát, nézd el a különböző fácánokat és szebbnél szebb színű madarak tollait, amelyek nem szükségünk segítségére, hanem szemeink gyönyörűségére alkottattak; s ki dolga, ki munkája ez?

Nézzétek el az erdőket, hányféle vadakkal táplálnak ők, szarvasokat, őzeket, erdeiket, nyulakat bővön adnak a konyhára, de azon felyül mulatságunkra mókuskákat, majmokat és más csúfos [=tréfás] állatokat nevelnek, csak arra a végre, hogy légyen miben gyönyörködhessünk. S ki alkotta ezeket, s mi végre? Járjátok el a földnek kerekségét, oh, mennyi eleséget találtok rajta, mennyiféle gyümölcsöt, mennyinek aratását! Bocsátkozzatok bé kebelében, a mély bányákban, s ott találjátok az aranyat, ezüstöt, ott a drágaköveknek fényességét, mind szükségünkre s mind gyönyörűségünkre szolgálnak az alkotmányok. Egy szóval az egész világ egy vetett asztalunk és ékes palotánk.

(1689)

---

* (A kiválasztott szövegrészeknek magam adtam címet. – L. S.)

Csúzy Zsigmond: Júdás pajtásai

Egy gyékényen áruló pajktársai Júdásnak mind a hamis uzsorások és törvénytelen kereskedők, akik képtelen cselhányásokkal s hamis hitekkel megcsalják felebarátjokat, s csalásokat történt szerencsétlenségnek alétván, szánakodnak a megvallott káron, de azért, hogy magok nyereségével nagyobb kárban nem ejthettek. Ilyek az alattvalókat torkon verve sarcoltató és véreket kiszívó tisztek, fő-fő kapitányok, ispánok és bírák, kik szóval szánják ugyan a községet, cselekedettel mindazáltal nem azon szomorkodnak, s nem megorvoslásán szorgalmatoskodnak, hogy ím faluk pusztulásával, városok romlásával s talám nem kicsiny szabadságok kockáztatásával a közönséges jó majdmajd végső veszedelemben forog; nem, hanem hogy mind egyikét, mind pedig a másikát inkább nem zaklathatja, és mások kárával tulajdon erszénnyének dagállyát nem tapasztalhatja, s több jószágot magának nem kaparéthat. Ilyek a tányérnyaló hazug udvariak, kik álnok vádolással és hizelkedéssel forrót öntvén kenyeressek alá, tisztéből kiheverik, vagy előmenetelét meggátolják. Ilyek az elfajúlt ravasz prókátorok, kik exceptiókkal, fogásokkal s ezer meg-meg ezer fortélyoskodással nagy ideig vontatják a causákat, nem hogy a fel- vagy alpörös igyét törvényessen hová-hamarább határozzák, hanem hogy még azt az utólsó fillyért is, mely az erszény csuccsában szorúlt, azt a kis ezüst vagy arany mívet is, mely még a láda fenekén hever, avagyis még amazt a pusztát vagy ezt az egynéhány szegény jobbágyot némely nadály avagy pióca gyanánt teljességgel kiszíhassák.

(1724)

Szabó István: A prédikátor számvetése

Két esztendeje lészen, hogy nemes Nagyszombat városának ezen szent templomában prédikállok, és azt hívom bizonyságul, aki tudja és látja szívemet, lelkemet, veséimet, hogy oly igyekezettel, szándékkal, és amennyire lehetett, olyan készülettel állottam fel mindenkor, hogy a Krisztus igéit haszonnal hirdessem, hogy az a mennyei drága mag ne csak tizedik vagy huszadik, hanem századik gyümölcsét is megadja. Nem sajnáltam melyemet és nyelvemet, kiáltottam, és sokszor feljebb emelvén szavamat, amint Isaiásnál mondja vala az Isten: *Quasi tuba exalta vocem tuam,* Mint a trombitaszót felmagasztaltam és harsogattam; és már Szent Jánossal és Szent Pállal fenyegetésre, dorgálásra és rettentésre fakadtam, már ugyanazon nagy prédikátornak, Szent Pálnak nyomdokait követni igyekezvén, kérelemre, esedezésre, lágyító, édesgető gyenge szókra fordultam, oly szándékkal mindenkor, hogy az egész városra kiterjedvén kiáltásom, a tunyákat és resteket felserkentsem, és akik a Krisztus igéinek hallásától idegenek, azoknak gyakorlására édesítsem, hogy az igazakat a jóban erősítsem és vastagítsam, a bűnösöket térítsem. Oh hányszor fohászkodtam Istenemhez, midőn csekély munkáimban fáradoztam: *Da mihi animas, caetera tolle tibi.* Adj nékem lelkeket, hatalmas és kegyelmes Isten! Nem kívánok elmulandó jókat, nem hívságos dücsőséget, nem egyebet semmit, hanem lelkeket. Ne hadd elveszni, Isten, kiket képedre, hasonlatosságodra, örök dücsőségedre teremtettél; adj erőt, adj hatalmat, adj foganatot beszédimnek, prédikállásimnak! Tudom, hogy nagyobb örömed vagyon egy megtérő bűnösön, hogy sem száz igazakon; azért légyen örömed, Isten, ennek s amannak a bűnösnek megtérésén. Ha az én rest-

ségem, tunyaságom, gyarlóságom és vétkeim cselekeszik, hogy prédikállásim és szent igéidnek elvetése után kívánt aratásod nincsen, ímé szentséges lábaidhoz borúlok, bocsánatot, irgalmat kérek, fogadom szent Felséged előtt, hogy azon igyekezem ezután, hogy fogyatkozásimat távoztassam. Adj lelkeket, mert azért jöttem, és a te rendeléséből jöttem; te híttál, te választottál a prédikállásra; ne légyen, Isten, haszontalan előtted munkálódásom, kiáltásom! Oktass, taníts és belső sugallásiddal igazgass, hogy alkalmatos legyek, ki néked lelkeket nyerjek.

Mindezek után vajjon micsoda haszonnal prédikállottam? Te tudod egyedül, Isten, jobban; én nem tudom. Azt igazán meg kell vallanom, hogy sokan, és olyak is, kiknek az Isten igéjének hallása nem annyira szükséges, állandó és szíves hallgatóim vóltak, és nagy lelki vigasztalásommal gyakorolták beszédemet; de vóltak s vannak most is, kiknek oly szükséges vólna az Isten igéje, mint a mindennapi kenyér, és mindazonáltal elégségesnek tartották és tartják, ha a sátoros ünnepeken délután megjelennek; kiknek, te tudod, Isten, én nem mondom, ha lehet-é előtted valamely mentségek. Tudom, hogy tetszik az újság, de én újságokat prédikálni nem tudtam. Tudom, hogy némelyeknek a füleket csiklandoztató beszédek tetszenek, de nékem se elmém, se természet szerént való hajlandóságom, sem akaratom nem vólt soha arra, hogy afféle beszédekre tanuljak. Tudom, hogy némelyeknél a gyenge simogató és édesgető beszéd kedves, de ha csak afféle beszédekre tanultam vólna, apostoli hivatalomnak és kötelességemnek meg nem feleltem vólna. Tudom azt is, hogy *Varietas delectat;* gyönyörködteti a hallgatókat, ha már egy, már más prédikáll, ha egyszer egyet, másszor mást hallanak. Meghallatik valamely városban, hogy egy híres-nevezetes és messze tartományból jött férfjfiú fog prédikálni, tudom, hogy félre tévén minden egyéb foglalatosságokat, melyek miatt elhuzattatnak közönséges lelki tanítójoknak prédikációi hallásától, férjfiak és asszonyok seregekkel mennek, hogy az új prédikátort hallhassák. Elmégyen a híre, hogy valami ifiacska, ki még talám sohasem prédikállott, fog felállani, és oly prédikációt fog tenni, melyre álmélkodni fognak a hallgatók, és kicsoda, aki nem igyekezik prédikációját meghallani? Kire való nézve eltekéllettem magamban, hogy ma nem prédikállok, hanem ezen tisztet egy messze tartományból jött ifiú prédikátorra bízom, hogy akik jelen vannak, az Isten igéinek hallására annál nagyobb kedvet vegyenek; akik pedig jelen nincsenek, s nem is igyekeznek, legalább hírét hallván, ha úgy történnék, hogy ezután is valaki más prédikáll helyettem, megjelenjenek. Kicsoda ez az ifiú prédikátor? Megmondja e mái szent evangeliom: *Resedit, qui erat mortuus, et cepit loqui.* És felüle, aki megholt vala, és szólani kezde. Szóljon azért, és prédikáljon e mái halottaiból Krisztus urunktól feltámasztott ifiú, és én veletek együtt hallgatok.

(1746)

Verestói György: A mikroszkópról

...hogy az ékes termetről és szépségről egyebet is mondjak, csak az tud ezekről igaz ítéletet tenni, aki valaha mikroscopiummal, avagy az apró dolgokat nagyoknak mutató dombos iveggel nézte meg valamely ékes termető embernek mosolygó szépségét; mert akármely szép és gyenge fejér orca oly rútnak látszik mikroscopium által, mint valamely felpuffadott és tarjagos fejér varas béka; ha pedig valamely orca a természettől fekete szerecsen színnel vonatott bé, oly rútnak látszik az a mikroscopium által,

mint valamely felpuffadott és tarjagos fekete varas béka. Mit kevélykedik valaki az ő szivárvány módjára kerületet vető szép fekete szemöldökeivel? Mert azoknak szálait oly rútaknak mutatja a mikroscopium, mely rútak a harcsa bajusszának szálai, vagy mint valamely fekete vastag vasdrótok. Mit kevélykedik valaki az ő szép hajával? mert a hosszú hajszálak oly rútaknak látszanak a mikroscopiumnak nagyító ereje által, mintha az emberi főről hosszan lenyúló geleszták függenének le, a fodor hajszálak pedig oly rútaknak, mintha fejünkön sok öszvekonkorodott gelesztákat viselnénk. Oh mely igen keveset, sőt semmit sem nyomnak az igazságnak függő mértékében a testnek ezen javai ama dicsőséghez képest, mellyel a mi testünk a csillagos égnek mennyezetin felyül tétetett világban fog ékeskednil mert ott a mi testünknek ereje és elevensége romlás nélkül való lészen, melyhez képest a mi testünknek minden földi ereje erőtlenség, és minden egészsége betegség. Oly angyali szépséggel fognak ott tündökleni a mi testünknek minden részei, melyhez képest minden földi díszessége dísztelenség, és minden ékessége éktelenség.

(1748)

Molnár János: A vízözön

Világ teremtésének 1656-ik esztendejében, midőn a világon annyira eláradott vólna a sok fertelmes vétek, hogy az már az ő teljes pusztulását s az egész emberi nemzetnek végső romlását megérdemlené: midőn már készen állana Noé bárkája, hogy abban a magra tartott állatokkal s nyolcad magával megmenekedjék a veszélytől; midőn nevetve, táncolva, játék s bujaság közt mulatná magát a világ: megdurrannak hirtelen a terhes felhők között az haragos egek, béborítja setét homály szélyes e világat, az egek sűrű villámlása, csattagása rázza az egész föld sarkát, szakadnak a morgó mennykövek közt az egek csatornái, hányják, szórják a zúgó szelek a gyökeres fákat, az öreg erdőket, a paloták födeleit, az hegyek kőszikláit, a magas tornyokat; összekeveredik a föld az egekkel. Árad azonban, emelkedik, ront és dönt, ragad mindent az iszonyú árvíz; a természet rémülésére, az emberi nemzet iszonyú ordítása között béboríttatik erdő-mező, hegy-völgy, ház, templom, torony; fullad a vízbe mind marha, mind ember; hajó, deszka, lóhát, torony, hegytető mind semmit sem használ, temetővé válik az iszonyú árvíz: csak Noé bárkája láttatik a tenger víz színén a villámlás fénye között.

Nem fohászkodtok itt bűnnek indult, bűnnel terhes lelkek? Ki munkája ez? Kinek a csapása ez, kinek a büntető kezét szemlélitek itten? Az temeti itt a vízbe s jobbára a pokolba is egyetemben a világot, kit ti meg mertek bántani, kitől ti nem féltek, kinek a törvényét házasságtörő ágyatokban, szegények vérével festett vendégségtekben, szentségtöréstekkel teljes várositokban, templomitokban megtapodjátok; kit bűneitekkel haragra gyúllasztotok; kinek sem igazsága, sem hatalma, sem gyehennája azóta el nem fogyott és meg nem változott; ki vétketek órájában reátok üthet, tűzzel, vízzel, palossal, pokollal.

Veszitek-é észre, míg ti vétkeztek, mit szenvednek az örök tűzben a régi vétkesek? Nézzetek bé a pokol tömlöcébe, az örökös láncra, az örökké feszítő csigára! Üsse fel az orrotokat az a fertelmes bőz, mely onnét gőzölög; nyúljatok egy újjal ahhoz a tűzhöz, mely ott a kárhozott ember mellyén, farán, fején, oldalán, szárán, hátán ropog; hasogassa szíveteket az a lelket maró féreg, fájdalom, szégyenvallás, panasz, káromkodás,

kétségbeesés, könnyhúllatás, ordítás, dühösség, kar marás és mindenféle kín, mely ott a kárhozatba lévő gyilkosokat, haragtartókat, kurvákat, puhákat, házasságtörőket örökétig! örökétig! örökétig nyomja, terheli, nyomorítja. Égnek s el nem égnek; félnek, szenvednek, s újulnak az új rettegésre, szenvedésre. Sírnak, s szánakodó vigasztalást senkitől sem vesznek; kívánnak oroszlányokkal lakni, s ördögökkel egy házban lakni kéntelenek; látják a reájok áradó új tűzhalmot, s nem kerülhetik; hallják mindenfelől az ezernyi ezer átkot, emberre, ördögre, Istenre, s velek átkozódnak; éheznek, szomjúhoznak, fogokat csikorgatják; testeket tépik; örökrel örök jajjal! Halljad az Irást: *Ott lészen sírás és fogak csikorgatása. Az ő gyötrelmeknek füsti felmégyen örökkön örökké és nincs nyugodalmok éjjel és nappal.* Mi a neve annak a helynek? Örök kín, örök tűz. Mi a nevek és terhek az ott lévőknek? Átkozottak. *Menjetek el tőlem, átkozottak, az örök tűzre.* Helyek a pokol; társok az ördögök; vendégségek az éhség, szomjúság; dolgok a szűntelen való kínoztatás; beszédjek az ordítás; idejek az örökkévalóság.

(1777)

Gáll Bernardinus: Házastársi perlekedés

A békességet szerető Isten, mivel a tanítványinak örökös testamentomban hagyta a békességet, nemcsak azt kívánja, hogy Istenünkkel, lelkünk esméretével megnyugtatva legyünk, hanem még azt is akarja, hogy a mi felebarátainkkal is csendes békességben éljünk. E' volt célja a világ teremtésének ötödik napja után, midőn eltökéllette magában, hogy a kék egek boltozati alatt felállott nagy roppant világot eleven élő emberekkel fogja bétölteni, kik a teremtett állatokon uralkodnának, azokkal magoknak használnának, Istennek hív szolgálatot tévén, minden kellemetes gyönyörűségek között kedvek szerént vigadoznának. De ami csudállatos, ezen munkának szaporább való végbehajtására nem többet, hanem csak egy pár embert, egy férfiút és egy asszonyt alkotott, tudniillik Ádámot és Évát; pedig ha e világnak négy részére csak egy pár embert helyheztetett volna is, mégis a négy pár embertül hamarább népesedett volna, s hamarább megtölt volna e világ. Azomban észre kell vennünk, mely nagy az imádandó isteni bölcsesség, mely elnéz végrül végre erőssen, és elrendel mindeneket kegyessen; úgy-é, ha több tőke atyáktul kezdett volna népesedni e világ, a több rendbéli felek között szüntelen harapódzott volna a háborgás, viszálkodás, egy vagy másféle szemre való hányás, amint a mindennapi tapasztalás még mostanság is bővségessen tanítja; mert az országoknak, birodalmaknak, tartományoknak különös szokásaik, rendtartásaik, hitvallásaik, nyelvszóllásaik a nép között még most is egy heveskedő zűrzavaros ránduláskat tesznek; az egy nyelven lévő, az egy hitvallásban lévő országoknak, birodalmaknak, tartományoknak lakosai pedig egymást megbírálván, mely szép csendes békességes életet élnek? tehát azért akarta a békességet szerető Isten az egész világnak szaporodását csak egy pár tőke embertül kezdeni, hogy a vér szerént öszveszövődött atyafiak egymás ellen való hántorgásokat ne tennének, hanem azt isteni félelemben gyarapodván, a békességes szent életnek, az arany időknek kebelében gyönyörködnének.

Tudjátok-é, miért adott Isten ő szent felsége Ádámnak házastársot? azért, hogy néki felesége, azaz hogy minden ügyeiben fele segétsége lenne; miért Évának testét Ádám bal és nem jobb oldalcsontjából, nem feje koponyájából vagy lába szárából formálta? azért, hogy a férfiú hatalma alatt lévőnek esmérné magát, a söveget férje fejérül

le ne venné, és az urától mint sáros kapca ne tapodtatnék, hanem mint szíve tájékárul származott társ, méltó tekéntetben tartatnék, véle egy test és egy szív, hív szövetségben lenne. Miért nem vette ki Isten ő szent felsége Ádámnak azon bal oldala csontját, melybül Évának testét formálta akkor, midőn Ádám ébren volt, és miért bocsájtott Ádámra álmot, hogy e munkának végben vitele után az álombul felserkenő embernek megmutathassa kedves Éváját? Mindenekben imádandó az isteni bölcsesség! Ugy-é, az asszony tüzes, haragos, versengő, első tiszteletet kivánó; ha tehát Ádám ébren lett volna, és csak képzelőképpen is valamely fájdalmat érezhetett volna, mely nagy utállatosság kerekedett volna fel közöttök, ha a csintalan Éva tűrhetetlenkedett volna, és szutyongatta volna házas férjét; mert mondhatta volna Ádám: Te szívem gyötrelme, állj félre, takarodj előllem, ne újítsd sebemet, ne vedd el kedvemet; nem tudod-é, mely szörnyű fájdalmat szenvedtem testemben éretted? és mégis te, egy megvetésre méltó csikorgó kukoricamalom, még most is kéméllés nélkül fonnyasztod, hervasztod kedvemet, gyötröd és kínzod szívemet. Tehát a békességet szerető Isten az ő bölcs rendelése szerént azért bocsájtott Ádámra álmot e munkának végbe vitelekor, hogy az eféle zavarodások meg ne történjenek, hanem egymást megbírálván, csendes békességben, egyességben, egymás kedvében gyönyörűségessen élnének. Bárcsak a mostani házasok között se tapasztalnánk izgága törvénytelenségeket, Istent feszítő átkozódásokat, esküvéseket, szidalmazásokat, káromkodásokat, civakodásokat, házsártoskodásokat.

(1817)